

Rudolf Rasch

Duizend brieven over muziek van, aan en rond
Constantijn Huygens

1640 september-december

Verwijzingen naar deze tekst graag op de volgende manier:

Rudolf Rasch, Duizend brieven over muziek van, aan en rond Constantijn Huygens: 1640 september-december

<https://huygens-muziekbrieven.sites.uu.nl/>

Voor opmerkingen, suggesties, aanvullingen en correcties: r.a.rasch@uu.nl

© Rudolf Rasch, Utrecht/Houten, 2018

24 augustus 2018

PIETER CORNELISZOOM HOOFT (MUIDERSLOT)
AAN JOACHIM VAN WICKEVOORT (AMSTERDAM)
3 SEPTEMBER 1640
2522A

Antwoord op een verloren gegane brief van Wickevoort van rond 1 september 1640.

Samenvatting: Hooft geeft allerlei politiek en militair nieuws over Turijn en Hessen. Hij uit zijn waardering voor Huygens' *Orgelgebruyck*, maar heeft zijn voornemen om daarop een gedicht te schrijven vanwege ziekte nog niet kunnen uitvoeren.

Hooft schreef opnieuw op 6 september 1640 (2526A).

Primaire bronnen: Amsterdam, Univ. Bibl., Hs. II C 13, fols. 216-261bis: brief (dubbelvel, 2-x32cm, ab | d; autograaf).

— *Brieven 1738* (Hooft/Huydecoper), nr. 641, pp. 481-482: volledig.

Vroegere uitgaven: Vloten 3, nr. 762, pp. 367-369: volledig.

— Tricht 3, nr. 1040, pp. 292-294: volledig.

Namen: Johan Banér; Caspar Barlaeus; Anna Bossachart; Christina Maria van Bourbon; Jacob Cloeps; Frederik Hendrik; Constantijn Huygens; Lodewijk XIII; Philips III; Ottavio Piccolomini; Maurice van Savoye (kardinaal); Thomas-François van Savoye (prins van Carignan).

Plaatsen: Den Haag; Hessen; Nizza; Pignerol; Trino; Turijn.

Titel: 'Orgelgebruyck' (Huygens).

Transcriptie

Aen mijnen Heere

Mijnen Heere Joachim van Wickevoort, Ridder, Raedsheere van Haere Hoogheit van Hessen,

op de Singel, bij Jan-Roon-Tooren, in 'De ploegh,'
tot Amsterdam.

Loont.

Mijn' Heere ende Neeve,

Zoodaenigh een slagh van gelde, als, naer U.E. zeggen, in Den Haeghe heeft omgegaen ende in korte daeghen voor smout verklaert werd, is 't geene dat ik U.Ed.Gestr. weekelijx overzeinde, in wisseling van de deughdelijke penningen die 't U.Ed.Gestr. gelieft mij toe te zeinden. Aen de rekening van Turin zie ik geen eindt voordat de noodt, jae d' uiterste, van d' eene oft d' andre zij haer koome vereffenen en 't slot maeken. Dat die van binnen tot daedingen gedaelt zijn, geeft mij bendenken dat hunne armoede groter zijn moet dan om geleden te worden tot midherfstmaent toe, ende dat die trotse eischen welhaest op laegher toon moghten gestelt worden. Ik beken dat Turin, Trino en Nizaa kostele panden zijn en geen brokken om vermuult te worden; dat zij ook, vallende in de handen der Hartoghinne, eeven Fransch zouden zijn alsoft zij dien koning geleverd waeren. Maer te handelen met den Koning van Spanje, waere der kroone van Vrankrijk te nae, ende eene plaets ter keure des Cardinaels van Savoye hum en zijnen broeder te laeten volghen, uitgezeit Turin en Pignerol, tot verzekering voor 't genot hunnes erfdeels, zoude veel toegegeeven zijn aen luiden die 't zoo luttel verdient hebben, en zo kleen een' kans om het daertoe te brengen met de waepenen. Maer 't is quaedt te gissen hoe 't staet met de ziekte in 't legher, ende oft die de Franchoizen zoo week in den boezem als in den buik moghte maeken. Want U.Ed.Gestr. heeft voor dezen vermaent dat er bloedloop in swang ging, die met de vochtighe

daeghen niet geschaepen is te minderen. Konde de Koning zich wat benauwen om eenighe frisse troepen derwaerts aen te veirdighen; die toemaet van schrik zoude misschien den vijandt een kort beraedt doen neemen.

Maer, om de waerheit te zeggen, zoo men uit Vrankrijk eenighe krachten missen moghte, 't waere wel rede en oorbaer dat men ze tot verlichting van Hessen besteedde. Mij verwondert dat Banier noch meer in't veldt verricht dan Piccolhuomini; ja, dat hij hum tegen trekt. D'ander weet wel *esse illi vires modicas, si deliberent, acres si desperaverint*, ende zal mijns achtens niet lichtlijk slagh waeghen, denkende dat zij zich zullen ten einde van adem loopen met windbreeken. Zoo dit gebeurt, oft zoo zij (God verhoed het) ondervallen, 't is vreez ik omgekoomen zonder eenighe hoope van weder op te staen. Ik weet niet oft Zijn' Hoogheit ijert nutters bij deze gelegenheit zoude kunnen bij de handt neemen dan den bijstandt der Duitsche bondtgenooten.

Mijn gevoelen op 't schrift des Heeren van Zuilichems is dat Zijn' Ed. Gestr. haer verstandt in dit stuk beweert met oordeelrijke ende onwederleggelijke bewijsredenen en 't verstandt der wedersprekeren aenvecht en overwint met wonderlijke en wel zorghvuldighe bescheidenheit. Ik heb meermaels voor mij genoomen gehadt, eenigh veirs daerop te ontwerpen, maer mijne ziekte ende terstondt daeraen de koomst van den Heer Advocaat Cloeps, sedert een' nieuwe quaele van buikloop, die mij zoo gemaeghert heeft dat ik 10 jaere geöuwelijkt schijn ende quaelijk tot verhael kan komen, hebben mij den geest zo verduft dat hij niet rijzen wil.

Aen den Heere Barlaeus schreef ik eergister ende ben verwondert dat Zijn' E. mijne dienstighste gebiedenis vergeeten heeft te doen aen U.Ed. Gestr. samt Mevrouw onze welwaerde nichte. Ik dubbel ze dan bij dezen, met bede dat U.Ed.Gestr. altijds gelieve in haere beste gunst te bewaeren,

Mijn' Heere ende Neeve,

U.Ed.Gestr. onderdaensten, ootmoedighsten dienaer
P.C. Hooft.

Van den Huize te Muide, 3 September 1640.

Vertaling

Aan de heer Joachim van Wickevoort, ridder, raadsheer van Hare Hoogheid van Hessen,

op de Singel, bij Jan-Roons-Toren, in 'De Ploeg,'
te Amsterdam.

Mijnheer mijn neef,

Wat ik u wekelijk in ruil zend voor het deugdelijke geld dat u mij stuurt, is van het soort van geld dat naar uw zeggen in Den Haag is rondgegaan en in een paar dagen voor slecht geld is verklaard. Aan het beleg van Turijn zie ik geen einde komen tenzij de nood, ja de uiterste nood, aan een van beide kanten de rekening komt vereffenen en liquideren. De onderhandelingen van de belegerden geven mij te denken dat hun armoede het hun onmogelijk maakt het beleg tot half september vol te houden, en dat daarom hun trotse eisen wel spoedig wat bescheidener moesten klinken. Ik geef toe dat Turijn, Trino en Nizza kostbare panden zijn, en geen prullen om te versmaden en ook dat zij, vallende onder de jurisdictie van van hertogin-weduwe Christina Maria van Savoye [van Bourbon] als het ware even Frans zijn alsof ze tot het gebied van koning [Lodewijk XIII] zouden behoren. Maar om te onderhandelen met koning [Philips III] van Spanje zou de eer van de Franse kroon te na komen, en een plaats naar keuze van de ¹kardinaal van Savoye aan hem en zijn ²broer af te staan, uitgezonderd Turijn of Pignerol, ter verzekering van het genot van hun erfdeel, dat zou veel toegeven zijn aan lieden die het zo weinig hebben verdiend en zo'n kleine kans hebben om dat met de wapenen af te dwingen. Maar het is

---

1. Maurice van Savoye (1593-1657).

2. Thomas-François van Saoye (1596-1656).

moeilijk gissen hoe het gesteld is met de ziekte in het leger en of die ziekte de Fransen zo week in het hart als in de buik zou kunnen maken. Want u heeft mij eerder gemeld dat er bloedloop heerste, die met de komst van vochtige dagen zeker niet zal verminderen. Als de koning maar het besluit kon nemen om wat verse troepen daarheen te sturen, dan zou dit aanjagen van schrik de vijand misschien tot een spoedige afhandeling brengen.

Maar, om de waarheid te zeggen, zo men in Frankrijk enige troepen zou kunnen missen, ware het wel redelijk en verstandig dat men die inzette om Hessen te verlichten. Het verbaast mij dat [Johan] Banér nog meer in het veld uitricht dan Ottavio Piccolomini, ja dat hij tegen hem optrekt. De ander [Piccolomini] weet wel ¹dat zijn [Banérs] krachten bescheiden zijn, als zij verstandig overleggen, maar fel, als zij wanhopig zijn geworden,² en zal mijns inziens niet zo gauw een veldslag aangaan, in de verwachting dat zij met bluffen wel aan het einde van hun adem zullen komen. Als dat gebeurd of als zij (God verhoede het) een nederlaag lijden, dan is het vrees ik afgelopen zonder de hoop op herstel. Ik weet niet of Zijne Hoogheid [Frederik Hendrik] iets beters zou kunnen doen in deze omstandigheden dan de Duitse bondgenoten te hulp te komen.

Mijn ³mening over het geschrift van [Constantijn Huygens], heer van Zuilichem, is dat hij in dit geschrift zijn mening weergeeft met waardevolle en onweerlegbare argumenten en de mening van de tegensprekers bevecht en overwint met verbazingwekkende en zorgvuldige doelmatigheid. Ik ben verschillende malen van plan geweest er een gedicht over te schrijven, maar mijn ziekte en onmiddellijk daarna de ⁴komst van de heer advocaat [Jacob] Cloeps, na een nieuwe aanval van buikloop die mij zoo heeft vermagerd dat ik tien jaar ouder lijkt te zijn geworden en ik niet goed op verhaal kan komen, hebben mijn geest zo verdoofd dat hij zich niet wil verheffen.

Aan de heer [Caspar] Barlæus ⁵schreef ik eergisteren en het verbaast mij dat hij vergeten heeft mijn groeten aan u en uw vrouw [Anna Bosschart] mijn nicht te doen. Ik doe het opnieuw met deze brief, met de bede dat u altijd in uw beste gunst moge bewaren,

mijnheer mijn neef,

uw onderdanige en ootmoedige dienaar
Pieter Corneliszoon Hooft.

Muiderslot, 3 september 1640.

---

3. Hooft zegt in zijn brief aan Wickevoort van 28 augustus 1640 (Tricht 3, nr. 1038, pp. 288-290) niets over Huygens' 'Orgelgebruyck.' Dat zou kunnen betekenen dat Wickevoort in zijn brief van rond 1 september 1640 bij Hooft heeft aangedrongen dat deze laatste zijn wellicht eerder gedane belofte om een lofdicht op het 'Orgelgebruyck' te vervaardigden gestand zou doen. Gedurende de tweede helft van augustus moet Descartes het handschrift van Wickevoort te leen of bij Wickevoort ter inzage hebben gebrege en kennelijk wilde Wickevoort het nu naar Huygens retourneren.

4. Op 12 augustus 1640 schrijft Hooft aan Wickevoort (Tricht 3, nr. 1036, pp. 283-285) dat hij aanstaande woensdag (15 augustus) naar Amsterdam zal gaan om Jacob Cloeps te ontmoeten.

5. Hooft aan Barlæus, 1 september 1640 (verloren?).

PIETER CORNELISZOOM HOOFT (MUIDERSLOT)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS [IN HET LEGER [?] | GRAVE]
6 SEPTEMBER 1640
2525

Samenvatting: Hooft prijst Huygens voor diens ‘Orgelgebruyck’ en zendt een lofdicht. Hij deelt een anecdote van Rulæus mee, die Huygens misschien nog in zijn tekst kan verwerken.

Door Hooft met een begeleidend schrijven van dezelfde dag aan Joachim van Wickevoort te Amsterdam (2526A) gezonden ter verdere verzending aan Huygens. Door Huygens ontvangen te Grave op 15 september 1640. Huygens antwoordde op 5 oktober 1640 (2551).

Bijlage: ‘Op het Orgel-gebruik van ***’ (Hooft 1640; gedicht).

Primaire bronnen: Amsterdam, Univ. Bibl., Hs. II C 11, nr. 644 [nummering van Huydecoper], p. 547 (olim p. 516): ontwerp (autograaf).

— Amsterdam, Univ. Bibl., Hs. Gb, nr. 6: brief (dubbelvel, 20x30cm, a | d; autograaf).

— Amsterdam, Univ. Bibl., Hs. Gs, nr. 77: bijlage (autograaf).

— *Responsa*, pp. 18-20: brief; p. 21: bijlage.

— *Werken* (Hooft/Hooft 1671), Brieven, nr. 175, p. 148: brief volledig, naar ontwerp.

— *Brieven* (Hooft/Huydecoper 1738), nr. 644, p. 484: brief volledig, naar ontwerp.

De vrij talrijke, maar ondergeschikte spellingsvarianten in de *Responsa*, de *Werken* en de *Brieven* (y/ij, a/ae, s/z, enz.) zijn niet opgenomen in de annotatie.

Vroegere uitgaven: Vloten 3, nr. 765, pp. 372-373: brief volledig.

— Stoett 1899, dl. 1, p. 319: bijlage.

— Worp 3, nr. 2525, pp. 103-104: brief volledig.

— Tuynman & Zwaan 1968, p. 217: brief volledig.

— Tricht 3, nr. 1042, pp. 297-298: brief volledig.

— Zwaan 1984, p. 11: brief volledig.

Namen Brief: Theodore de Bèze; Claudianus; Johannes Rulæus.

Plaatsen Brief: Genève; Hoorn; Italië; Rotterdam.

Titels Brief: ‘Orgelgebruyck’; *Panegyrici* (Claudianus).

Glossarium Brief: geluidt (geluid); klank (klank); orghelen (orgel); stemme (melodie).

Glossarium Bijlage: orghel (orgel); stem (stem); zingen (zingen).

Transcriptie

¹Aan Mijnen Heere

Mijnen Heere Constantijn Huyghens, Ridder, Heere van Zuylichem, Raedsheere ende Geheimschrijver Zijner Hoogheit.

---

²Mijn’ Heere,

De bedenking van U.Ed. Gestrengheit op het gebruik der orghelen vind ik t’eenenmael opgeleidt van onverwikkelijke redenen, zoo in’t beweerden als in’t wederleggen, maer dit getempert met een’ bescheidenheit, zoo omzichtig en ontziende, dat het der tegenparthije niet alleen de maght, maer ook de wil tot strijden beneemen moet:

---

1. *Responsa*: adres ontbreekt.

2. Ontvangstnotitie: <R 15 Septembre 40, Grave>.

³... *animo quoque subjugat hostes.*

Hierbij gaen eenighe veirsen, zoo maegher en ongedaen als hun dichter, die uit zijn' tweede ziekte, sedert twee maenden herwaerts, komt.

Maer Johannes Rulæus, Predicant, beroepen van hier tot Rotterdam, raekte onlanx met mij te kouten van deze stof, in't bezonder van de kracht der gulle klanken, die geene, ofte ('twelk eevenveel is) onverstaenlijke woorden vervatten, en verhaelde mij deze geschiedenis. Een Roomsgezint schipper van Hoorn quam te lande gereist, uit Italië, over Genève, en hier ter preeke van den Heere Beza, uit enk'le nieuwsgierigheid, oft om tijdtverdrijf, alzo hij't Franchois niet beter kende dan't Hebreeuwsch. De voeghlijke leiding der stemme, de beweeghde lieflijkheit van't geluidt (het gelaet moght' er toe helpen) wracht, in den goeden man, een' graetigheid nae onderwijz in de leere, die hum docht nae gelijke zoetigheid te moeten smaeken. Hij liet zich berichten, en verliet het Pausdom. Oft dit voorbeeldt ergens een hoexken verdient in 't werk van U.Ed. Gestrengheit, zij haeren oordeele bevolen; samt in haere beste gunste,

Mijn' Heere,

U.Ed. Gestrengheits onderdaenste, ootmoedighste dienaer
P.C. Hooft.

Van den Huize te Muide, den 6^{en} in Herfstmaent, 1640.

---

⁴Op het Orghelgebruik van den Heere van Zuilichem,
Constantijn Huyghens, Ridder, Raedsheere en
Geheimschrijver Zijner Hoogheit van Oranje.

Wie vlijtigh 't oog op't boek der wereltd velt,
In elke soort van schepsels vindt gespeldt
Des Scheppers lof. De bijen en de mieren
Getuighen's met haer' geest. De domme dieren,
Van groot tot klein, jae d'allerminste worm,
Verklaeren't met geschiktheit hunner form.
't Onroerend tuigh, de leevenlooze dingen,
Die zeggen't niet alleen, maer leeren't zingen.
Het drooghe been, het dorre hout, het tin,
Verheft zijn' stem, en zwaeit des menschen zin
Tot deftigheit, tot ootmoedt, tot eerbieding
Aen zijnen God; met wonderlijk' uitwieding
Der woestigheid: en preekt in tael, verstaen
Van Noor en Moor, Oost- en Westindiaen.
Dank heb't vernuft, uitvinder van de keelen
Des orghels, dat de zielen weet te streelen,
En ment ze, met geneughte, tot het puik
Haers heils. Het pleit, gevoert om't slim gebruik,

---

3. Claudianus, *Panegyrici dicti Honorio Augusto sextum consuli*, 248-249: '... Nulla est victoria major, | Quam quæ confessos animo quoque subjugat hostes.'

4. *Responsa* opschrift: <Op het Orgel-Gebruik van ***>.

Waeruit voorheen veel aenstoets was gereezen,
Heeft ⁵Huighens nu beslecht, en't recht gewezen.

Omnibus idem.

Vertaling

Aan de heer Constantijn Huygens, ridder, heer van Zuilichem, raadsheer en geheimschrijver van Zijne Hoogheid.

Mijnheer,

Uw ⁶verhandeling over het orgelgebruik vind ik geheel vervuld van onwrikbare argumenten, zowel in het beweren als in het weerleggen, maar dit alles getemperd met een bescheidenheid, zo omzichtig en ontziend, dat het de tegenpartij niet alleen de macht, maar ook de wil tot strijden moet benemen:

⁷*Ook met de geest onderwerpt hij zijn vijanden.*

Hierbij gaan enige ⁸versregels, zo mager en lelijk als hun dichter, die twee maanden geleden genas van zijn tweede ziekte.

Johannes Rulæus, predikant, beroepen van hier in Rotterdam, raakte onlangs met mij in gesprek over dit onderwerp, en wel in het bijzonder over de kracht van de gulle klanken die geen of (wat op hetzelfde neer komt) onverstaanbare woorden bevatten; en hij vertelde mij de volgende geschiedenis. Een Roomsgezind schipper uit Hoorn reisde over land uit Italië, over Genève. Aldaar ging hij ter preke bij de heer [Theodore] de Bèze, uit enkel nieuwsgierigheid of voor het tijdverdrijf, aangezien hij het Frans niet beter kende dan het Hebreeuws. Het bevallige verloop van de melodie, de ontroerende lieflijkheid van de klanken (de gezichtsuitdrukking zou erbij hebben kunnen helpen) bracht in de goede man een sterk verlangen teweeg naar onderwijs in de leer, die hem dunkte naar gelijke zoetigheid te moeten smaken. Hij liet zich onderrichten en verliet het Pausdom. Of dit voorbeeld ergens een plaatsje verdient in uw werk, laat ik aan uw oordeel over; tevens beveelt zich in uw beste gunst,

mijnheer,

uw onderdanige en ootmoedige dienaar
Pieter Corneliszoon Hooft.

Muiderslot, 6 september 1640.

---

5. *Responsa*: <***>.

6. 'Orgelgebruyck'.

7. Claudianus, *Panegyrici dicti Honorio Augusto sextum consuli*, 248-249: '... Geen overwinning is groter dan wanneer deze de verklaarde vijanden ook met de geest onderwerpt.'

8. 'Op het Orghelgebruik van den Heere van Zuilichem' (Stoett 1899, deel I, p. 319).

Op het *Orgelgebruyck* van de heer van Zuilichem,
Constantijn Huygens, ridder, raad en secretaris van
Zijne Hoogheid [de prins] van Oranje.

Wie vlijtig't oog op't boek der wereld velt,
In elke soort van schepsel vindt gespeld
Des Scheppers lof. De bijen en de mieren
Getuigen't met hun geest. De domme dieren,
Van groot tot klein, ja d'allerminste worm,
Verklaren't met geschikheid van hun vorm.
't Onroerend ⁹tuig, de levenloze dingen,
Die zeggen't niet alleen, maar leren't zingen.
Het droge ¹⁰been, het dorre ¹¹hout, het ¹²tin
Verheft zijn stem, en zwaait des mensen zin
Tot deftigheid, tot ootmoed, tot eerbieding
Aan zijn God, met wonderlijk' uitwieding
Der woestigheid, en preekt in taal verstaan
Van Noor tot Moor, Oost- en West-Indiaan.
Dank hebbe't vernuft, uitvinder van de kelen
Des orgels, dat de zielen weet te strelen,
En ment ze met geneugte, tot het puik
Haars heils. Het pleit, gevoerd om't slim gebruik,
Waaruit voorheen veel aanstoots was gerezen,
Heeft Huigens nu beslecht, en recht gewezen.

Pieter Corneliszoon Hooft.
1640.

---

9. Speeltuig = muziekinstrumenten, in het bijzonder het orgel.
10. De toetsen van het orgel.
11. Het houtwerk in het orgel.
12. De orgelpijpen.

PIETER CORNELISZOOM HOOFT (MUIDERSLOT)
AAN JOACHIM VAN WICKEVOORT (AMSTERDAM)
6 SEPTEMBER 1640
2526A

Vervolg op Hoofds brief van 3 september 1640 (2522A).

Samenvatting: Hooft zend Wickevoort zijn brief aan Huygens, met daarbij zijn gedicht op Huygens' *Orgelgebruyck*.

Wickevoorts antwoord, van de laatste dagen van september, is verloren gegaan. Hooft antwoordde daarop begin oktober 1640 (Tricht 3, nr. 1045, pp. 302-305).

Primaire bronnen: Amsterdam, Univ. Bibl., Hs. II C 13, fol. 548r: ontwerp.

— Amsterdam, Univ. Bibl., Hs. II C 13, fols. 208-208bis: brief (dubbelvel, 21x30cm, a | d, autograaf).

— *Brieven* (Hooft/Huydecoper 1738), nr. 643, pp. 483-484: volledig.

Vroegere uitgaven: Vloten 3, nr. 764, pp. 370-371: volledig.

— Tricht 3, nr. 1043, pp. 299-300: volledig.

— Tuynman & Zwaan 1968, p. 218: onvolledig (<Het aenstaen ... zal slaen>).

Namen: Caspar Barlaeus; Anna Bosschart; Tommasso Campanella; Leonora Hellemans; Constantijn Huygens; Maria Tesselschade Roemersdochter Visscher.

Plaats: Parnassus.

Titels: *De sensu rerum et magiâ* (Campanello 1620); 'Op het Orghelgebruik van de Heere van Zuilichem' (Hooft 1640; gedicht).

Transcriptie

Aan Mijnen Heere

Mijnen Heere Joachim van Wickevoort, Ridder, Raedsheere van Haer' Hoogheit van Hessen,

tot Amsterdam.

Mijn' Heere ende Neve,

Het aenstaen des Heeren van Zuilichem heeft, met den naedruk van U.Ed. Gestrengheits aenmaning, eenighe drooghe veirsen gewrongen uit mijnen dorren geest. Zoo U.Ed. Gestr. belust is op het aenschouwen van ijet zeldzaems in wanschaepenheit, ik den brief open gelaeten, en 't slot daer aen gehangen, om toegeknipt te worden als hij op wegh zal slaen.

Ik wenschte wel te verstaen oft Mijn Heer Barlaeus het paer toppen van Parnas tot een' bedsteê bezicht en zich daer te slaepen geleidt heeft om eeuwelijk te droomen. Ik had Zijn' E. verzocht Joffrouwe Tesselscha tot herwaaerts koomen te bezweeren, dewijl mijne beleezingen, te voore geschiedt, geene proef deden; maar veneem geen bescheidt. Zij hebben 't misschien zoo drok t'zaemen dat 'er niet een woordtjen ad magh voor een' vriendt. Anders, ik weet niet wat dit zwijghen zeggen wil. Onze pruimen en suikerpeeren hadden haeren mondt gemaekt op inlijving t'hunner E.E., met hoope dat E.Ed. Gestrengheit dezelve in die gelegenheit, niet onverzelschapt zouw laeten. Nu haer dit niet gebeuren magh, bersten ze van zpijt, oft beurzen aen den boom. 't Welck Broeder Campanella, moght' hij opzien, beveelen zouw, in zijn boek *De sensu rerum* te stellen.

Dusverre gedeunt, maer dit is ernst dat altijds blijven wil,

Mijn' Heere,

U.Ed. Gestrengheits onderdaenste, ootmoedighste dienaer ende neef
P.C. Hooft.

Van den Huize te Muide, den 6^{en} in Herfstmaent 1640.

Mijn huisvrouw en ik kussen met verlof van U.Ed. Gestrengheit eerbiedelijk de handen van Mevrouw U.Ed. Gestrengheits gemaeline.

Vertaling

Aan de heer Joachim van Wickevoort, ridder, raad van Hare Hoogheid van Hessen,

te Amsterdam.

Mijnheer mijn neef,

Het ¹aandringen van [de heer Constantijn Huygens], heer van Zuilichem, heeft behulp van uw aandringen enkele droge ²versregels gewrongen uit mijn dorre geest. Mocht u zin hebt iets zeldzaam wanschapens te aanschouwen: ik heb de brief opengelaten en het slot eraan gehangen om toegeknipt te worden als hij op weg gaat.

Ik zou wel willen weten of de heer [Caspar] Barlæus misschien de twee toppen van de Parnassus als bedstee gebruikt en zich daar te slapen heeft gelegd om er voor altijd te blijven dromen. Ik had hem verzocht om mevrouw [Maria] Tesselschade [Roemersdochter Visscher] te overreden om hierheen te komen, omdat mijn vroegere pogingen geen succes hadden. Maar ik hoor er niets over. Zij hebben het misschien zo druk samen dat er geen woordje af kan voor een vriend. Anders zou ik niet weten wat dit stilzwijgen zeggen wil. Onze pruimen en suikerperen hadden zich al voorbereid om door hen [Barlæus en Tesselschade] [letterlijk] te worden ingelijfd, in de hoop dat u deze twee lieden hierbij tevens gezelschap zou houden. Nu dit kennelijk niet gaat gebeuren, barsten ze [= de pruimen en suikerperen] van spijt of worden beurs aan de boom. Hetgeen broeder [Tommaso] Campanella, als hij het vanuit het graf zou kunnen zien, bevelen zou in zijn boek *De sensu rerum [et magiâ]* te staven.

Genoeg gekheid nu. Het is ernst dat altijd blijven wil,

mijnheer,

uw onderdanige en ootmoedige dienaar en neef
Pieter Corneliszoon Hooft.

Muiderslot, 6 september 1640.

Mijn vrouw [Leonora Hellemans] en ik kussen moet uw goedvinden den handen van mevrouw uw echtgenote [Anna Bosschart].

---

1. Huygens aan Hooft, juni 1640 (verloren?)?
2. Hooft, 'Op het Orghelgebruik van den Heere van Zuilichem,' 1640 (2525/B).

JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS [DEN HAAG]
23 SEPTEMBER 1640
2546A

Antwoord op Huygens' brief van 11 augustus 1640 (2480).

Samenvatting: Ban noemt zijn brief aan Anna Maria van Schurman [van 20 augustus 1640], waarvan hij een afschrift meestuurt, een voorbeeld van een complete uiteenzetting over zijn muzikale ideeën. Hij vraagt Huygens een afschrift ervan aan Mersenne te doen toekomen, voor het geval Anna Maria daarin tekort schiet. Hij geeft Huygens een overzicht van de begrippen die in zijn 'Compendium musicæ' aan de orde moeten komen. Hij vraagt Huygens om een oordeel over de gehele gang van zaken.

Bijlage: Ban aan Anna Maria van Schurman, 20 augustus 1640 (2495A).

Huygens heeft waarschijnlijk bij zijn terugkeer in Den Haag op 28 september 1640 de onderhavige brief van Ban ontvangen, met het door Ban meegestuurde afschrift van zijn brief van 20 augustus aan Anna Maria van Schurman (2495A). Huygens zal het afschrift kort daarop naar Mersenne hebben gezonden, met de onderhavige brief; een begeleidend schrijven van Huygens is niet bekend. Beide brieven werden te Parijs gekopieerd in wat nu Hs. 3696 van de Bibliothèque Mazarine te Parijs is en op een gegeven later moment naar Den Haag teruggezonden. Mersenne reageerde op 3 november (2564), waarbij hij tevens een Franse samenvatting van Bans brief aan Anna Maria van Schurman meestuurt, het zogenaamde 'Examen'.

Primaire bronnen: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 21x32cm, ab | -; autograaf).

— Parijs, Bibl. Maz., Ms. 3696, fols. 1r-2v: afschrift na ontvangst (door Mersennes kopiist).

Vroegere uitgaven: Jonckbloet 1882, [Ban] nr. 9, p. LXX: onvolledig (<Nam ad scientiæ ... modulationem exhibit>).

— Worp 3, nr. 2600, p. 130: samenvatting. Worp interpreteerde Bans datering <Æquinocio autumnali> abusievelijk als 21 december, en plaatste de brief navenant.

— Waard 10, nr. 920, pp. 112-114: volledig, naar afschrift in Parijs.

Namen: Marin Mersenne; Μῶμος (Momus); Anna Maria van Schurman; Ζωΐλος (Zoïlus).

Titel: 'Compendium musicæ' (Ban).

Glossarium: accentus (accent); cantio (lied); character (noot); circulus (toonsoort); concentus (samenklank); consonantia (consonant [subst.]); harmonia (harmonie); intervallum (interval); modulamentum (melodie); modulatio (muziekstuk); μουσικός (muzikaal); musica (muziek); musicus (muzikaal); notula (noot); numerus (ritme); silentium (rust); tempus (maat); tropicus (toonsoort); vox (partij).

Transcriptie

Joannes Albertus Bannius nobili viro Constantino Hugenio, Equiti, ἅπαντα μουσικά.

Adspirante valetudine meliori, vir nobilissime, ad creditorem meum fidei jussoremque liberandos venio. Et quoniam me totum ¹vocalem consonantemque censuisti, ²litteras omnes, vocales scilicet, consonantesque, atque ex iis natas ³syllabas, dictiones, orationes, ratiocinationesque, sententiamque meam de re musicâ affero, necessariam harmoniam, hoc est modulamentum concentumque flexanimum demonstrando. Cujus rei argumentum erit exemplum epistolæ, ad Annam Mariam Scurmanniam πολυγλωττὴν καὶ πολὺ-ἴστορα, puellarum miraculum, à me partim adhuc infirmo, partim verò convalescente, | 1v | scriptæ. Cui etiam novos notularum musicarum characteres, à Mersenno transmissos, unâ cum duodecim cantionibus meis destinavi; eamque rogavi, ut Mersenno exemplum ipsius epistolæ primâ occasione transmittat. Quod si illud tibi etiam vel prius facere placuerit, ut longiori morâ suspensum creditorem plenissimâ satisfactione summoveas,

---

1. Toespeling op Huygens' woorden in de eerste zin van zijn brief aan Ban van 11 augustus 1640 (2480): 'Cur, qui totus es vocalis et consonans, et cum vocibus consonantibusque perpetuò rem habes, ...'

2. Parijs: <litteras>.

3. Parijs: <sillabas>.

adstipulor. Ut ut fiat, videbimus quid serus vesper vehat, et quid responsi recipiam. Ad Mersennum etiam jam propediem scribam, eique aliâ consimili ratione de mysteriis musicis, quæ mihi interroganti explicare non potuit, satisfaciam. Jam enim eò res devenit, ut quidquid penes me est musicarum rerum, lucem publicam diutius subterfugere nequeat.

At de modo atque ordine tecum prius agendum. Nam ad scientiæ artisque musicæ perfectionem hæc duo clarissimè tradenda sunt: modulamentum scilicet, et concentus. |2r| In modulamento considerandi sunt passus musici. In passibus verò veniunt vox, circulus seu tropicus, intervallum, motus, tempus, numerus; oratio quoque, ac verba, eorumque πάθος, et accentus gentilitiæ cujuscunque linguæ; ipsaque orationis distinctio, interrogatio scilicet, admiratioque seu exclamatio; item puncta, cola, et commata, accurato silentio exprimenda. Concentus verò |b| ⁴concinnam duarum vel plurium vocum per proprias consonantias, ad accentum et τὸ πάθος orationis, modulationem exhibet. De his datâ opportunitate transigemus.

⁵Interea vide num ex epistolâ istâ satis assequare quæ à me volebas, et, num censuræ Parisiensi satisfecerim, candidè significa. Jam enim ad amussim omnia arcana musicæ solidis demonstrationibus rationibusque assecutus esse videor, adeò ut quamlibet quorumcumque intervallorum |2v| consonantiarumque speciem, imò singularum specierum distinctissimam delectandi, movendique potestatem, vel digito demonstrare, et ad oculus auresque explicare valeam. Unde nihil ò me casu, vel fortuito, sed ex certissimâ scientiâ fit ⁶quidquid in musurgiâ geritur. Cujus rei ideam in istâ epistolicâ ratiocinatione, veluti ex ungue leonem, agnosces. Singulorum verò punctorum minutiorem replicationem ad votum tuum expeditam habebis. Tuus sum, tuoque paratissimus imperio. Superest ut datâ occasione indices, quid de hisce omnibus censeas. Tardiorum quoque rescribendi moram hujus discursus pretio seu usurâ solutam habeas. Meque tuis votis deditissimum contra ἀμοῦσους, Μῶμους καὶ Ζωΐλους solito favore atque patrocínio amplectaris. Vale. Harlemi, Æquinoctio Autumnali, MDCXL.

Tuus

⁷J. Alb. Bannius, 1640.

Vertaling

Joan Albert Ban [wenst] de edele heer Constantijn Huygens ^Lal het muzikale^J [toe].

Nu het met mijn gezondheid wat beter gaat, waarde heer, kom ik ertoe om mijn ⁸schuldeiser en zijn ⁹verteenwoordiger tevreden te stellen. En aangezien u mij ¹⁰tot alle klinkers en medeklinkers in staat achtte, voer ik alle letters aan, dat wil zeggen de klinkers en de medeklinkers, alsmede de daaruit opgebouwde lettergrepen, zinnen, teksten en redeneringen, en geef ik mijn mening over de muziek, om de noodzakelijke harmonie, dat wil zeggen, de zielroerende melodie en samenklank uit te leggen. Het bewijs hiervan zal het afschrift van mijn ¹¹brief zijn aan de wonderbaarlijke mejuffrouw Anna Maria van Schurman, ^Lbekwaam in vele talen en vakken,^J welke brief gedeeltelijk tijdens mijn ziekte, gedeeltelijk tijdens mijn herstel is geschreven. Aan haar heb ik ook de nieuwe muzieknoden, door [pater Marin] Mersenne gezonden, en een twaalfstal liederen van mijn hand opgestuurd, en ik heb haar gevraagd om bij eerste gelegenheid een afschrift van de brief aan Mersenne te sturen. Maar indien u dat ook en zelfs eerder zou willen doen, zodat u die door het lange wachten in spanning verkerende schuldeiser met volledige voldoening uit de weg kunt ruimen, ben ik het er ook mee eens. Hoe het ook zij, we zullen zien wat de avond nog brengt, en wat ik als antwoord ontvang. Aan Mersenne zal ik

---

4. BM: <concinnarum>.

5. BM: <Antea>.

6. BM: <quicquid>.

7. BM: <Albertus Bannius>.

8. Mersenne.

9. Huygens.

10. Huygens aan Ban, 11 augustus 1640 (2480): ‘Waarom u, die geheel klinkend en medeklinkend zijt, en zich voortdurend met klinkers en medeklinkers bezighoudt, ...’

11. Ban aan Anna Maria van Schurman, 20 augustus 1640 (2495A).

eerstdaags schrijven en hem tevreden stellen met een soortgelijke redenering over de muzikale geheimenissen die hij mij, toen ik hem erom vroeg, niet kon uitleggen. De zaak is nu zover gekomen dat ¹²wat ik onder handen heb over de muziek de openbaarmaking niet lang meer kan ontvluchten.

Over de inrichting daarvan moet ik het eerst met u hebben. Want om de kunst en de wetenschap van de muziek te vervolmaken moeten duidelijk de twee volgende zaken worden behandeld: melodie en samenklank. In de melodie moeten we de muzikale wendingen bekijken. Met die wendingen hebben te maken de stem, de toonsoort, het interval, de beweging, de maat en het ritme; maar ook de tekst en de woorden en ^Lde gevoelswaarde^J daarvan, en de accenten volgens de desbetreffende taal; ook de wijze van zeggen, dat wil zeggen, of het gaat om een vraag, een uitdrukking van verbazing, of een uitroep; en tenslotte de punten, puntkomma's en komma's, die door nauwkeurig weergegeven rusten moeten worden uitgedrukt. De samenklank toont echter de goed samenpassende compositie van twee of meer stemmen, door de juiste consonanten, in overeenstemming met het accent en ^Lde gevoelswaarde^J van de tekst. Over deze zaken moeten wij het bij gelegenheid nog eens hebben.

Zie intussen of u uit mijn ¹³brief in voldoende mate kunt vinden wat u van mij wilde [weten], en geef duidelijk aan of ik aan de Parijse beoordeling heb voldaan. Ik meen nauwkeurig alle geheimen van de muziek met overtuigende voorbeelden en redeneringen te hebben doorgrond, zozeer zelfs dat ik in staat ben om met de vinger aan te wijzen en voor het oog en het oor uit te leggen hoe de verschillende intervallen en consonanten in staat zijn om te behagen en te ontroeren. Niets is door mij aan het toeval overgelaten; alles in mijn muzikaleer is uit een zekere kennis afgeleid. U zult de kern hiervan leren kennen in die geleerde brief, zoals u een leeuw door zijn klauw leert kennen. *Op uw wens zal ik u echter een gedetailleerde uiteenzetting over al deze punten verschaffen.* Ik sta geheel tot uw beschikking. Rest nog dat u bij gelegenheid aangeeft, wat u van dit alles vindt. Moge u het uitstel van terugschrijven betaald hebben gekregen met de winst of rente van deze verhandeling. En steun mij, die u geheel is toegewijd, met uw gewone begunstiging en begeleiding tegen ^Lde onmuzikalen, de ¹⁴Momussen en de ¹⁵Zoïlussen.^J Gegroet. Haarlem, 21 september 1640.

Uw
Joan Albert Ban, 1640.

---

12. 'Compendium musicæ.'

13. Ban aan Anna Maria van Schurman, 20 augustus 1640 (2495A).

14. Spotters.

15. Lasteraars.

CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)
AAN PIETER CORNELISZOOM HOOFT [AMSTERDAM]
5 OKTOBER 1640
2551

Antwoord op Hoofts brief van 6 september 1640 (2525).

Samenvatting: Huygens bedankt Hooft voor diens brief van 6 september 1640 met het gedicht op zijn 'Orgelgebruyck'.

Over een antwoord van Hooft is niets bekend.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Pap. 2: brief (enkelvel, 20x30cm, a | -; autograaf).

Vroegere uitgaven: Vloten 3, nr. 766, p. 373: volledig.

— Worp 3, nr. 2551, p. 113: volledig.

— Tricht 3, nr. 1044, p. 301: volledig.

— Tuynman & Zwaan 1968, p. 218: onvolledig (<Ontrent het scheiden ... *unicè securus*.>).

Titels: 'Orgelgebruyck'; 'Op het Orgel-gebruik van ***' (Hooft 1640, gedicht).

Transcriptie

Mijn Heere,

Ontrent het scheiden van 't leger, 't welck mijne besighste tijden zijn, ontving ick d'eere van U.E. schrijvens, met het bijgaende gedicht. Soo veel moet ick voor uijt setten t' mijner wettelicke ontschuldighen van 't langhe swijghen op soo grooten beleeftheid. Nu ick dan den adem beghinne te verhalen, ende tegens mijne vrienden af te rekenen, keer ick voor all het aensicht tot U.E. met eerbiedighe danck-seggingh voor de moeijte in 't lesen mijner droomen, in 't berijmen mijner ongerijmheden genomen. Ick verneme met groot genoeghen *paucis lectoribus, quibus scribo, me non displicuisse, de turbâ vulgi unicè securus*. Maer met bekommering hoor ik U.E. oock van overwonnen sieckte spreken. U.E., hope ick, sal voorts aen de winnende hand gebleven zijn, ende voor lang afbetaelt hebben. God gunne haer dat, ende alle meerder geluck, ende mij de macht om geloofwaardelijck te moghen bewijzen dat ick oprechtelijck ben,

Mijn Heere,

U.E. ootmoedighste, verplichtste dienaer
C. Huijgens.

's-Gravenhaghe, den 5^{en} Octobris 1640.

Vertaling

Mijnheer,

Ongeveer bij het ¹opbreken van het leger, wat mijn drukste tijd is, ontving ik uw ²schrijven, met het bijgevoegde ³gedicht. Dit moet ik voorop zetten als verontschuldiging voor het lange zwijgen na zo'n grote beleefdheid. Nu ik weer op adem begin te komen, en weer aandacht aan mijn vrienden kan schenken, richt ik de blik eerst op u, met een eerbiedige dankbetuiging voor de moeite genomen met het lezen van mijn ⁴dromen en het ⁵berijmen van mijn ongerijmheden. Ik verneem met groot genoeg ¹dat ik de weinige lezers voor

---

1. Huygens had Hoofts brief van 6 september ontvangen te Grave op 15 september; aldaar bleef hij nog tot 26 september, om over Nijmegen, Arnhem en Utrecht naar Den Haag terug te keren, waar hij op 28 september aankwam.

2. Hooft aan Huygens, 6 september 1640 (2525).

3. Hooft, 'Op het orgelgebruik van den Heere van Zuilichem,' 1640 (2525 *Bijlage*).

4. 'Orgelgebruyck.'

5. Hoofts gedicht.

wie ik schrijf niet heb mishaagd, zonder bekommernis over het geroezemoes van het gepeupel.¹ Maar met bezorgheid hoor ik u ook over overwonnen ziekte spreken. U zult, hoop ik, de overhand hebben gehouden, en voor lang hebben afbetaald. God geve u dat en alle geluk, en mij het vermogen om overtuigend te bewijzen dat ik oprecht ben,

mijnheer,

uw ootmoedige en verplichte dienaar
Constantijn Huygens.

Den Haag, 5 oktober 1640.

GASPAR DUARTE (ANTWERPEN/ANTWERP)
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)]
24 OKTOBER 1640
2559

Antwoord op een verloren gegane brief van Huygens van 15 oktober 1640.

Samenvatting: Duarte schrijft over verschillende, steeds niet muzikale zaken. Hij kan slechts een kleine hoeveelheid *manteca d'azar* (een reukwater) zenden. Voor een vriend informeert hij naar de prijs van de Lantaarnhof. Tevens vraagt hij om een nieuw paspoort om naar Holland te komen.

Huygens' antwoord is verloren gegaan.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 22x32cm, a | -; autograaf).

Vroegere uitgaven: Jonckbloet 1882, nr. [Duarte] 1, pp. CLXXXIII-CLXXXIV: volledig.

— Worp 3, nr. 2559, p. 115: samenvatting.

Namen: Roelof Roel; Andries Wachtmans [zie Haghe Jaarboek 1967, p. 83].

Plaatsen: Amsterdam; Engeland; Holland; Lantaarnhof (Antwerpen); Zevenbergen.

Transcriptie

Monsieur,

J'é reçu l'agréable vostre du 15e courant, é tout à l'heure n'ay failli d'exécuter vos commande[s] entre ceux de ma congnoissance, pour descouvrir la *manteca d'azar* blanche et fraiz, come me mandés. Ayant trouvé seulement un petit, un petit, voire, q'un mien amis avoit de réserve tout fraiz dell'anée passé, dont il avoit fait venir cantité pour présenter, ce qu'il avoit desja fait, ansi qu'il me déplait que je ne vous puis envoyer davantage, et n'avoir reçu vostre letre plutost pour le désir que j'é de vous servir, que vous plaira d'accepter de bonne part, l'ayant délivré à messenger d'Amsterdam, nommé Roelof Roel, pour vous faire tenir.

L'amis, qu'il me l'a présenté, dezire de savoir le dernier pris de vostre grande maison au champs, Lanterenhof. Home fort riche, mes non pas trop libéral, désirant de savoir la cantité des terres alentour. Il n'i a que deux ou trois jour qu'il i a esté.

Monsieur, je viens ancor de prendre l'hardiesse, s'il vous plaist, de m'envoyer une copie autentique hors du registre [de] ma neutralité, que j'ai obtenu des Signeurs les Estats d'Holande l'an 1629, au mois d'Avril, autorisé de nouveau. Ce que par vostre faveur j'espère d'obtenir, pour ce que ceux du Magistrat de Sevenbergen me demandent les arières de tout le temps de mon absence, que je suis esté en Ingel terre. Que je suis prest de paier, moiennant que je puis estre assuré de ne tomber en quelque dangier à cause de ma longe absence de quelques discours frivoles de Monsieur Wachtmans, lequel pour son particulier profit ne dezire que de nous faire prendre tous les sis mois un simple pasport pour double assurance, ce que je ne suis nullement d'avis, ayant une sauvegarde par vertu de laquele je dezire grandement un jour de faire une petite promenade pour voire l'Holande et vous témoigner come je suis,

Monsieur,

vostre très-humble et très-affectionné serviteur
G. Duarte.

D'Anvers, ce 24e d'Octobre 1640.

Vertaling

Mijnheer,

Ik heb uw schrijven van de 15de van deze maand ontvangen, en heb direct, om aan uw verzoek te voldoen, nagevraagd onder mijn bekenden om te weten of zij mij konden helpen aan witte en frisse *manteca d'azar*, maar ik heb slechts een beetje kunnen vinden, dat een vriend van mij geheel vers bewaard heeft van een grotere hoeveelheid die hij vorig jaar had laten maken om aan te bieden, wat hij reeds gedaan heeft. Aangezien het mij dus spijt dat ik u niet meer kan zenden en ik uw brief vooral ontvangen heb met de hoop u van dienst te kunnen zijn, hoop ik dat u dat in goede gezindheid wilt ontvangen. Ik heb het meegegeven aan de boodschapper van Amsterdam, genaamd Roelof Roel, om het u te doen toekomen.

De vriend die het mij gegeven heeft wil graag weten wat de laatste prijs is van uw grote landhuis de Lantaarnhof. Hij is zeer rijk, maar niet zeer ruimdenkend en wil ook weten hoeveel grond er om heen ligt. Twee of drie dagen geleden is hij er geweest.

Mijnheer, ik neem ook nog de vrijheid om u te vragen mij een authentieke kopie te zenden uit het register van de Staten van Holland van april 1629 betreffende mijn neutraliteit, opnieuw geautoriseerd. Hetgeen ik nu door uw gunst hoop te verkrijgen, aangezien de magistraat van Zevenbergen mij vraagt naar de vroegere, uit de tijd van mijn afwezigheid, toen ik in Engeland was. Ik ben bereid ervoor te betalen, op voorwaarde dat ik er zeker van kan zijn niet in een of andere gevaarlijke situatie terecht te komen, als gevolg van mijn lange afwezigheid, van zekere lichtzinnige gesprekken met de heer [Andries] Wachtmans, die voor zijn eigen belang verlangt dat we elke zes maanden een gewoon paspoort nemen ter dubbele zekerheid, welke mening ik niet toegedaan ben, aangezien ik een vrijgeleide bezit, waarmee ik ten zeerste hoop een keer een kleine reis naar Holland te kunnen ondernemen om u te betuigen dat ik ben,

mijnheer,

uw nederige en toegewijde dienaar
Gaspar Duarte.

Antwerpen, 24 oktober 1640.

MARIN MERSENNE [PARIJS]
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)]
3 NOVEMBER 1640
2564
MET HET 'EXAMEN DU SIEUR BANNIUS'

Naar aanleiding van de zending door Huygens aan Mersenne van Bans brief aan Anna Maria van Schurman van 20 augustus 1640 (**2495A**).

Samenvatting brief: Mersenne wil Bans bezwaren aan Boësset voorleggen aan de hand van een Franse samenvatting van een deel van Bans brief aan Anna Maria van Schurman van 20 augustus 1640 (**2495A**). Hij gaat kort in op de verschillende punten van kritiek. Ten eerste kent de Franse taal geen vaste accenten. Om die reden staat het een componist vrij ze naar eigen inzicht te plaatsen. Ten tweede is de toonsoort D evenzeer passend als de toonsoort F, wanneer men de nodige alteraties gebruikt. Ten derde dient het lied strofisch gecomponeerd te worden. Mersenne is benieuwd naar het oordeel van Huygens en Anna Maria van Schurman in deze controverse. Hij ziet uit naar Bans reactie en belooft dat wanneer deze uitblijft men hem een theoretische uiteenzetting van de Franse compositie-principes zal zenden. Mersenne overweegt de liederen naar verschillende Europese hoven te sturen, om het oordeel van de aldaar aanwezige musici te vragen.

Bijlage: 'Examen' (Mersenne 1640).

Samenvatting 'Examen': Het 'Examen' is een Franse samenvatting van de brief van Ban aan Anna Maria van Schurman van 20 augustus 1640 (**2495A**). De samenvatting betreft uitsluitend Bans kritiek op Boëssets lied en de aanprijzing van zijn eigen versie, en is verdeeld in vier secties: over Boëssets melodie, Boëssets bas, Bans melodie en Bans bas. Per sectie wordt een aantal concrete punten opgesomd, wat betreft Boëssets lied genummerd: tien aanmerkingen op de melodie, negen op de bas. De eerste aanmerking op Boëssets melodie betreft de verkeerde toonsoortkeuze, de tweede het niet volgen van het woordaccent; de overige aanmerkingen op Boëssets melodie en diens bas betreffen de uitwerking in noten bij bepaalde woorden, waar gezondigd is, in Bans ogen, òf tegen het woordaccent òf in de intervalkeuze. Bans aanprijzing van zijn eigen lied begint met de constatering dat de toonsoort F hier het geschikst is. Verder wordt bij een aantal woorden uitgelegd hoe de muziek bepaald is door het woordaccent en de tekstinhoud, die de keuze van de gebruikte melodische en harmonische intervallen volledig bepalen.

Door Huygens ontvangen op 10 november 1640. Door Huygens doorgestuurd naar Ban met zijn brief van 9 december 1640 (**2592**). Mersenne schreef opnieuw op 14 november 1640 (**2573A**).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief en 'Examen' (twee katernen van resp. twee en drie dubbelvellen, gefolieerd 1-10; 22x32cm; brief fols. 1r-3r, 'Examen' fols. 3v-10v; apograaf).

Vroegere uitgaven: Jonckbloet 1882, [Ban] nr. 11, p. LXXX: brief onvolledig (<et s'il ne respond ... digne de remarque>); [Ban] nr. 10, pp. LXX-LXXIX: 'Examen' volledig.

— Worp 3, nr. 2564, p. 117: samenvatting van de brief.

— Roth 1926, Appendix D, pp. 290-293: het eerste gedeelte van het 'Examen,' tot <Preuve que l'air de Monsieur Bannius ...>, vrijwel volledig.

— Waard 10, nr. 933, pp. 205-207: brief volledig; Appendix 1, pp. 836-844: 'Examen' volledig.

Namen (Brief): Joan Albert Ban; Antoine Boësset; Ferdinand III; Karel I; Philips IV; Anna Maria van Schurman.

Namen ('Examen'): Joan Albert Ban; Antoine Boësset.

Plaatsen (Brief): Engeland; Frankrijk; Haarlem; Italië; Spanje.

Titels (Brief): *Me veux-tu voir mourir* (Ban 1640); *Me veux-tu voir mourir* (Boësset 1639).

Titels ('Examen'): *Me veux-tu voir mourir* (Ban 1640); *Me veux-tu voir mourir* (Boësset 1639).

Glossarium (Brief): accent (accent); agrément (versiering); air (lied); basse (bas[partij]); bémol (mol); chanson (lied); chanson spirituelle (geestelijk lied); chant (melodie); chanter (zingen); couplet (couplet); dièse (kruis); mode (tonsoort); musicien (musicus); pseume (psalm); rechanter (opnieuw zingen); verset ([psalm]vers).

Glossarium ('Examen'): air (lied); basse (bas[partij]); cadence (cadens); chant (melodie); chanter (zingen); composer (componeren); consonance (consonant); degré (schrede); demiton (halve toon); dessus (melodie); diton (grote tert); intervalle (interval); mesure (maat); mesure inégale (driedelige maat); mesure sesquialtère (driedelige maat); mesure ternaire (driedelige maat); minime (halve noot); mode (toonsoort); modulation (compositie); mouvement contraire (tegenbeweging); noire (kwartnoot); note (noot); octave (octaaf); partie (partij); quarte (kwart); quinte (kwint); semibrève (hele noot); sixte (sext); sixte majeure (grote tert); sixte mineure (kleine sext); temps (maat); tierce (terts); tierce majeure (grote tert); tierce mineure (kleine tert); ton (hele toon); voix (stem).

Transcriptie

¹Monsieur,

Vous verrez si je n'ay pas fidèlement exprimé le sens et le désir de Monsieur Bannius, pour le faire voir à Monsieur Boësset. Je ne sçay s'il ignore que notre langue et nos paroles n'ont quasy point d'accent en France, et partant que le musicien leur en peut donner suivant son dessein. Car le chant et la parole sont si différentz, que lorsque quelqu'un parle comme les Italiens, nous nous en moquons et disons qu'il chante.

Pour les modes vous sçavez qu'en se donnant la liberté d'user de dièses et de bémolz, comme l'on fait maintenant quasy partout, le mode *D-re* peut aussy bien estre apropié à cet air, que celui de F. Et puis le mesme chant qu'on donne à un couplet, devant estre apliqué à tous les autres coupletz de la chanson, comme l'on fait ordinairement. Si l'on observoit aussy curieusement comme il veut les accens | 1v | de chaque diction du premier couplet, cela ne conviendrait plus aux autres coupletz, joint que cette contrainte osteroit souvent une bonne partie de l'agrément et de la liberté du chant. Et mesme il sçait que l'air, ou le chant qu'on donne au premier verset d'un psalme s'acomode à tous les autres psalmes, et à chacun de leurs versetz. Ce qui arive aussy aux pseumes ou chansons spirituelles qu'on chante aux presches, et où si les accens se gardent au premier couplet, ilz ne peuvent se rencontrer semblables dans les autres coupletz qui suivent. Et ce qui est grandement considérable, le Roy, et toute la court avec toute la France, et mesme l'Italie qui admire aussy bien les airs de Monsieur Boësset comme nous, ne se sont jamais plaintz qu'il observast mal les accentz, et n'en ont point trouvé leur oüye | 2r | ny leur esprit blessez.

Lorsque Monsieur Boësset aura veu les répréhensions suivantes, si luy, ou quelqu'autre respond, soit en contredisant à quelques pointz, ou accordant tout, et remerciant, Monsieur Bannius (le plus sçavant de tous les musiciens et que l'on doit prier de haster ses ouvrages afin que tous y profitent) recevra par vos mains ce qui s'en resoudra. Mais je vous prie de faire encore rechanter ces deux airs avec leurs basses, et de les escouter si attentivement, qu'en fin vous m'apreniez encore une fois ce qu'il vous en semble, et si celui de Monsieur Bannius a la grande force et puissance sur l'esprit qu'il dict, et nous en ferons icy le mesme, pour vous escrire nos derniers sentimens. Vous luy pouvez cependant faire voir l'extraict de sa lettre, afin qu'il voye si c'est son sens, et s'il y a quelque manque ou quelque- | 2v | -chose à y adioster, qu'il nous en advertise.

Je n'ay point mis icy ses exemples, parce qu'il les aura devant ses yeux chez luy, et je les feray copier en un papier à part, afin que Monsieur Boësset les ait aussy devant luy en lisant le discours. Et s'il ne respond, nous prendrons la liberté (peut-estre) de dire par la théorie nostre avis touchant ses raisons, afin qu'il ne soit pas frustré de son travail très-louable, et que tout le monde sçache que son excellent esprit l'annoblit autant, comme fait la longue suite de ses ancestres, qu'il nous apprend estre de plus de trois cens ans dans Harlem. Ce qui est très digne de remarque.

Mais ne pourons-nous point voir le jugement que vostre vierge aura fait de la censure de Monsieur Bannius, et la responce qu'elle luy aura escrite par vostre moyen. C'est | 3r | ce que nous attendons icy de vostre courtoisie, aussy bien que le jugement universel de honnestes gens de vostre court touchant l'air de ces deux excellens musiciens, et si nous sommes recusez soubz prétexte que nous sommes préoccupés, nous enverrons les deux airs à Rome, et à la cour de l'Empereur, du Roy d'Espagne et d'Angleterre, afin que les maistres de musique qui s'y trouveront, jugent de ce différent en dernier ressort, car pour l'oreille des François,

---

1. Ontvangstnotitie door Huygens: 'R 10 Novembris 40'.

Monsieur Bannius ne la voudroit pas croire, si elle n'estoit en sa faveur. Quoyqu'il en soit, Monsieur, tenez-moy toujours pour

vostre très-humble serviteur
²³F. M. Mersenne, M.

Ce 3 Novembre 1640. | 3v |

Examen du Sieur Bannius de l'air
Me veux-tu voir mourir,
composé par Monsieur Boësset.

Et premièrement du dessus.

Premièrement il n'a pas bien choisy le mode de D-re-sol. Il falloit prendre celuy de F-ut, qui est propre pour exprimer les mouvemens et les passions de l'indignation, dont tout l'air est plein, parce que le mode de F-ut a plusieurs tons propres pour cette passion, et a la tierce majeure pour fondement de sa quinte, ⁴dont la tierce mineure commence par ce ton; au lieu que le mode de D-sol à la tierce mineure pour fondement de sa quinte, et ses intervalles et la suite de ses degrés est trop mole pour exprimer l'indignation. | 4r |

2°. Il n'a pas accentué, ou fait chanter les paroles suivant la prononciation et l'accent qu'on leur doit donner, mesme en parlant, et plus distinctement en chantant. Les accens sont aigus, graves, ou circonflexes; les monosyllabes doivent ⁵avoir l'aigu pour estre bien prononcez et entenduz.⁶ L'accent aigu en chantant s'exprime en haussant la syllabe de quelque degré ou intervalle et par des notes brièves et précipitées, et le grave en baissant la silabe.⁷

3°. Dans la première partie de l'air, il manque en baissant la voyx, et faisant le demyton mol soubz «voir», car «Me veux-tu voir mourir» doit estre exprimé en haussant avec indignation, quoy qu'il soit excusable, parce que le baisser de «mourir» montre la faiblesse qu'on a en mourant | 4v | et la semibrève soubz «-rir» luy sert d'accent aigu, mais il eust bien mieux fait d'exprimer l'indignation en montant, comme j'ay fait dans mon air sur les mesmes paroles, lequel je metz icy-bas après l'examen de celuy-cy.

4°. Il a mal fait une sexte majeure depuis la dernière silabe de «mourir» ⁸jusques à trop aymable ⁹(A, B); ¹⁰qui ¹¹devroit estre exprimé par la sexte mineure avec trois demyttons, en cette manière (C). «Inhumaine», exprimant de la cruauté, il falloit faire la tierce majeure, ou la quinte soubz les deux dernières sillabes «-maine», et non la tierce mineure trop mole, quoy que l'attente du diton la rende tolérable.

5°. La dernière silabe de «donner» (D) doit avoir l'accent aigu, aussy bien | 5r | que la seconde silabe de «funeste» (E) en haussant, au lieu qu'en abaissant elles ont l'accent grave. Joint que l'indignation ne se représente pas en abaissant, mais en haussant la voyx.

6°. Le mot d'«amour» et de «haine», qui sont icy les principaux, doivent particulièrement exciter, et le reste des paroles doit seulement avoir ses propres accens. Et le mot d'«excez» devoit estre exprimé en haussant la dernière silabe par une minime, ou semibrève, au lieu qu'elle baisse, et finit par une noire (F). De mesme, la dernière d'«amour» (G) devoit se hausser, pour avoir son accent, comme on void icy.

---

2. Ondertekening en datering autograaf.

3. Frère Marin Mersenne, Minime.

4. <dont la ... ce ton> onderstreept door Ban.

5. Margenotitie van Ban: 'Un libre accent soit agu [sic], ou grave.' <avoir l'aigu> in de hoofdtekst onderstreept door Ban.

6. Margenotitie van Ban: 'Bien que toutesfois semble estre un agu [sic], à cause que ceste accent principalement et plus excellentement on ouyt.'

7. Margenotitie van Ban: 'Et per notes précipitées.'

8. <jusques à> door Ban doorgestreept en in de marge verbeterd in <sautant à la parole>.

9. Deze letters verwijzen naar de muziekvoorbeelden in Ban aan Anna Maria van Schurman, 20 augustus 1640 (2495A).

10. Margenotitie van Ban: 'Car la sexte majeure n'est pas aymable, mais plus violent.'

11. <devroit estre exprimé> door Ban onderstreept en in de marge verbeterd in <qui seroit mieux exprimé>.

7°. Il y a faute en «moment» [(H)] en ce qu'il baisse sa dernière syllabe, qu'il falloit hausser, aussy bien que la | 5v | dernière de «contenter», puisqu'elles sont aigues (I). Et puis, pourquoy «moment» finit-il par un demiton, où il n'est point question de flater, et d'adoucir, et où il n'y a point de douleur, ou autre passion à exprimer.

8°. Cet air finit mal par la mesure ternaire, ou sesquialtère inégale, qui est plus pour la joye que pour la douleur et la mort, ou les pleurs qui sont icy expriméez. Et puis la dernière syllabe de «cruelle» (K) devoit descendre par l'accent grave, et la seconde, circonflexe ou aigue, devoit monter, comme l'on void icy.

9°. D'où il s'ensuit que Monsieur Boësset n'a composé cet air que par hazart et rencontre, sans y apporter les règles et la science requise, attendu qu'il ne voudroit pas mesme prononcer | 6r | ainsy en parlant. Et la dernière de «cruelle» est mal accentuée à l'aigu, et celle du milieu ne devoit pas s'abaisser; il falloit mettre ainsy:

10°. Ces paroles («Si je meurs malheureux») sont plustost exprimées par des degrez et intervalles de joye que de tristesse, car ¹²il falloit descendre par petits intervalles, ou degrez, et non monter, afin de représenter la faiblesse de ceux qui meurent de tristesse. | 6v |

Examen de la basse.

Primo. Soubz «Me veux-tu voir» (A), pourquoy avec inégalité de notes? La dernière de «mourir» (B) devoit s'abaisser par un demiton, comme on void icy, car en montant on exprime plustost la vie que la mort.

2°. La répétition de paroles nuit à la prononciation. Il vaudroit mieux dire comme l'on voit icy (*).

3°. Le demiton exprime mal «plaisir» (C). Il vaudroit mieux le mettre comme icy (C).

4°. Le chant de «l'excez de mon amour» est trop confus en ses silabes, et l'«excez» n'a point son accent aigu, ny par le moyen de l'intervalle, ny par celui du | 7r | temps, comme on void à D et E.

5°. Le mot «haine», plain d'indignation, est mal exprimé par la tierce mineure (F), et sa dernière, qui doit avoir l'accent grave, a l'aigu. La sexte mineure eust bien mieux exprimé l'accent et la passion, car elle est plus puissante.

6°. «Ton désir» (G) n'est pas bien exprimé par le demiton, et la consonance de la sexte majeure allant à l'octave n'exprime pas bien l'impétuosité du désir.

7°. «Souviens» (H): l'accent aigu n'est exprimé que par le temps. Pourquoy non par l'intervalle?

8°. «Toy cruelle» (I): la seconde silabe -el- devoit avoir l'accent aigu, ou circonflexe, au lieu qu'elle a le grave, | 7v | ¹³et la dernière qui est grave, est faicte aigu, avec une semibrève plus longue de moitié que la noire précédente.

9°. «Si je meurs malheureux»: au lieu de descendre pour représenter les forces défaillantes, il monte (K), et la dernière silabe de «malheureux», qui est aigue, descend (L). Il eust mieux faict ainsy (+). | 8r |

Preuve, que l'air de Monsieur Bannius
vaut mieux que le précédent,
et que tout y observé est par raison.

De la bonté du dessus.

Premièrement, j'ay choisy le mode de F, le plus propre pour l'indignation, car la quinte et sa quarte a un grand effect, et sont véhémentes.

2°. «Me veux-tu» (A) est un mouvement d'indignation violente fort bien exprimé par la quinte, comme «voir» (B) par la quarte qui monte. «Mourir» (C) se rabaisse pour représenter la mort, et sa dernière silabe n'est eslevée que d'un ton pour le mesme sujet, afin qu'elle ait un accent aigu. «Insensible inhumaine» ¹⁴(D):

---

12. <il ... intervalles> onderstreept door Ban. Margenotitie van Ban: <Nego. Nam cur non per tertiam aut sextam minorem?>

13. <et la dernière ... la noire précédente.> doorgestreept door Ban.

14. <C>.

tous les degrez sont des tons | 8v | propre pour l'indignation, et l'interrogation indignée se fait fort bien par l'intervale de la quinte qui monte.

«Viens donner» (E): l'accent aigu se continue, et la dernière de «donner» est accentuée tant par son intervalle, que par sa note minime. «A tes yeux» (F): la douceur des yeux s'exprime par le demiton. «Ce funeste» (G): cette voix s'exprime fort bien par la tierce mineure triste, et la syllabe du milieu s'accentue par le demiton qui monte. «Plaisir» (H): sa dernière s'exprime fort bien par le demiton montant de la quarte, lequel est joyeux, et avec une semibrève.

«L'excez» (I): la dernière syllabe monte par l'intervale d'une quarte pour s'accentuer, et montre l'excez de l'amour. «Amour» (¹⁵K): l'accent aigu monte en la dernière, et la dernière de «celuy» [(L)] montant signifie la grandeur de la «haine», | 9r | dont la première est aigue (M).

«S'en vont» (N): est exprimé par la quinte qui monte viste. «En un moment» (O) est hasté par les notes, et sa dernière a l'accent aigu. «Contenter (P) ton désir» s'exprime par la tierce mineure douce, et sa dernière syllabe s'élève par un demiton et fait la cadence pour finir la période.

«Mais au moins (Q) souviens»: la tierce mineure montre la posture d'un suppliant, et la dernière a l'accent aigu. «Toy cruelle» (R): il n'y a icy aucun demiton, afin de montrer la cruauté, qui n'a point de douceur. La syllabe du milieu est aigue.

«Si je meurs» (S): la descente d'un demiton montre la tristesse, qui convient aux mourantz. «Malheureux» (T): et baissant encore par deux ¹⁶demitons continuez, la misère est encore mieux depeinte | 9v | et la dernière syllabe est accentuée par le demiton. «Que j'ay vescu (V) fidelle» (X): la constance de la fidélité est représentée par l'intervale de la quinte, la dernière syllabe est accentuée de l'accent aigu, pour montrer la fidélité. De sorte que l'air finit où il a commencé, et la pénultiesme syllabe a l'accent aigu.

De la bonté de la basse.

Il faut observer que la modulation de la basse doit estre considérée aussy bien que celle du dessus, et de plus les consonances, qu'elle fait avec luy, doivent exprimer les passions du sujet tant que faire se peut.

Et si l'on ne peut exprimer les accentz par les intervalles, il | 10r | faut du moins les faire par la valeur des notes. Je ne me suis dispensé que deux fois de l'intervale, à sçavoir à «mourir» (A), à cause de la consonance que j'ay faite, pour tesmoigner la tristesse par l'intervale, mais j'ay fait l'accent sur la dernière par la note minime, et à «celuy» (E), parce qu'il ne contient pas une passion particulièrement, bien que j'eusse peu faire monter la dernière par un intervalle. Mais en recompense je l'ay accentué d'une minime, et n'ay descendu que d'un ¹⁷petit intervalle, et le mouvement contraire des parties exprime la haine. Tout le reste peut estre entendu parce que j'ay remarqué au dessus. Je diray seulement que «insensible (B) Climaine»: j'ay fuy la tierce mineure et le demiton, pour esviter | 10v | toute sorte de douceur.

«Ce funeste plaisir» (D) est exprimé par la ¹⁸tierce mineure et pour le «plaisir» j'ay fait l'octave propre pour cela, avec l'accent aigu en la dernière par l'intervale de la quarte.

«En un moment (F), contenter (G) ton désir»: ces paroles sont bien expliquées par les tierces, et par l'accent aigu sur la dernière de «moment». Et «contenter» n'accentue pas seulement sa dernière, mais montre par la tierce mineure sur sa première et dernière syllabe une grande satisfaction d'esprit. «Souviens» (H) supplie par la tierce mineure.

«Si je meurs (I) malheureux» (K): premièrement l'intervale descend pour représenter la mort, et l'accent sur la dernière de «malheureux» montre la misère par la tierce mineure. Comme la fidélité est exprimée (L) par la quinte, et par la cadence qui finit par l'octave, avec quelque sorte d'indignation et de constance.

---

15. <L>.

16. Vertaal- en of samenvattingsfout van Mersenne. Ban schrijft voor dat de melodie eerst daalt en dat er dan twee halve tonen zijn. Mersenne schuift beide opmerkingen ineen en gaat voorbij aan het gegeven dat de halve noten later stijgende halve tonen zijn geworden.

17. Samenvattings- en/of vertaalfout van Mersenne. Ban schrijft slechts 'remissione intervalli,' terwijl het gekozen interval (reine kwart) niet 'klein' is.

18. <tierce mineure> onderstreept door Ban.

Vertaling

Mijnheer,

U zult nu zien of ik niet getrouw de ¹⁹strekking en de wens van de heer [Joan Albert] Ban heb weergegeven, zodat ik die aan de heer [Antoine] Boësset kan voorleggen. Ik vraag mij af of het hem [Ban] wel bekend is dat *onze Franse taal en onze woorden nauwelijks accent hebben*, en dat derhalve de musicus ze naar eigen smaak kan plaatsen. Want spreken verschilt [bij ons] zoveel van zingen, dat wanneer hier iemand spreekt zoals de Italianen dat doen, wij daar grappen over maken en zeggen dat [het lijkt of] hij zingt.

Wat betreft de *toonsoorten* weet u dat, met de vrijheid die men momenteel neemt in het gebruik van kruisen en mollen, zoals men dat tegenwoordig bijna overal doet, de toonsoort D even goed voor dit lied kan worden aangewend als de toonsoort F.

Verder geldt dat *de melodie van het eerste couplet ook voor alle volgende coupletten van het lied gebruikt moet worden*, zoals men gewoonlijk doet. Wanneer men zo nauwkeurig als ²⁰hij wil de accenten van ieder woord van het eerste couplet in acht zou nemen, dan zou [de melodie] niet meer bij de andere coupletten passen; daar komt nog bij dat men met een dergelijke dwang een groot deel van het plezier en de vrijheid [van voordracht] bij het zingen zou wegnemen. En toch weet hij dat de zangwijze die men gebruikt voor het eerste vers van een psalm ook wordt gebruikt voor alle andere psalmen, en bij ieder vers daarvan. Dat gebeurt ook bij de psalmen of geestelijke liederen die men bij de preek zingt, en zoals de accenten vallen in het eerste couplet, kunnen ze niet in de volgende coupletten gehandhaafd blijven. Bovendien, wat zeer belangrijk is, de ²¹koning en het hele hof, samen met heel Frankrijk, en zelfs *Italië, waar men de liederen van de heer Boësset evenzeer bewondert als wij hier doen*, al dezen hebben zich er nog nooit over beklagd dat hij slecht op de accenten zou letten, en hebben nog nooit het idee gehad dat hun gehoor of gevoel zou zijn gepijnigd.

Wanneer de heer Boësset de volgende bezwaren onder ogen zal hebben gekregen, en hij of iemand anders reageert, hetzij met bezwaren op enkele punten dan wel volledig ermee instemmend, en ervoor bedankend, zal de heer Ban (de meest geleerde van alle musici, en men moet hem dringend verzoeken zijn werk te bespoedigen, opdat eenieder er zijn voordeel mee kan doen) het resultaat via u ontvangen. Maar ik verzoek u deze twee liederen met hun bas u nog eens te laten voorzingen, en ze nauwlettend te beluisteren, waarna u mij nog eens mededeelt wat uw mening is, en of het lied van de heer Ban zo sterk van expressie is en zo het gevoel raakt zoals hij zegt. Wij zullen er hier dan hetzelfde mee doen, teneinde u onze laatste meningen te kunnen berichten. U kunt hem trouwens het uittreksel van zijn brief laten zien, opdat hij kan controleren of dat zijn bedoeling weergeeft, en, indien er iets ontbreekt of iets toegevoegd moet worden, ons daarover kan berichten.

Ik heb zijn voorbeelden hier niet meegezonden, omdat hij die thuis wel voor zich zal hebben; ik laat ze kopiëren op een apart vel, zodat de heer Boësset ze eveneens bij de hand heeft wanneer hij het betoog leest. Wanneer hij niet antwoordt, zullen wij de vrijheid nemen (dat sluiten wij niet uit) onze visie op zijn redeneringen theoretisch uiteen te zetten, zodat hij in zijn prijzenswaardige werk niet zal worden teleurgesteld, en opdat iedereen weet dat zijn voortreffelijke geest hem evenzeer adelt als de lange reeks van zijn voorgangers, die, zoals hij ons mededeelt, ²²drie eeuwen in [de geschiedenis van] Haarlem teruggaat, hetgeen een vermelding waard is.

Maar wij hebben [nog] niet *de mening van uw* ²³*mejjuffrouw over het oordeel* van de heer Ban onder ogen kunnen krijgen, *en het* ²⁴*antwoord* dat zij hem zal hebben gezonden door uw tussenkomst. Dat is wat wij hier van uw wellevendheid verwachten, zoals [we] ook [benieuwd zijn naar] het algemene oordeel van de rechtschape liederen aan uw hof over de liederen van deze twee uitstekende musici. Wanneer ons dit echter wordt geweigerd, met het voorwendsel dat wij vooringenomen zouden zijn, zullen wij beide liederen naar

---

19. Van het 'Examen.'

20. Ban.

21. Lodewijk XIII.

22. Toespeling op Bans brief aan Anna Maria van Schurman, 20 augustus 1640 (2495A), §4.

23. Anna Maria van Schurman.

24. Anna Maria van Schurman heeft nimmer inhoudelijk gereageerd.

Rome, en de hoven van de ²⁵keizer, de ²⁶koning van Spanje en ²⁷die van Engeland sturen, zodat de voornaamste musici die daar aanwezig zijn, in laatste aanleg zullen oordelen in dit meningsverschil, want van het Franse oor zal de heer Ban, wanneer het niet in zijn voordeel uitvalt, het niet willen aannemen. Hoe het ook zij, mijnheer, blijft u mij toch beschouwen als,

uw nederige dienaar
pater Marin Mersenne, Miniem.

3 november 1640.

Onderzoek door de heer [Joan Albert] Ban van het lied
Me veux-tu voir mourir van de heer [Antoine] Boësset

Eerst met betrekking tot de melodie.

²⁸Ten eerste is ²⁹zijn keuze voor de toonsoort D verkeerd. ³⁰Hij had de toonsoort F moeten nemen, aangezien deze geschikter is om de bewegingen en de hartstochten van verontwaardiging, waarvan het hele lied doortrokken is, uit te drukken. De toonsoort F heeft namelijk verscheidene tonen die passend zijn om deze hartstocht weer te geven, terwijl de grote terts het fundament vormt voor zijn kwint, en de kleine terts deze verder opvult. In de de toonsoort D daarentegen is de kleine terts het fundament voor de kwint, terwijl de intervallen en opeenvolgingen van de toonschreden te zacht van karakter zijn om verontwaardiging uit te drukken.

³¹Ten tweede heeft hij de woorden niet geaccentueerd of laten zingen volgens de uitspraak en de accenten die men ze moet geven, zelfs wanneer men ze spreekt, en nog duidelijker wanneer men zingt. De accenten zijn acutus, gravis en circumflexus. De woorden van één lettergreep moeten ³²een acutus hebben om goed uitgesproken en begrepen te kunnen worden. ³³Een acutus laat zich bij het zingen uitdrukken door het woord in kwestie met een schrede of een groter interval te verhogen, alsook door korte en snelle noten. De gravis drukt men uit door die lettergreep te verlagen.³⁴

³⁵Ten derde is het verkeerd om in het eerste deel van het lied de melodie te laten dalen en de zachte halve toon te gebruiken op «voir», want «*Me veux-tu voir mourir*» moet een stijgende beweging hebben die de verontwaardiging uitdrukt. Het is in zoverre verdedigbaar dat de daling op «*mourir*» de zwakheid toont die een stervende heeft, terwijl de hele noot op «-rir» een acutus-accent geeft. Maar het was beter geweest de verontwaardiging uit te drukken door [de melodie] te [laten] stijgen, zoals ik in mijn lied heb gedaan op diezelfde woorden, hetgeen ik verderop in deze beoordeling zal weergeven.

³⁶Ten vierde is de grote-sextsprong van de laatste lettergreep van «*mourir*» naar «*trop aymable*» misplaatst (A, B). Dit had weergegeven moeten worden door een kleine sext, met drie halve tonen, en wel als volgt. «*Inhumaine*» (C), dat de wreedheid weergeeft, had een grote terts moeten hebben, of een kwint op de laatste twee lettergrepen, «-maine», en niet de te zachte kleine terts, hoewel het dragelijk is door de verwachting van de grote terts.

---

25. Ferdinand III.

26. Philips IV.

27. Karel I.

28. Zie Bans brief aan Anna Maria van Schurman, 20 augustus 1640 (2495A), §11.

29. Boëssets keuze.

30. Boësset.

31. Zie Bans brief, §12.

32. Margenotitie Ban: 'Een vrij accent is *acutus* of *gravis*.'

33. Margenotitie Ban: 'Hoewel het altijd een *acutus*-accent schijnt te zijn doordat men dit accent duidelijker en veel beter hoort.'

34. Margenotitie Ban: 'En door snelle noten.'

35. Zie Bans brief, §13.

36. Bans brief, §14.

³⁷Ten vijfde dient de laatste lettergreep van «*donner*» (D) een acutus te krijgen, evenals de tweede van «*funeste*» (E), door een stijgende beweging, in plaats van de gravis die ze nu hebben door de dalende gang. Daar komt nog bij dat verontwaardiging wordt uitgedrukt door een stijgende, niet door een dalende beweging.

³⁸Ten zesde moeten de woorden «*amour*» en «*haine*», op deze plaats het meest belangrijk, in het bijzonder opzweepend zijn, terwijl de overige woorden de gewone accenten moeten hebben. Het woord «*excez*» moest met een stijgende beweging op de laatste lettergreep worden uitgedrukt door een halve of een hele noot, in plaats van te dalen en met een kwartnoot te eindigen (F). Evenzo diende de laatste lettergreep van «*amour*» (G) te stijgen, om zijn juiste accentuering te krijgen, zoals men hieronder kan zien.

³⁹Ten zevende heeft hij ten onrechte de laatste lettergreep van «*moment*» (H) laten dalen in plaats van stijgen, zoals ook de laatste van «*contenter*», aangezien deze acutus zijn (I). En verder, waarom eindigt «*moment*» met een halve toon, terwijl er helemaal geen sprake is van vleierij en vriendelijk willen stemmen, noch van verdriet of een andere hartstocht die moet worden uitgedrukt?

⁴⁰Ten achtste heeft dit lied een ongelukkig slot door de driedelige maatsoort, die veel toepasselijker is voor vreugde dan voor verdriet en dood, of het geweeklaag dat hier wordt uitgedrukt. Verder moest de laatste lettergreep van «*cruelle*» (K) dalen door de gravis, en de tweede, die circumflexus of acutus is, moet stijgen, zoals men hier kan zien.

⁴¹Als negende punt volgt hieruit dat de heer Boësset dit lied volgens de ingeving van het moment gecomponeerd heeft, zonder er de vereiste regels en kunde op toe te passen, aangenomen dat ook hijzelf de woorden zo niet zou willen accentueren bij het spreken. De laatste lettergreep van «*cruelle*» heeft een verkeerd accent, en de middelste zou niet moeten dalen; hij zou als volgt gestalte moeten krijgen.

⁴²Ten tiende zijn de woorden «*si je meurs malheureux*» uitgedrukt door schreden en intervallen die veeleer vreugde verbeelden dan droefenis. ⁴³Want men zou met kleine intervallen of schreden moeten dalen in plaats van stijgen, teneinde de zwakheid te verbeelden van hen die sterven van verdriet.

Onderzoek met betrekking tot de bas.

⁴⁴Waarom gebruikt hij, om te beginnen, bij «*Me veux-tu voir*» (A) niet hetzelfde ritme in de verschillende stemmen? ⁴⁵De laatste lettergreep van «*mourir*» (B) zou een halve toon moeten dalen, want door de stijgende beweging drukt men eerder het leven dan de dood uit.

⁴⁶Ten tweede schaadt de herhaling van de woorden [*Viens donner*] de uitspraak. Men zou het beter kunnen inrichten zoals hieronder te zien is (*).

⁴⁷Ten derde is de halve toon ongelukkig voor het uitdrukken van «*plaisir*» (C). Men had hem beter kunnen plaatsen zoals hier aangegeven (C).

⁴⁸Ten vierde is de ⁴⁹melodie op «*l'excez de mon amour*» veel te verwarrend in de lettergrepen, en tevens moet «*l'excez*» zijn acutus ontberen, door de intervallen en het ritme, zoals men ziet in D en E.

---

37. Bans brief, §15.

38. Bans brief, §16, eerste alinea.

39. Bans brief, §16, tweede alinea.

40. Bans brief, §17.

41. Bans brief, §18.

42. Bans brief, §19.

43. Margenotie Ban: 'Dat ontken ik. Want waarom niet met de terts of de kleine sext?'

44. Bans brief, §27.

45. In Bans brief is dit commentaar als tweede genummerd. Omdat Mersenne het punt bij het eerste trekt, loopt zijn verdere nummering één achter vergeleken bij Bans brief.

46. Bans brief, §27, tweede alinea, onder <Tertiò>.

47. Bans brief, §27, derde alinea, onder <Quartò>.

48. Bans brief, §28, eerste alinea, onder <Quintò>.

49. Vertaal- en/of samenvattingsfout van Mersenne. Ban bedoelt dat de tekst in de beide stemmen niet synchroon verloopt.

⁵⁰Ten vijfde is het van verontwaardiging doortrokken woord «*haine*» ongelukkig uitgedrukt door de kleine terts (F), en de laatste lettergreep ervan dient een gravis te hebben in plaats van acutus, zoals nu het geval is. De kleine sext had het accent en de hartstocht beter kunnen uitdrukken, aangezien deze krachtiger is.

⁵¹Ten zesde is «*ton désir*» (G) niet goed weergegeven door de halve toon, terwijl de consonante samenklank van de grote sext die overgaat naar het octaaf de heftigheid van het verlangen niet goed verbeeldt.

⁵²Ten zevende vraagt men zich af waarom bij «*souviens*» (H) de acutus slechts door het ritme en niet ook door het interval is uitgedrukt.

⁵³Ten achtste zou de tweede lettergreep «*-el-*» van «*ton cruelle*» (I) een acutus of circumflexus moeten hebben, in plaats van een gravis. De laatste lettergreep, die gravis is, is acutus gemaakt en is met een hele noot tweemaal zo lang als de voorafgaande ⁵⁴halve noot.

⁵⁵Ten negende geeft hij een stijgende gang op de woorden «*Si je meurs malheureux*», in plaats van een dalende om de wegebbende krachten weer te geven (K). Verder laat hij de laatste lettergreep van «*malheureux*», die acutus is, dalen (L), terwijl hij beter als volgt had kunnen doen (+).

Bewijs dat het lied van de heer [Joan Albert] Ban
beter is dan de voorgaande,
en dat alles erin voortkomt uit verstandelijke overwegingen.

Betreffende de juistheid van de melodie.

⁵⁶Ten eerste heb ik de toonsoort F geselecteerd, die het meest geschikt is om verontwaardiging uit te drukken, aangezien de kwint en de kwart ervan een grote, hevige uitwerking hebben.

⁵⁷Ten tweede is de passage «*Me veux-tu*» (A) vervuld van een diepe verontwaardiging, die door de kwint zeer goed tot uitdrukking is gebracht, zoals ook «*voir*» (B) door de stijgende kwart. «*Mourir*» (C) daalt dan weer, om de dood te verbeelden, terwijl de laatste lettergreep slechts een hele toon stijgt, opdat deze een acutus heeft. Op ⁵⁸«*insensible inhumaine*» vindt men slechts schreden via hele tonen die geschikt zijn om verontwaardiging uit te drukken, en de vraag vol verontwaardiging wordt goed weergegeven door de stijgende ⁵⁹kwint.

⁶⁰«*Viens donner*» (E) heeft eveneens een acutus-accent, en de laatste lettergreep van «*donner*» krijgt zijn accent niet alleen door het interval op die plaats maar ook door de halve noot. Op «*à tes yeux*» (F) wordt de lieflijkheid van de ogen weergegeven door de halve toon. Op «*ce funeste*» (G) zorgt de droevige kleine terts voor de juiste expressie, terwijl de middelste lettergreep zijn accent krijgt door de stijgende halve toon. De laatste lettergreep van «*plaisir*» (H) krijgt een zeer goede weergave door de halve toon, die stijgt tot de ⁶¹kwart die zeer vrolijk is, met de waarde van een hele noot.

⁶²De laatste lettergreep van «*l'excez*» (I) stijgt met een kwart om zijn accent te krijgen, en geeft zo het buitenmatige van de liefde weer. De acutus op de laatste lettergreep van «*amour*» (K) stijgt, zoals ook de laatste van «*celuy*» (L), dat betrekking heeft op de grootsheid van «*haine*», waarvan de eerste lettergreep acutus is (M).

---

50. Bans brief, §28, tweede alinea, onder <Sextò>.

51. Bans brief, §28, derde alinea, onder <Septimò>.

52. Bans brief, §29, eerste alinea, onder <Octavò>.

53. Bans brief, §29, tweede alinea, onder <Nonò>.

54. De Franse tekst spreekt abusievelijk over een kwartnoot.

55. Bans brief, §29, derde alinea, onder <Decimò>.

56. Bans brief, §32.

57. Bans brief, §33.

58. De tekst van de air geeft: <insensible Climaine>.

59. De kwint tussen de eerste en de laatste noot van de eerste muzikale frase, overeenkomende met de eerste regel tekst.

60. Bans brief, §34.

61. De kwart tussen de eerste en de laatste noot van de tweede frase, overeenkomende met de tweede regel tekst.

62. Bans brief, §35.

⁶³Een snel stijgende kwint drukt «s'en vont» (N) uit. «En un moment» (O) heeft haastige noten; en de laatste lettergreep heeft een acutus-accent. «Contenter (P) ton désir» wordt weergegeven door de lieflijke kleine terts, terwijl de laatste lettergreep [van «désir»] een halve toon stijgt, hetgeen de cadens maakt die de eerste periode besluit.

⁶⁴Op «Mais au moins souviens» (Q) toont de kleine terts de houding van een smekeling. De laatste lettergreep ervan heeft een acutus-accent. Bij «toy, cruelle» (R) vinden we geen enkele halve toon, teneinde de wreedheid ervan, die iedere lieflijkheid mist, tot uitdrukking te brengen. De middelste lettergreep heeft een acutus-accent.

⁶⁵Op «Si je meurs» (S) wordt de droefenis weergegeven door de dalende ⁶⁶halve toon, die passend is voor stervenden. «Malheureux» daalt vervolgens nog eens twee halve tonen. De ellende wordt aldus beter verbeeld, terwijl de laatste lettergreep zijn accent krijgt door de [stijgende] halve toon. Bij «que j'ay vescu (V) fidelle» (X) wordt de constante trouw verbeeld door de kwint, terwijl hier de laatste lettergreep een acutus-accent heeft, om die trouw weer te geven. Aldus eindigt het lied zoals het begon. De voorlaatste lettergreep heeft een acutus.

Betreffende de kwaliteiten van de bas.

⁶⁷Men dient in het oog te houden dat de compositie van de bas even doordacht dient te zijn als die van de sopraan, en bovendien moeten de samenklanken die deze partij met de sopraan maakt, zoveel mogelijk de hartstochten van het onderwerp uitdrukken.

⁶⁸Wanneer men nu de accenten niet door intervallen kan uitdrukken, dan zal dat op zijn minst moeten gebeuren via de notenwaarden. Ik heb slechts twee maal het interval niet benut, te weten bij «mourir» (A), om reden van de samenklank die ik gerealiseerd heb, om te getuigen van de droefheid door het interval, maar ik heb het accent op de laatste lettergreep gelegd door de halve noot, en verder bij «celuy» (E), omdat daar van een uitgesproken hartstocht geen sprake is, hoewel ik de laatste lettergreep met een bepaald interval had kunnen laten stijgen, maar om dat te compenseren heb ik er door middel van een halve noot een accent aangegeven, en het slechts met een ⁶⁹klein interval laten dalen, terwijl de tegenbeweging van de stemmen de haat uitdrukt. De rest kan men begrijpen door acht te slaan op datgene wat ik over de melodie heb opgemerkt. Ik wijs er slechts op dat ik bij «insensible (B) Climaine» geen kleine terts, noch een halve toon heb gebruikt, om iedere vorm van lieflijkheid te vermijden.

⁷⁰«Ce funeste plaisir» (D) wordt uitgedrukt door de kleine terts en voor «plaisir» heb ik een toepasselijke octaafsamenklank gerealiseerd, met een acutus-accent en een kwartsprong op de laatste lettergreep.

⁷¹«En un moment» (F) en «contenter (G) ton désir» worden door middel van tertsen zeer goed verbeeld, alsmede door de acutus op de laatste lettergreep van «moment». «Contenter» heeft niet alleen een accent op de laatste lettergreep, maar verbeeldt door de kleine terts op de eerste en de laatste de intense genoegdoening van de geest. De smeking van «souviens» (H) vindt men in de kleine terts.

⁷²Op «Si je meurs (I) malheureux» (K) daalt het interval om de dood te verbeelden, terwijl het accent op de laatste lettergreep van «malheureux» door de kleine terts het ongeluk voor het voetlicht brengt. Zoals ook de trouw wordt verbeeld (L) door de kwint, en door de erop volgende cadens met het oktaaf, met een zekere mate van verontwaardiging en volharding.

---

63. Bans brief, §36.

64. Bans brief, §37.

65. Bans brief, §38.

66. Juist vertaald, maar Ban moet zich hier vergissen, omdat de melodie bij genoemde woorden een hele toon daalt.

67. Bans brief, §39.

68. Bans brief, §40.

69. Samenvattingsfout van Mersenne. In Bans air daalt de bas hier met een kwart.

70. Bans brief, §41.

71. Bans brief, §42.

72. Bans brief, §43.

[CONSTANTIJN HUYGENS] (DEN HAAG)
AAN ANTOINE BOËSSET [PARIJS]
5 NOVEMBER 1640
2565

Huygens' eerste brief aan Boësset.

Samenvatting: Huygens vraagt Boësset met hem in contact te mogen treden. Hij spreekt de hoop uit composities van Boësset te ontvangen.

Aan Mersenne gestuurd ter bezorging bij Boësset. Volgens Huygens' volgende brief aan Boësset, van 19 januari 1641 (2614), zou de onderhavige brief niet zijn aangekomen, evenmin als de begeleidende brief aan Mersenne. Boëssets brief van 15 november 1640 (2575A) is daarom geen antwoord op de onderhavige brief. Een afschrift van de onderhavige brief werd door Huygens met zijn tweede brief aan Boësset, van 19 januari 1641 (2614) meegestuurd.

Primaire bron: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLIX, dl. 1, p. 931: afschrift (Constantijn Huygens jr.).

Vroegere uitgaven: Jonckbloet 1882, nr. 10, p. 9: volledig.

— Worp 3, nr. 2565, p. 117: onvolledig (<Il y a ... doux divertissements.>).

— Waard 10, nr. 934, pp. 208-209: volledig.

Naam: Marin Mersenne.

Glossarium: composition (muziekstuk); voix (stem).

Transcriptie

Copie.

¹Au Sieur Boësset.

5 de Novembre 1640.

Monsieur,

Il y a si longtemps que je participe aux obligations que vous a non seulement le publiq, à raison des liberalitez que vous faictes aux imprimeurs, mais aussi voz plus confidens amiz, en ce que vous leur communiquez tous les jours de ces belles compositions, que la voix du peuple n'a pas encor usées, qu'enfin je me sens pressé de vous tesmoigner, combien j'estime vous en debvoir.

C'est à quoy tendront ces lignes, que je vous prie d'avoir agréables de la main du Révérend Père Mersenne, puisque c'est par son moyen, que je presume de ²venir quelque jour à l'entrée de vostre amitié. Je vous prie de ne me la refuser point, croyant que j'en useray discrètement, et que la plus grande importunité que vous en recevrez, ce sera qu'après avoir produit quelque fruit nouveau de l'infinie fertilité de vostre esprit, vous serez supplié par ce mesme entremetteur de la correspondance de tous les gens de bien, de m'en octroyer la veue, après que la cour en aura esté rassasiée. Si je n'entens pas la science, au moins je l'ayme de passion; et dans la presse des affaires de cour et d'estat qui m'accablent elle est de mes plus doux divertissements. Voyez le subject de charité que je vous présente, et m'en donnez souvent, s'il vous plaist.

Où je soye capable de reconnoistre voz faveurs par mes services, en tout ce qui dépendra du peu de pouvoir que j'ay par-deçà vous et les vostres trouveront à combien je repute d'estre creu véritablement,

Monsieur,

vostre [etc.]

---

1. Naam geadresseerde en datum autograaf.

2. <veoir>.

A La Haye, le 5me de Novembre.

Vertaling

Aan de heer Boësset.

5 november 1640.

Mijnheer,

Het is al sinds zo lange tijd dat ik deelneem aan de eerbewijzen die niet alleen het publiek u verplicht is, vanwege de ³schenken die u de uitgevers doet, maar ook uw meest toegewijde vrienden, omdat u met hen alle dagen deze fraaie werken deelt, die de stem van het volk nog niet heeft versleten, dat ik mij nu gedwongen voel u te betuigen hoezeer ik mij uw schuldenaar acht.

Daarvoor dienen deze regels, waarvan ik u vraag ze welwillend te ontvangen uit de handen van de eerwaarde pater [Marin] Mersenne, aangezien ik door zijn persoon eens uw vriendschap hoop te verwerven. Ik vraag u mij dit niet te weigeren: u moet van mij aannemen dat ik er bescheiden gebruik van zal maken. Voor u zal de grootste inspanning erin bestaan mij inzage te willen verschaffen in wat uw eindeloos vruchtbare geest zal voortbrengen, door middel van dezelfde ⁴tussenpersoon in het briefverkeer tussen alle fatsoenlijke mensen, nadat het hof erdoor verzadigd is. Mocht ik de kundigheid ontberen, dan houd ik tenminste nog ervan met hartstocht; en temidden van het gewoel van de zaken van het hof en het land die mij overladen vormt dit één van mijn meest geliefde ontspanningen. Bezie de gunst die ik u voorstel, en geef mij er dikwijls van, alstublieft.

Waar ik in staat ben uw gunsten recht te doen door mijn diensten, in alles wat afhangt van het beetje macht dat ik hier bezit, zullen u en de uwen bemerken hoezeer ik er prijs op stel gezien te worden als,

mijnheer,

uw [enz.]

Den Haag, 5 november 1640.

---

3. Zeker een verwijzing naar de gepubliceerde liederen van Boësset, hetzij vierstemmig, hetzij voor zang en luit.

4. Mersenne.

JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
AAN [PIETER CORNELISZOOM HOOFT (MUIDEN)]
11 NOVEMBER 1640
2570A

Bans eerste brief aan Hooft.

Samenvatting: Ban stuurt Hooft enkele liederen op teksten van laatstgenoemde.

Bijlage: vocale composities op tekst van Hooft (Ban).

Door een vrouwelijke bekende van zowel Ban als Hooft, wellicht Maria Tesselschade, naar Hooft gebracht.

Hooft ontwierp op 1 december 1640 een antwoord (2590A), dat niet verstuurd schijnt te zijn. Ban heropende de briefwisseling op 3 april 1642 (2975A).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Ms. Pap. 2: brief (enkelvel, 20x31cm, a | -; autograaf).

Vroegere uitgaven: Vloten 4, Bijlage II, nr. 1, pp. 249-250: volledig.

— Tricht 3, nr. 1052, pp. 317-318: volledig, met Nederlandse vertaling.

Namen: Maria Tesselschade Roemersdochter Visscher.

Glossarium: cantio (lied).

Transcriptie

¹Hoofdio.

Vir amplissime,

Latrix harum, tibi notissima, ad te deferet meas cantiones; ita mihi imperari libens passus sum. Ego enim. ne in otio vitam turpiter transigam, dum necessariis occupationibus mora interdicenda est, honestioribus oblectare studiis animum magis elegio, quam iis rebus me dare, quæ rationis regulæ vix parere videntur. Hoc mea quidem est voluptas. Ad te verò quod attinet, forte ego nimis liber esse videbor, quod rusticam meam musam tuis excellentissimis versibus adjunxerim, sed cogita me urbanitatis aliquid piâ impudentiâ à te mutuari, quæ studia sua ab otio vendicans omnibus quibus ea placent libenter concedit. De cætero verò omnibus servire optat, quam virtutis usuram amittere. Quod ubi mihi abste contingere potuerit, beatiorem me æstimabo, quam hactenus fuero, cui meipsem omniaque mea liberâ mente dedico commendoque. Vale. Harlemi, XI Novembris MDCXL.

Amplitudini Tuæ servus
Joannes Albertus Bannius, 1640.

Vertaling

Edele heer,

²Brengster van deze brief, u welbekend, zal aan u mijn ³gezangen overhandigen; gaarne heb ik toegestemd mij dit te laten opdragen. Ik heb namelijk, om niet in lediggang mijn leven schandelijk door te brengen, terwijl uitstel moet worden verboden voor noodzakelijke bezigheden, verkozen om liever met meer ere brengende studies mijn geest te ontspannen dan mij aan zaken te wijden, die nauwelijks schijnen te gehoorzamen aan de regel van de rede. Dit is althans mijn begeerte. Wat u echter aangaat: mogelijk zal ik de indruk wekken, wel zeer vrijpostig te zijn wanneer ik mijn eenvoudige muze aan uw voortreffelijke verzen heb verbonden; maar

---

1. <Hoofdio> apograaf.

2. Maria Tesselschade lijkt de beste invulling van deze Hooft welbekende brengster, te meer omdat Ban in zijn brief aan Hooft van 3 april 1642 (2975A) haar met Jacob van der Burgh noemt als wegbereidster in het contact tussen hem en Hooft.

3. Bans *Zangh-bloemzel*, gepubliceerd in 1643, bevat een zestal stukken op tekst van Hooft.

bedenk dat ik in vrome onbeschaamdheid iets van beschaving aan u ontleen, welke beschaving de studie ervan ter voorkoming van lediggang gaarne gunt aan allen aan wie die [studie] behaagt. Voor het overige wenst die [geestrijkheid] echter allen te dienen, liever dan de rente van de verdienste te laten gaan. Wanneer dat mij van uw kant te beurt zal kunnen vallen, zal ik mij meer gezegend achten dan ik tevoren was, aan wie ik mijzelf en al het mijne van ganser harte wijd en aanbeveel. Gegroet. Haarlem, 11 november 1640.

Uw dienaar
Joan Albert Ban, 1640.

MARIN MERSENNE (PARIJS)
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG | ROLDE)
14 NOVEMBER 1640
2573A

Vervolg op Mersennes brief van 3 november 1640 (2564).

Samenvatting: Mersenne heeft Bans brief aan Anna Maria van Schurman van 20 augustus 1640 (2495A) bestudeerd, maar blijft bij zijn opvatting dat Boëssets zetting beter is dan die van Ban. Muziek is er niet om te overtuigen, maar veeleer om te behagen. Ban heeft de tekst verkeerd begrepen: het gaat niet om woede, maar om vleierij. Ban begrijpt het gebruik van accenten in het Frans niet. Vervolgens weerlegt Mersenne in twaalf punten de kritiek van Ban op Boëssets melodie. Hij bestrijdt Bans eenzijdige kijk op hoe bepaalde woorden slechts op één manier op muziek kunnen worden gezet. Van een behandeling van Bans kritiek op Boëssets bas ziet hij af.

Bijlagen: ‘Jugement d’un Trésorier-Général’ (Jacques de Gouy 1640); *Me veux-tu voir mourir* (Gouy 1640); Boësset aan Huygens, 15 november 1640 (2575A).

Samenvatting ‘Jugement’: De ‘thesaurier-generaal’ (achter welke aanduiding Jacques de Gouy schuilgaat) vraagt zich af hoe Ban zich met zijn onvoldoende kennis van het Frans kan uitlaten over de accenten in die taal. Hij verdedigt Boëssets keuze van de toonsoort. Hij bestrijdt Bans compositiedwang en wijst hem op dwarsstanden in zijn compositie. Tenslotte kritiseert hij Bans neiging om de tekst per woord te beschouwen, zonder te letten op de plaats ervan in het grote geheel.

De brief werd door Huygens op 29 november 1640 ontvangen te Rolde, op terugreis van Groningen naar Den Haag. Het ‘Jugement d’un Trésorier-Général’ draagt de ontvangstnotitie 6 december 1640 en is dus kennelijk niet naar Huygens op reis doorgestuurd. Datzelfde geldt vermoedelijk ook voor Gouys compositie en de brief van Boësset. De onderhavige brief, alsmede Mersennes brief aan Huygens van 3 november (2564, met het ‘Examen’), het ‘Jugement d’un Trésorier-Général [=Jacques de Gouy]’ en Gouys compositie, is door Huygens met zijn brief van 9 december (2592) doorgestuurd aan Ban, die een aantal passages in de brief en het ‘Jugement’ onderstreepte en/of van kanttekeningen voorzag. Ban stuurde het ‘Jugement’ en Boëssets brief met zijn brief van 15 december (2597) terug aan Huygens. De onderhavige brief werd door Ban met zijn brief aan Huygens van 13 januari 1641 (2607) geretourneerd.

Primaire bronnen: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug 37: brief (drie katernen van twee dubbelvellen en één van één dubbelvel, gefolieerd 1-13, 21x32cm, tekst op fols. 1r-13r; apograaf), ‘Jugement’ (een katern van twee dubbelvellen, gefolieerd 1-4, 21x32cm, tekst op fols. 1r-4v; apograaf).

— Chartres, Bibl. Ville, Ms. 609, fols. 223r-226r: afschrift, vermoedelijk naar Mersennes ontwerp (apograaf).

Vroegere uitgaven: Jonckbloet 1882, [Ban] nr. 12, pp. LXXX-XC: brief volledig.

— Jonckbloet 1882, [Ban] nr. 13, pp. XCI-XCIV: ‘Jugement’ volledig.

— Worp 6, nr. 24, p. 476: brief onvolledig (<Après avoir examiné ... nous demeure caché>), verder samenvatting. Het ‘Jugement’ ontbreekt.

— Waard 10, nr. 941, pp. 236-249: brief volledig.

— Waard 10, nr. 944; pp. 258-262: ‘Jugement’ volledig.

Namen Brief: Joan Albert Ban; Antoine Boësset; Cicero; Germain Habert; Marsyas.

Namen ‘Jugement’: Joan Albert Ban; Antoine Boësset.

Titels Brief: *Harmonie universelle* (Mersenne 1636); *Me veux-tu voir mourir* (Ban 1640); *Me veux-tu voir mourir* (Boësset 1639).

Glossarium Brief: accent (accent); accent aigu (*acutus*-accent); accent grave (*gravis*-accent); air (lied); basse (baspartij); bémol (mol); cercle (toonsoort); chant (lied); chanter (zingen); chantre (zanger); compositeur (componist); composition (muziekstuk); concert (muziekstuk); consonance (consonant); corde modale (laddereigen toonhoogte); corde particulière (laddereigen toonhoogte); demiton (halve toon); dessus (sopraanpartij); diatesson (kwart); diction (woord); dièse (kruis); dissonance (dissonant); diton (grote tert); dureté (dissonant); embellissement (versiering); espèce d’octave (oktaafsoort); harmonie (harmonie); haulte-contre (altpartij); intervalle (interval); lettre (tekst); mesure inégale (driedelige maat); mesure sesquialtère (driedelige maat [3/2]); mesure ternaire (driedelige maat); mesure triple (driedelige maat [3/1]);

mode (toonsoort); mouvement (beweging); mouvement contraire (tegenbeweging); musicien (musicus); musique (muziek); musique accentuelle (geaccentueerde muziek); partie (partij); partie moyenne (middenstem); praticien (musicus); quarte (kwart); quinte (kwint); récit (sologezang); réciter (zingen); rythmique (ritmiek); septième (septiem); sesquiditon (kleine tert); sexte (sext); sexte majeure (grote sext); sexte mineure (kleine sext); soupir (kwartrust); taille (tenorpartij); temps (maat); tierce mineure (kleine tert); ton (grote secunde); triton (tritonus); vers (vers).

Glossarium ‘Jugement’: accent (accent); accentuer (van accenten voorzien); basse (baspartij); chant (lied); circulus harmonicus (toonsoort); consonance (consonantie); diction (woord); dièse (kruis); estendue (toonsoort); faulces relations (dwarsstanden); harmonie (harmonie); intervalle (interval); musique (muziek); nombre (ritme); note (noot); partie (partij); pièce (muziekstuk); quantité (lengte [van lettergrepen]); sujet (sopraanpartij); système (toonsoort); tropicus harmonicus (toonsoort).

Glossarium margenotities van Ban bij ‘Jugement’: diesis (kruis); ditonus (grote tert); gradus (stap); intervallum (interval); mode (toonsoort); modulatio (compositie); modus (toonsoort); saltus (sprong); vox (woord).

Transcriptie

^{1 2}Monsieur,

Après avoir examiné la grande lettre, par laquelle Monsieur Bannius prétend monstrier que son chant vaut mieux que celui de Monsieur Boësset, dont il croit reprendre plusieurs fautes, et après avoir consulté les oreilles des bons maîtres, afin d’estre assuré de ce que donne l’expérience, j’ay enfin trouvé et reconnu que ce que je luy en ay escrit dès la première fois, estoit véritable, à sçavoir que celui de nostre Orfée est beaucoup meilleur et mieux conduit que le sien. Je ne veux pas dire la mesme chose que plusieurs de nos chantres, à sçavoir qu’un ange ne sçaurroit mieux faire que luy, car la théologie m’apprend que nous sommes bien au dessous de ces espritz célestes, qui voyent toutes choses en Dieu, selon leur essence | 1v | et leur vérité, au lieu que nous ne connoissons ³icy que les effectz et l’escorce des choses, ⁴vivant en espérance de les voir dans la vie bienheureuse jusques au fond de leur propre nature, sans que rien nous demeure caché.

Or, pour commencer cet examen, il faut premièrement supposer que la musique, et par conséquence les airs sont faitz particulièrement et principalement pour charmer l’esprit et l’oreille, et pour nous faire passer la vie avec un peu de douceur parmy les amertumes qui s’y rencontrent. Car de s’imaginer que la musique serve pour nous persuader le dessein du musicien aussy parfaitement comme feroit un bon orateur, et qu’elle ait une | 2r | esgalle force pour conduire à la vertu, et pour faire haïr le vice que la voix d’un bon prédicateur, bien qu’on chantast les mesmes choses qu’il récite en chaire, et de croire qu’en chantant ⁵l’on puisse aussy aisément instruire qu’en parlant, et en discourant, c’est ce qu’il est difficile de se persuader, si l’on n’en void premièrement l’expérience.

Semblablement les airs ^{6 7}ne se font pas pour exciter la colère, et plusieurs autres passions, mais pour resjouir l’esprit des auditeurs, et quelquefoict pour les porter à la dévotion, comme il arrive aux récitz que l’on fait ⁸dans les églises durant le service divin. Je ne veux pas nier que certains airs bienfaitz ⁹selon la lettre n’esmeuvent à la pitié, | 2v | à la compassion, au regret, et à d’autres passions, mais seulement que ce n’est

---

1. Ontvangstnotitie van Huygens: ‘R̄ à Rolde en Drenthe, le 29me de Novembre 1640.’

2. Notitie van Huygens: ‘Le Père Mersenne à moy.’

3. Chartres: <icy-bas>.

4. Chartres: <vivans seulement>.

5. Chartres: <l’> ontbreekt.

6. Chartres: <ne sont pas>.

7. Margenotitie van Ban: ‘Sed quidni potes meam coercere imaginatonem, cum soleas ex istis verbis optimis etiam mala interpretari.’

8. Chartres: <aux esglises>.

9. Chartres: <selon la lettre et le sens y contenu>.

pas là leur but principal, mais de resjouir, ou mesme de remplir les sçavans auditeurs d'admiration, qui leur fait rechercher les causes d'un effect si signalé.

Mais pour venir à celuy de Sieur Boësset, dont il est maintenant question, Monsieur Bannius sçaura premièrement que les paroles ne doivent pas estre exprimées par indignation, mais plustost par flatterie, puis que l'amant n'essaye qu'à ramener sa maîtresse à la douceur; et partant il n'a pas bien repris l'eslection du mode ou du ¹⁰cercle (comme il l'apèlle) de D-re. Joint que chaque mode ou espèce d'octave, ¹¹souffrant des dièses, ou des bémolz en tous | 3r | les lieux, où ilz ne se recontrent pas naturellement, peut servir ¹²pour toutes sortes de passions. Ce n'est pas qu'il ne soit bon de toucher les cordes modales, ou particulières de chaque mode, mais l'expérience enseigne que les dièses ¹³bien pratiquées ont de grandz effectz, et il n'y a nul danger de se servir tellement d'une espèce d'octave en chantant, qu'elle enferme toutes les autres, toutes et quantesfois que l'on en a besoing. | 223v |

En second lieu: oûtre qu'il ne sçait pas l'usage de nos accentz, il est bon qu'il considère que l'accent d'une syllabe se peut expliquer ¹⁴en cent manières en chantant, qui toutes seront bonnes, suivant le dessein de la lettre, et du compositeur des vers. | 3v |

Et de plus, que l'on doit avoir esgard à ceux pour qui l'on fait l'air, et qui doivent le chanter, ou l'escouter, car ¹⁵il y a bien de la différence de faire chanter un air à un berger, et à un roy. Et c'est particulièrement en quoy l'on tient Monsieur Boësset excellent, qui fait que ses airs ont je ne sçay quoy de grand et d'héroïque, qui ne paroist pas aux autres. Ce qui n'empesche pas que les autres compositeurs n'ayent quelques choses de bon, et de particulier, et qu'ilz ne doivent aspirer à la ¹⁶perfection de leur art, dont ilz sont encore bien esloignez.

Et pour revenir aux accentz: il y a bien de la différence entre ceux de la simple prononciation du discours | 4r | ordinaire, et ceux de la passion, dont j'ay donné un traicté entier, qui fait la troisieme partie de l'embellissement des airs, laquelle vous sçavez que je nomme musique accentuelle, qui m'exemptera de vous parler d'avantage de la vertu et de la manière de pratiquer les accens. J'adjouste seulement que, si l'on vouloit se contraindre de les faire à toutes les paroles, c'est à dire au dessus, et à la basse, et au deux moyennes, qu'on appelle haute-contre et taille, l'on ne pourroit faire de bonnes parties, et l'armonie seroit ridicule et insupportable. Par exemple, si l'on mettoit la diction cruelle ¹⁷avec une quinte à toutes les parties, comme le Sieur Bannius veut qu'elle soit au dessus, la composition ne vaudroit rien, et toutes les parties seroient | 4v | tousjours contrainctes de ¹⁸descendre, de monter, ou de tenir ferme toutes ensemble, joint qu'il n'y auroit quasi point de varieté dans les airs, laquelle néantmoins l'on désire quasi plus que nulle autre chose.

Il y a une autre chose à considérer dans les airs, à sçavoir les temps, ou la mesure des sillabes de chaque diction, dont j'ay discours si amplement dans la quatrieme partie de l'embellissement des chantz, que j'apelle ¹⁹rythemique, qu'il n'est pas nécessaire d'y rien adjouster. Et laquelle peut particulièrement servir pour les estrangers, qui ne sçavent pas la quantité de nos sillabes.

²⁰En troisieme lieu, l'on doit remarquer que ce n'est pas à chaque diction | 5r | qu'il faut avoir esgard, pour luy donner l'accent, ou le mouvement de la passion. Car il faut premièrement voir à quoy bute tout le sujet du discours compris dans ²¹l'air, et puis ce que contient chaque période, de sorte que chaque diction considerée en son particulier n'est pas plus considerable que l'une des pierres d'un bastiment; important fort

---

10. Chartres: <cercle harmonique>.

11. Margenotie van Ban: 'Inde nullâtenus variatur modus.'

12. Chartres: <pour exprimer>.

13. Margenotie van Ban: 'Nota. Id non fit à diesibus sed à consequentiâ intervallorum immediatè per gradum vel mediatè per saltum continuatorum. Quod verum est etiamsi nulli modo modulatio alligetur.'

14. Chartres: <en cette manière>.

15. Margenotie van Ban: 'Sed hoc intervalla et numeri musicales accuratè distinguunt, ergo baculus stat in angulo.'

16. Margenotie van Ban: 'Pourquoy sont-ils eslongées? Et pourquoy est-il parfaist?'

17. Margenotie van Ban: 'Nota: Meam mentem non assequeris.'

18. Margenotie van Ban: 'Galli non intelligunt mentem Banni.'

19. Margenotie van Ban: 'Cum Galli dicunt «désir», acunt aut producunt ultimam, ergo libera est prononciatio, etiam per absurdum.'

20. Margenotie van Ban: 'Nugæ.'

21. Chartres: <la lettre>.

peu quelle place elle tienne dans la muraille, pourveu que le mur soit ferme, et qu'il ait la force que l'architecte désire.

Ce qui n'empesche pas que ce ne soit bien fait d'approprier à chaque diction un chant si propre qu'on ne luy en puisse donner un meilleur, quoyque je ne pense pas que Monsieur Bannius prétende | 5v | d'estre venu jusques à ce degré de perfection, qui consiste | 224r | à donner de tels intervalles, de telz temps et de telles consonances à une diction proposée dans un discours donné, ²²que l'on ne puisse mieux faire, soit bien que l'on considère celuy qui doit réciter, ou bien ouyr l'air, ou l'affection, et l'intention d'un musicien, ou la passion de la lettre, et du sujet.

[1.] Ce-cy posé, je viens aux fautes qu'il prétend estre dans le dessus de l'air du Sieur Boësset, dans lequel, suivant ses règles prétendues, il l'eust deu reprendre dès le second, et troisieme mot, ²³lesquelz estant monosyllabes, doivent avoir l'accent aigu, de sorte que le premier monosyllabe «me», ayant l'«e» féminin, et par consequent l'accent grave, et le second «veux» | 6r | l'accent aigu, il eust deu monter. Vous voyez ce qui suit de ses règles d'accens. Mais puisqu'il n'est pas question de ce qu'il devoit reprendre, voyons ce qu'il a repris en effect. ²⁴«Voyr» hausse ²⁵trop peu d'un demiton (dit-il), mais c'est l'indignation de sa pensée, qui luy fait dire cela, au lieu qu'il faut icy flatter, comme tesmoigne mesme le poëte qui a ²⁶fait les vers.

²⁷2. La dernière syllabe de «mourir» ne baisse pas bien à son avis; et néantmoins la pluspart de nos gens trouvent que cet abaissement est ou le plus beau traict, ou l'un des plus beaux de tout l'air, et la vérité mesme le contrainct de reconnoestre que cet abaissement signifie fort bien la mort. Sur quoy il n'a pas remarqué que le triton depuis la syllabe «voir» jusques | 6v | à la dernière de «mourir» a esté employé judicieusement, puisque la mort est du moins ²⁸aussy desplaisant à ceux qui ont leur cœur dans leurs coffres et dans leurs trésors, ou qui l'ont attaché à l'amour profane, comme est le triton dans la musique; et puisque l'amour est apellé fort comme la mort, *fortis ut mors dilectio*, ç'a esté une excellente pensée d'employer si à propos le mi contre le fa. ²⁹Néanmoins il a divisé ce triton par deux tierces mineures afin d'en adoucir la rigueur.

3. La troisieme faute (à son advis) est de ce que la syllabe ³⁰«trop» saute jusques à la sixte majeure; ³¹il veut la mineure, au lieu qu'il eust deu philosopher autrement, car la ³²signification de la syllabe «trop» ne peut mieux se représenter qu'en haussant trop d'un demiton, tel | 7r | qu'est le haussement de la dicte sixte majeure par-dessus la mineure. Joinct que ce haussement a servi pour user de demitons, afin d'exprimer «aymable», ce que je dis au cas qu'on voulust prendre garde à chaque diction en particulier. Car il suffit icy que le soupir qui précède le saut de la sixte, donne non seulement cette liberté au compositeur, mais mesme de passer jusques à la septième, s'il en estoit besoing. ³³Il est vray que ce soupir n'a point esté marqué à la copie de l'air, qu'on luy avoit envoyé, mais il le pouvoit aysement suplérer. Aussy n'est-ce pas où il s'est attaché, et mesme partout où il s'est trouvé quelque faute, il n'y a pas seulement touché. Et vous verrez par celuy que | 7v | je vous ³⁴ay envoyé plus correct, ce qu'il faudra accommoder à vostre première copie, suivant l'intention et le désir de Monsieur Boësset. | 224v |

4. La quatrieme faute est que «aymable» n'est pas assez doux; et néantmoins il void que sa 2e syllabe -ma- est exprimée par le demiton, qu'il avoue estre si doux, et si courtois, la sixte majeure précédente

---

22. Margenotitie van Ban: 'Non sanè, sed quod istud non casu verum de scientiâ et arte fiat. At sine scientiâ et arte omnia incerta sunt.'

23. Margenotitie van Ban: 'Vel non intellegeris, vel mentiris, nam omnia monosyllaba verba liberum habent accentum.'

24. Chartres: <Il dict que Voir ...>.

25. <trop peu> door Ban onderstreept. Margenotitie van Ban: 'Nego assumptionem.'

26. Chartres: <fait et composé>.

27. De nummering in cijfers is in de marge aangebracht, door Mersenne zelf.

28. Chartres: <aux mondains> in plaats van <à ceux qui ont ... l'amour profane>.

29. Leiden: <Néanmoins ... la rigueur> autografisch.

30. Margenotitie van Ban: 'Nego, nam vocem istam solam non respexi, sed connexa verba et sensum.'

31. Chartres: <Là ou il voudroit la mineure>.

32. Margenotitie van Ban: 'Mentires vel falleres.'

33. Margenotitie van Ban: 'Sed dic, quæso, quod intervallum sit magis proprium eloquentiæ.'

34. <ay>, <correct> autografisch.

ayant seulement servy pour «trop»; ³⁵joint que le chant qu'il veut mettre au lieu, est trop difficile à chanter, à raison du diton, qui suit hors ³⁶de sa place naturelle; et qui partant est difficile à chanter. Or quand on propose quelque-chose d'«aymable», il faut que tout soit aysé à chanter.

5. La cinquième faute, qu'il touche | 8r | en s'excusant, est qu'«inhumaine» s'exprime par la tierce mineure; mais oùtre qu'il manque tousjours, à cause de l'indignation, dont il s'est laissé posséder, cet air, estant remply de caresses industrieuses, et ³⁷d'artifices de rethorique harmonique, le sesquiditon exprime fort bien l'intention du poëte, et du compositeur, particulièrement après la quarte mise sur les 2 premières sillabes, qui n'ont monsté qu'un peu de rigueur par le diatessaron, ³⁸pour tomber après plus doucement, et avec plus de grace sur le sesquiditon, de mesme que les dissonances bien appliquées rendent les consonances qui suivent plus charmantes.

6. La sixième faute est que la dernière sillabe de «donner» et la seconde de «funeste» ne s'eslèvent pas pour avoir | 8v | leurs accentz aiguz, mais, oùtre que les autres parties de musique faictes contre le dessus eslèvent ces sillabes, et que la plus grande beauté de ³⁹l'harmonie consiste aux mouvemens contraires des parties, dont l'une doit monter, tandis que l'autre descend, il faut qu'il sçache que nul n'a encore jusques à présent trouvé mauvais ou désagréable de faire descendre nos sillabes qui sont longues, pour signifier ce qu'il apelle accent aigu, et que nostre idiome, estant bien prononcé à la Françoisé, a si peu d'accentz qu'il est malaisé de les remarquer dans la prononciation. Et puis les syllabes qui descendent, sont plus propres pour flatter, que celles qui montent; et ce qui est «funeste» doit estre représenté par la ⁴⁰descente, qui est triste comme la couleur cendrine ou noire, qui sert au dueil, et aux pleurs. | 9r |

7. La septiesme faute est à la dernière sillabe d'«excez», qu'il veut qu'on hausse; et moy, je dis qu'il la faut plustost baisser ⁴¹parce que, la 1ère force de la voix s'estant deployée à lever la première sillabe, elle a deus s'abaisser après, de peur de se rompre ou de s'enrouer, et qu'il suffit que l'excez s'exprime par un grand intervalle, comme est icy la quarte, sans qu'il soit nécessaire qu'elle se face en montant; car le chemin est tousjours esgal. Joint que les autres parties du milieu montent tandis que le dessus descend; car on auroit fort mauvaise grace de faire descendre ou monter toutes les parties ensemble, parce que cela osteroit la diversité, qui est si nécessaire pour la beauté des concertz.

Il semble que Monsieur Bannius considère la musique comme un bastiment, | 225r | où toutes les pièces descendent, ou pèsent tant | 9v | qu'elles peuvent, vers le centre de la terre, ou comme ⁴²le feu qui monte tousjours, mais il faut considérer les 4 parties de l'harmonie, comme celles du monde, qui a des éléments qui montent tandis que les autres descendent, comme j'ay expliqué fort au long en plusieurs endroitz de ma grande *Harmonie*, et particulièrement dans les 4 premières propositions du 4. livre de la composition, où l'on trouvera quasi tout ce qu'on peut dire des 4 parties de la musique. Et je peux prometre que si nos praticiens lisent cela avec le reste du livre, que les estrangers ne leur feront point de peur, et qu'ilz sçauront aussy bien les raisons, et la théorie de la musique que leurs voisins, sans qu'ilz ayent besoing d'autre estude. | 10r |

8. La 8. faute est à la dernière sillabe d'«amour», qui baisse d'un demiton, et qui charme si fort estant bien chantée, qu'il n'y a ce semble que Marsyas, ou ses semblables, qui s'en puissent plaindre. Et je m'assure que ceux qui compareront la correction de Monsieur Bannius avec le chant de Monsieur Boësset, diront que celui-cy est d'un docte compositeur, qui a hanté la cour, et que l'autre est d'un berger, ou d'un vilageois. Ce n'est pas qu'il ne puisse estre bon et agréable à d'autres rencontres, et que mesme l'on ne peust l'appliquer icy, ⁴³si le sens de la lettre ou si ce qui suit ou précède y respondoit; et il n'y a point d'inconvenient que deux chantz ne soient bons, mais d'oster la liberté au musicien d'en choisir un entre | 10v | deux ou plusieurs donnez, ce

---

35. Margenotitie van Ban: 'Ohe, jam satis est, non est difficile nam ineptè dicis. Nescio enim ubi loci sit ditonus ille quem ei assignas.'

36. <de> autografisch.

37. Chartres: <remplie> in plaats van <d'artifices>.

38. Chartres: <pour tomber ... le *sesquiditon*> ontbreekt.

39. <de l'harmonie ... contraires> door Ban onderstreept. Margenotitie van Ban: 'Nego.'

40. Margenotitie van Ban: 'Nugatorium est.'

41. <parce que ... s'abaisser après> autografisch; deze passage ontbreekt in Chartres.

42. Chartres: <le feu qui monte tousjours> ontbreekt.

43. <si le sens ... la lettre on> autografisch; deze passage ontbreekt in Chartres.

seroit tyrannizer l'harmonie, et rendre les muses trop esclavés; joint que les autres parties recompensent, comme j'ay déjà dict souvent.

9. La 9. faute est ez ⁴⁴dernières de «moment» et «contenter», qu'il veut faire hausser, à cause des accens aigus. Sur quoy il sçaura qu'en prononçant nous ne levons pas davantage la dernière syllabe de ces deux motz que les premières, et par consequent nous n'y sommes pas obligez en chantant. ⁴⁵2e quand elles se lèveroit en parlant, on peut les abaisser en chantant, particulièrement si l'on garde les temps des syllabes, comme il arrive icy. Et de plus la dernière de «moment», descendant d'un demiton, augmente la flatterie | 11r | et la douceur de l'air. Et finalement ce «moment», ⁴⁶représentant celui de la mort, que l'amoureux feint de désirer, ou de ne craindre pas, baisse mieux qu'il ne hausseroit. La mesme chose se peut dire de la dernière de «contenter», qui descend d'un demiton fort doux et partant qui exprime bien le contentement, qui | 225v | n'a rien de rude. Et le diton qui précède sur les 2 premières syllabes, rend ce demiton fort charmant.

10. La dixiesme faute concerne la mesure ternaire. Il s'ataque à ce que l'auteur de cet air sçait en perfection, qui consiste à donner les mouvemens propres à chaque partie de ses airs, suivant l'intention de la lettre, et la sienne. Ne void-il pas que la mesure inégale, triple | 11v | ou sesquialtère, est fort propre pour reveiller l'attention de sa cruelle? Et que lorsqu'il est question de luy imprimer bien avant dans l'âme le ressouvenir de ⁴⁷tous les services passez de son amour, ce temps est fort propre pour l'esbranler? Car les grandz mouvementz extraordinaires nous servent de mémoire artificielle, pour n'oublier jamais ce qui les accompagne. Vous voyez donc le grand artifice, dont le compositeur faict user à son amoureux, lequel, disant ⁴⁸souv[i]ens-toy, luy fournit en mesme temps par la mesure inégale une mémoire artificielle, ou du moins essaye de luy esbranler l'esprit, pour luy faire venir la réminiscence.

11. L'onzième faute est la diction «cruelle», qu'il explique par la quinte. Cette exclamation seroit peut-estre reçue en | 12r | Italie, d'où il semble avoir appris ces duretez, et ces violances dans les airs que l'on y chante. Mais oûtre que l'aymant essaye tousjours à flater sa maistresse, les François représentent leurs passions avec moins de violances, et la cruauté est assez représentée par les 2 tons, qui montent. Quant à la dernière syllabe féminine, qui monte, il suffit qu'elle descende ez autres parties; et puis l'on peut fort bien exprimer la cruauté en faisant monter, et mesme en alongeant la syllabe, qui devoit s'abaisser, et estre brève, afin de montrer que la cruauté est contre la nature et qu'elle met tout en désordre, comme faict le foudre, quand il brise les arbres, et qu'il renverse tout ce qu'il rencontre. Et lorsque l'on finit une période, ou que l'on est à la fin, ou à la moitié d'un vers, l'on peut alonger les syllabes brèves, comme sçavent les poètes.

12. Enfin la 12. faute tombe sur «malheureux». Mais si l'on chante les notes du Sieur Boësset, et la correction du Sieur Bannius, l'on verra que le malheur est tombé sur son chant, tant il est difficile à chanter, et que l'autre explique le malheur avec une si grande | 12v | douceur et facilité, que l'air finit aussy bien qu'il a commancé, et qu'enfin Monsieur Bannius | 226r | se trouve aussy malheureux dans ses corrections, comme dans l'air qu'il a faict tout à bon, et qu'il préfère à l'autre.

Voilà, Monsieur, un petit échantillon d'une grande multitude de considérations que je pourrois faire sur les animadversions que vous m'avez envoyées, ⁴⁹dont vous m'apprendrez, s'il vous plaist, vostre jugement, quand vos affaires vous le permettront. J'avois envie de parcourir ce qu'il reprend dans la basse, mais vous verrez aysément ce qu'il y faut respondre, par les fondemens, ou les hypothèses qui précèdent. Je vous prie néantmoins de luy persuader lorsque vous luy ferez voir ce-cy, et que vous aurez soing que vostre héroïne le voye, que tant s'en faut que je luy sçache mauvais gré de ce qu'il a repris, qu'au contraire, il m'a grandement obligé, et qu'en tout ce que je luy pourray servir, soit pour ses excelentz ouvrages (qu'il m'ennuye bien qu'il ne donne au jour), soit pour quelque autre chose qui soit en mon | 13r | pouvoir, je le feray avec autant de fidélité qu'il le peut désirer. Je vous remercie cependant de m'avoir faict part de sa lettre et de ses pensées. Je

---

44. Chartres: <dernières syllabes>.

45. Chartres: <En second lieu>.

46. Chartres: <représentant celui de la mort> ontbreekt.

47. Chartres: <sa fidélité et tous ...>.

48. Chartres: <souviens-toy>.

49. Chartres: <dont vous m'apprendrez, dont vous m'apprendrez,> [sic].

vous prie ⁵⁰de m'excuser d'avoir esté si long. Si je voulois poursuivre à déffendre la basse de Monsieur Boësset, et à marquer les excellences de son air, il me faudroit un gros volume; mais je croy qu'il vous ⁵¹escriera.

Je vous diray avant que de finir, que quelques-uns entreprendront peut-estre de faire des loix et des reigles, des beaux chantz sur ceux de nostre Orphée, afin que, comme celuy qui approche le plus près du stile de Cicéron, est estimé composer le plus élégamment, de mesme les compositeurs qui imiteront plus parfaitement la méthode dont il use pour faire ses airs, soient jugez les plus excellentz. Je suis,

Monsieur,

vostre très-humble et très-affectionné serviteur
⁵²F. M. Mersenne.

De Paris, ce 14 Novembre 1640.

⁵³Jugement d'un Trésorier-Général
sur la lettre de Monsieur Bannius.

[1.] Premièrement on demanderoit volontiers comment et en vertu de quoy Monsieur Bannius Hollandois s'est entremis de vouloir accentuer la langue François, qui ne l'a jamais esté, du moins en la pluspart de ses diction, et nous la vouloir faire prononcer, accentuer et chanter autrement que nous n'avons accoustumé. Cela monstre bien que luy, qui est Latin, n'a pas l'esprit, l'air, la douceur et la phrase François. Car, bien que nostre langue dérive beaucoup | 1v | de la Grecque et Latine, néantmoins elle quitte leur rudesse qu'il peut y avoir en leur prononciation. Voire, elle se prononce aujourd'huy avec beaucoup plus de politesse que l'on ne faisoit il y a cent et 200 ans, et se va changeant et polissant tous les jours, ce que ne font pas les langues Grecques et Latines, demeurant tousjours en leur premier estat. De sorte que pour estre maistre de la François, et la bien posséder comme il faut, il est absolument nécessaire de verser en France avec les polis et mieux disans, ce que le Sieur Bannius tesmoigne n'avoir aucunement. Mais au contraire, ne plus ne moins qu'un pedant de collègue | 2r | et qui ne hante pas le monde, ne connoest que son Latin, de mesme le Sieur Bannius s'attache par trop à la quantité et aux accens des motz qu'il a accentuez à sa fantaisie. Ce que l'on n'observe pas tousjours, et partout en François, mais seulement en quelque rencontre selon le jugement, la raison, et la douceur d'oreille.

[2.] Plus ledict Sieur Bannius prend et veut donner d'abord un fort mauvais fondement, et tout autre à l'air dont est question (qu'il n'a pas), car il dit d'abord (pag. 3) que le système ou l'estendue de l'air de Monsieur Boësset, qu'il nomme circulus ou tropicus harmonicus, 'indignationi et ⁵⁴iræ ⁵⁵minaci ineptus est, sed naturâ suâ lenis, mollis et blandus | 2v | est,' ne considérant pas qu'en tout cet air il n'y a rien du tout d'indignation, de cholère, ny menace, mais que c'est seulement une douce complainte et amoureuse langueur, plaine d'affection, et taschant d'exciter et tirer à pitié.

[3.] Et cependant, sur ce faut fondement il a bien de la peine d'⁵⁶eschauffander de mauvaises raisons pour monstre que les accens ne sont pas bien observez en tel sujet qu'il avoit supposé, disant parfois qu'un mouvement d'indignation et de colère doit estre acué et eslevé, au lieu qu'il est ravallé par Monsieur Boësset, quoyque très à propos selon la nature de la langueur. Autrefois se contredisant, il reprend ledict air de s'eslever et acuer par trop pour des plaintes | 3r | languissantes et moribondes, comme si un home tendant vers la fin n'eslevoit pas quelquefois sa voix par exclamations, comme il est dit (avec honneur, révérence et adoration de la passion de Nostre Seigneur Jésus Christe): ⁵⁷'exclamavit voce magnâ,' de sorte que tout cet air est meslangé

---

50. Chartres: <de> ontbreekt.

51. Chartres; doorgestreept in Leiden: <et à Monsieur Bannius aussy, et qu'il le rendra content>.

52. Ondertekening autografisch.

53. Ontvangstnotitie van Huygens: 'R̄ 6 Décembre 1640.'

54. Bans brief, § 11: 'Quippe ex naturâ suâ levis, mollis ac blandus est, adeòque indignationi et iræ minaci ineptus est.'

55. <minari> in Mersennes eigen hand.

56. <schauffander> correctie door Mersenne. <e> nog in de hand van de kopiist.

57. Marcus 15:34: 'Et hora nona exclamavit Jesus voce magnâ dicens: ...'

de toute sorte de douceurs, complaints, gémissementz, soupirs, exclamations, etc., et se peut fort bien traicter dans un mode moyen et meslé. Mais ledit Sieur Bannius n'a pas pensé qu'aujourd'huy on ne s'astraint plus aux modes pour exprimer une telle ou telle passion, ou affection. Car ilz se peuvent fort aisement changer et mesler par le moyen des dièses.

[4.] En après observant, comme | 3v | il fait tousjours, sa méthode de mettre et garder les accens, il se trouve qu'il fait toujours monter ensemble et toujours descendre ensemble, et séparément les parties qui expriment le sujet, et la basse, ce qui n'a point du tout de diversité ny, par conséquent, de beauté en la musique, qui requiert grande diversité, sans laquelle la musique est aussytost ennuyeuse.

[5.] De plus, en observant tousjours cela, il seroit très difficile de bien placer les parties pour y faire de beaux chantz, veu que mesme eslevant l'un et ⁵⁸baissant l'autre il est difficile de les bien poser.

[6.] Après il n'a pas gardé luy-mesme ce qu'il dit se meslant de corriger et donnant de nouveaux préceptes d'observer très-exactement les accens | 4r | d'eslever les acutz et ravaller les graves, car luy-mesme y contrevient souvent le premier en plusieurs endroitz, et ce, comme il dit luy-mesme, tant au nombres qu'aux intervalles.

[7.] De plus faisant, ou voulant faire, une pièce exquise, et l'exposant à la censure d'un chacun, il y a fait quelques faulces rélations, lesquelles, encore que parfois l'on en puisse user tout exprès en les corrigeant et adoucissant comme il faut, néantmoins il sembleroit plus à propos qu'il ne l'eust pas fait, pour n'y avoir rien à rédire en son air.

[8.] Il s'attache toujours par trop à vouloir exprimer la signification d'un mot ou diction prise toute seule en son particulier, et destachée de tout le reste du discours, sans considérer en général quelle passion, ou affection, ou quelle substance résulte et paroist de toute | 4v | la période, ou du vers, ou du discours entier.

[9.] Comme, par exemple, pour exprimer ce mot mourir ou bien cruelle, il veut que le premier soit exprimé par des notes graves, et ravalées, brièves, et courtes, pour ce qu'il dit qu'un home mourant à la voix basse, et défaillante, et pour ce ne veut que l'on y face aucune répétition, come si la mort venoit tout à coup, et que deslors au premier instant l'on perdist toute force et halaine.

[10.] Quant au 2. mot, cruelle, il voudroit aussy faire exprimer une cruauté toute pure en sa dureté naturelle, come si ⁵⁹le tout ensemble pris et considéré n'estoit pas une complainte et langueur attraiante, et amoureuse, plustost qu'une mort cruelle et sanglante avec indignation, colère, menace ou vengeance, comme en une tragédie. Ce qui montre bien que le Sieur Bannius ne possède pas la vraye phrase, douceur et énergie, force et manière de parler de la langue et poésie Française.

[11.] Il ne reprend aucun deffaut en l'harmonie ou consonance.

Vertaling

Mijnheer,

Na de lange ⁶⁰brief te hebben bestudeerd van de heer [Joan Albert] Ban, waarin hij beweert aan te tonen dat zijn lied beter is dan dat van de heer [Antoine] Boësset, waarvan hij een groot aantal vermeende gebreken laakt, en na het oordeel te hebben ingewonnen van vooraanstaande musici, teneinde verzekerd te zijn van wat de ervaring leert, ben ik uiteindelijk tot de slotsom gekomen dat wat ik hem erover reeds de eerste keer heb ⁶¹geschreven, werkelijk waar was, namelijk dat het lied van onze ⁶²Orpheus veel beter en beter opgezet is dan het zijne. Ik wil niet herhalen wat verschillende van onze zangers hebben gezegd, namelijk dat een engel het ⁶³hem niet zou kunnen verbeteren, want de theologie leert ons immers dat wij ons ver beneden deze hemelse

---

58. <baissant ... de les bien> door Ban onderstreept. Margenotitie van: 'Hoc opus, hic labor est.' Vergilius, *Aenæis*, VI, 128-129 : 'Sed revocare gradum superasque evadere ad auras, | *Hoc opus, hic labor est. ...*'

59. Margenotitie van Ban: 'Passions ils hont ses modes. Car c'est aussy une indignation d'amour: mais celle est tousjours indignation.'

60. Ban aan Anna Maria van Schurman, 20 augustus 1640 (2495A).

61. Mersenne aan Ban, juni? 1640 (verloren).

62. Boësset.

63. Boësset.

geesten bevinden, die alle dingen als God zien, naar hun essentie en hun waarheid, terwijl wij hier slechts de buitenkant en de uiterlijke werking van de dingen kennen, in de hoop ze in het gelukzalige leven tot de kern van hun aard te zullen doorgronden, zonder dat iets ons verborgen blijft.

Welnu, om aan deze beoordeling te kunnen beginnen, is het noodzakelijk eerst naar voren te brengen dat de muziek, en dientengevolge ook de liederen, in het bijzonder *en in de eerste plaats zijn gemaakt om de geest en het oor te behagen, en om ons het leven te laten leiden met iets lieflijks temidden van de zwaarigheden die ons daarin omringen*. Want zich voor te stellen dat de muziek dient om ons te overtuigen van het oogmerk van de musicus even volmaakt als een goede redenaar dat doet, en dat zij dezelfde kracht zou hebben om tot deugdzaamheid aan te zetten en de zonde te laten verafschuwen als de stem van een goede predikant, alsof men dezelfde dingen die hij vanaf de preekstoel verkondigt evengoed zou kunnen zingen, en aan te nemen dat men aldus zingend met hetzelfde gemak kan onderwijzen als pratend en redenerend, dat is niet gemakkelijk, wanneer men dat niet eerst zo ervaren heeft.

Evenmin worden liederen *gemaakt om* ⁶⁴*woede en verschillende andere hartstochten op te wekken*, maar zij dienen om de luisteraars te verblijden en soms om hen in een gewijde stemming te brengen, zoals in de kerk gebeurt bij de zang die men pleegt tijdens de heilige mis. Ik wil niet uitsluiten dat enkele liederen die de tekst goed weergeven een gevoel van medelijden, of van verdriet, en andere hartstochten kunnen opwekken, maar alleen opmerken dat dit niet hun voornaamste doel is. Ze moeten vreugde opwekken, of zelfs de kenners van bewondering kunnen vervullen, die hen ertoe aanzet de oorzaken te onderzoeken van zo'n opvallende uitwerking.

Maar om op het lied van de heer Boësset, waarover het nu gaat, terug te komen: de heer Ban zal om te beginnen moeten begrijpen dat de woorden *niet verontwaardigd moeten worden gezongen*, maar veeleer op een vleiende manier, aangezien de minnaar niets anders probeert dan zijn geliefde weer voor zich in te nemen. Het gevolg hiervan is dat zijn aanmerking op de keuze voor de toonsoort of de cirkel (zoals hij die noemt) van D geen grond heeft. Daarbij komt nog dat iedere toonsoort of *octaafsoort*, ⁶⁵*omdat kruisen en mollen zijn toegestaan op alle plaatsen*, waar deze oorspronkelijk niet voorkomen, kan dienen voor de uitbeelding van allerlei soorten van hartstochten. Het *is niet verkeerd alleen de laddereigen tonen, ofwel die tonen die eigen zijn aan een toonsoort, te gebruiken, maar de ervaring leert dat* ⁶⁶*goed aangewende kruisen een groot effect sorteren en dat er geen enkel gevaar in steekt zich bij het zingen zodanig van een octaafsoort te bedienen dat die alle andere omvat, telkens als men ze nodig heeft*.

Ten tweede: behalve dat hij niet weet hoe wij in onze taal de accenten behandelen, is het goed dat hij er rekening mee houdt dat het accent van een lettergreep bij het zingen op honderd manieren kan worden weergegeven, die allemaal goed zijn, *wanneer ze de strekking van de tekst en de bedoeling van de dichter volgen*.

Daarbij komt nog dat men in het oog moet houden voor wie het lied is gemaakt, en wie het moet zingen of ernaar luisteren, ⁶⁷*want het maakt veel uit of men een lied door een herder of door een koning laat zingen*. Juist daarin houdt men de heer Boësset voor uitnemend, omdat hij liederen componeert die ik weet niet wat voor groots' en heroïsch' in zich hebben dat men bij anderen niet vindt. Dat sluit niet uit dat men bij andere componisten goede en bijzondere dingen aantreft, en evenmin dat zij moeten streven naar ⁶⁸de vervolmaking van hun kunst, waarvan ze nog ver verwijderd zijn.

---

64. Margenotitie Ban: 'Maar wanneer u gewoon bent zelfs die uitstekende woorden als slecht te interpreteren, beperkt u wel mijn geestesrijkdom.'

65. Margenotitie Ban: 'Daardoor wordt de toonsoort geenszins veranderd.'

66. Margenotitie Ban: 'Merk op. Dat wordt niet veroorzaakt door kruisen, maar door de opeenvolging van de aan elkaar verbonden intervallen, hetzij direct stapsgewijs, hetzij indirect sprongsgewijs. Dat is waar zelfs wanneer voor de compositie geen enkele toonsoort zou zijn uitgezocht.'

67. Margenotitie Ban: 'Maar de intervallen en het muzikale ritme leggen deze [compositie] nauwkeurig vast, dus mist dit argument elke grond.'

68. Margenotitie Ban: 'Waarom zijn zij [de andere componisten] er zover van verwijderd en waarom is hij [Boësset] zo voortreffelijk?'

Om op de accenten terug te komen: er is verschil tussen de eenvoudige uitspraak van het gewone spreken en die van de hartstocht, waarover ik een complete verhandeling heb geschreven, die het derde ⁶⁹deel vormt van het ‘Zesde boek: Over de kunst om goed te zingen,’ welk deel ik, zoals u weet, ‘Over de *geaccentueerde muziek*’ noem. Daarom kan ik ervan afzien u nog langer over de werking van de accenten en de wijze waarop ze toegepast moeten worden te onderhouden. Ik voeg slechts toe dat men, wanneer men zichzelf oplegt de accenten bij alle woorden toe te passen, dat wil zeggen in de sopraan, de bas en de twee middenstemmen, die men alt en tenor noemt, geen goede partijen kan componeren en de harmonie belachelijk en onverdraaglijk zou worden. Wanneer men bijvoorbeeld bij het woord «*cruelle*» in alle partijen ⁷⁰een kwint zou schrijven op de manier *waarop de heer Ban dat in de sopraan wil zien*, zou de compositie waardeloos zijn, en alle partijen zouden steeds gedwongen zijn tegelijk ⁷¹te dalen, te stijgen en of op dezelfde toon te blijven, waarbij dan ook nog komt dat er nagenoeg geen variatie in de liederen meer zou zijn, terwijl men die toch nagenoeg meer dan iets anders wenselijk acht.

Een ander punt van aandacht in liederen zijn de lengten, ofwel de duur van de lettergrepen van elk woord, die ik zo uitvoerig heb behandeld in het vierde ⁷²deel van het ‘Zesde boek: Over de kunst om goed te zingen,’ dat ik ‘Over de *ritmiek*, de prosodie en de metriek’ noem, dat het niet nodig is daaraan nog iets toe te voegen.⁷³ Dit deel kan bijzonder goede diensten bewijzen voor buitenlanders die niet op de hoogte zijn van de lengte van onze lettergrepen.

⁷⁴Ten derde dient te worden opgemerkt dat men niet naar ieder afzonderlijk woord moet kijken om het accent en de beweging van de hartstocht te bepalen. Men moet allereerst bezien welke strekking besloten ligt in het gehele verhaal van het lied, en daarna wat de inhoud is van iedere periode, zodat ieder woord op zichzelf beschouwd niet meer is dan een steen in een gebouw, waarbij het weinig belang heeft welke plaats die inneemt, wanneer de muur zelf maar solide is en de stevigheid heeft die de architect wenst.

Dat wil niet zeggen dat het verkeerd is bij ieder woord een melodie te zoeken die zo toepasselijk is dat men er geen betere voor zou kunnen vinden, hoewel ik niet denk dat de heer Ban veronderstelt die graad van perfectie bereikt te hebben, die inhoudt dat de intervallen, het ritme en de samenklanken voor een bepaald woord in een gegeven verhaal zo gekozen zijn ⁷⁵*dat er geen beter alternatief is*, wie of wat men ook in aanmerking neemt: degene die ze moet zingen, degene die het lied zal beluisteren, de gemoedsaandoeningen erin en de intentie van een musicus daaromtrent, of de hartstocht besloten in de tekst en van het onderwerp.

1. Nu dit alles aan de orde is geweest, kom ik te spreken over de vermeende gebreken in de sopraanpartij van het lied van de heer Boësset, waarin hij [Ban], volgens zijn vermeende regels, Boësset meent te moeten berispen vanaf het tweede en derde woord, ⁷⁶*die als woorden van één lettergreep een acutus-accent moeten hebben*, zodanig dat hij het eerste woord van één lettergreep, «*me*», dat de zwakke *e* heeft en daardoor een *gravis*-accent, en het tweede, «*veux*», met een *acutus*-accent, heeft moeten laten stijgen. U ziet nu zelf wat het resultaat is van zijn regels over de accenten. Maar laten wij, aangezien er hier geen sprake is van iets dat hij moest laken, maar eens zien wat hij dan werkelijk heeft gelaakt. ⁷⁷ ⁷⁸De stijging op *voir* is, zo zegt hij, met een

---

69. Marin Mersenne, *Harmonie universelle* (Parijs: Sébastien Cramoisy, 1636-1637), ‘Livre sixiesme de l’art de bien chanter,’ Partie III: ‘De la musique accentuelle,’ pp. 365-373.

70. Margenotitie Ban: ‘Merk op: u begrijpt mijn gedachtengang niet.’

71. Margenotitie Ban: ‘De Fransen begrijpen de opvatting van Ban niet.’

72. Marin Mersenne, *Harmonie universelle* (Parijs: Sébastien Cramoisy, 1636-1637), ‘Livre sixiesme de l’art de bien chanter,’ Partie IV: ‘De la rythmique, ou des mouvemens mesurez, de la prosodie, et de metrique,’ pp. 374-440.

73. Margenotitie Ban: ‘Wanneer de Fransen «*désir*» zeggen, verhogen ze of verlengen ze de laatste [lettergreep, terwijl de eerste een *acutus*-accent heeft]. De uitspraak is dus niet gebonden aan regels, zelfs ongerijmd.’

74. Margenotitie Ban: ‘Onzin.’

75. Margenotitie Ban: ‘Niet in die zin, maar omdat het ware niet bij toeval ontstaat, maar uit wetenschap en kunst. Zonder wetenschap en kunst is alles onzeker.’

76. Margenotitie Ban: ‘U liegt of u heeft het niet begrepen, want alle woorden van één lettergreep hebben een vrij accent.’ Zie Bans brief, §12; het ‘Examen’ bij Mersennes brief aan Huygens, 3 november 1640 (2564), onder <2o>.

77. Zie Bans brief, §13, eerste zinnen.

78. Margenotitie Ban: ‘Ik ontken dat te hebben gesteld.’

halve toon te klein, maar het is de *verontwaardiging* in zijn gedachte, die hem dat doen zeggen, in plaats van dat men hier moet vleien, zoals de ⁷⁹dichter van de verzen zelf verklaart.

2. ⁸⁰De laatste lettergreep van «*mourir*» daalt niet goed naar zijn overtuiging. Niettemin meent de meerderheid van de mensen hier dat deze daling het fraaiste of een van de meest fraaie passages in het hele lied is, en de waarheid zelf dwingt hem te erkennen dat deze daling op uitstekende wijze *de dood* verbeeldt. Daarbij is het behoedzame gebruik van de *tritonus* in de gang van «*voir*» naar de laatste lettergreep van «*mourir*» hem ontgaan, een gang die zo op zijn plaats is omdat de dood tenminste even onplezierig is voor diegenen die hun hart in hun geldkisten en hun schatten hebben zitten, of die het aan de aardse liefde hebben verpand, als de *tritonus* voor de muziek. En aangezien *de liefde* even sterk wordt genoemd als *de dood*, ⁸¹“*fortis ut mors dilectio*,” was het een voortreffelijke gedachte om hier aldus de *mi* tegen de *fa* uit te spelen. Desalniettemin heeft hij deze *tritonus* verdeeld in twee kleine tertsen teneinde het ruwe ervan wat te verzachten.

3. ⁸²De derde fout is zijns bedunkens dat het woord ⁸³«*trop*» een grote sext omhoog springt; hij verkiest een kleine sext, ⁸⁴in plaats waarvan hij anders had moeten redeneren, aangezien de betekenis van het woord «*trop*» zich niet beter laat uitdrukken dan door een halve toon te veel te stijgen, in die zin dat het resultaat is dat de melodie een grote sext in plaats van een kleine sext stijgt. Daar komt nog bij dat deze sprong omhoog wordt gebruikt om de halve tonen mogelijk te maken die dienen om «*aymable*» uit te drukken, hetgeen ik zeg voor het geval dat men aandacht zou willen geven aan ieder woord afzonderlijk. Want hier is het voldoende dat de kwarttrust die aan de sextsprong voorafgaat de componist niet alleen deze vrijheid toestaat, ⁸⁵maar zelfs die om door te gaan tot de septiem, als dat nodig zou zijn. Deze rust is weliswaar niet aangegeven in het afschrift van het lied dat men hem heeft toegezonden, maar hij had hem gemakkelijk kunnen plaatsen. Dit is dan ook niet waarop hij ingaat, en zelfs, overal waar zich een fout heeft bevonden, heeft hij het er niet over. U zult door de verbeterde versie die ik u heb gestuurd zien wat in uw eerste afschrift zal moeten worden verbeterd, volgens de bedoelingen en de wensen van de heer Boësset.

4. ⁸⁶Het vierde bezwaar is dat «*aymable*» niet lieflijk genoeg is van karakter. Tegelijkertijd ziet hij dat de tweede lettergreep ervan, «*-ma-*», door een halve toon wordt uitgedrukt, waarvan hij toegeeft dat die zo lieflijk en zo beminnelijk is, terwijl *de grote sext* die voorafging alleen voor «*trop*» werd gebruikt. ⁸⁷Daar komt nog bij dat de melodie die hij voor deze in de plaats stelt, te moeilijk is om te zingen, vanwege de grote tertsen die niet op haar natuurlijke plaats staat en daarom moeilijk te zingen is. Wanneer men een voorstel doet over de zetting van «*aymable*», dient men erop te letten dat alles makkelijk te zingen is.

5. ⁸⁸Het vijfde gebrek waarop hij, zich verontschuldigend, wijst, is dat «*inhumaine*» door een kleine tertsen wordt uitgedrukt. Maar afgezien van het feit dat hij, vanwege de verontwaardiging waardoor hij zich laat leiden, dit lied steeds verkeerd beoordeelt, aangezien het is vervuld van ijverige liefkozingen en harmonisch-retorische kunstgrepen, geeft *de kleine tertsen* zeer goed de bedoeling van de dichter en de componist weer, zeker na de dalende kwartsprong op de twee voorgaande lettergrepen, die slecht een weinig van het strenge karakter van *de kwart* hebben laten zien, om later zachter en met nog meer gratie op de *kleine tertsen* neer te komen; op dezelfde manier waarop goed gedoseerde dissonanten de consonanten die erop volgen een grotere charme verlenen.

---

79. Germain Habert.

80. Bans brief, §13, vervolg; ‘Examen,’ onder <3o>.

81. *Fortis ut mors dilectio* is een Latijns spreekwoord.

82. Bans brief, §14, eerste zinnen; ‘Examen,’ onder <4o>.

83. Margenotitie Ban: ‘Ik ontken dit, want ik heb niet alleen maar naar het losse woord gekeken, maar naar de woorden in samenhang en de betekenis ervan.’

84. Margenotitie Ban: ‘U zou liegen of het niet hebben begrepen.’

85. Margenotitie Ban: ‘Maar geeft u dan eens antwoord op mijn vraag welk interval dan het meest welsprekende resultaat geeft.’

86. Bans brief, §14, eerste zinnen.

87. Margenotitie Ban: ‘Nu is het genoeg. Het is helemaal niet moeilijk, want u zit ernaast. Ik weet immers niet waar de grote tertsen zit die u daaraan toeschrijft.’

88. Bans brief, §14, vervolgzinnen; ‘Examen,’ onder <4o>.

6. ⁸⁹De zesde fout is dat de laatste lettergreep van «*donner*» en de tweede van «*funeste*» niet stijgen, hetgeen ze om hun *acutus*-accent te krijgen wel zouden moeten. Maar, behalve dat de tegenstemmen tegen de sopraan op deze lettergrepen wel stijgen, en ⁹⁰dat de grootste schoonheid van de harmonie bestaat uit tegenbewegingen van partijen, waarvan de een moet stijgen, terwijl de ander daalt, dient hij te weten dat niemand hier tot nu toe het verkeerd of bezwaarlijk heeft geoordeeld op onze lange lettergrepen te dalen, om het zogenoemde *acutus-accent* gestalte te geven, en dat onze woorden, wanneer ze op de goede Franse manier worden uitgesproken, zo weinig accenten hebben dat het moeilijk is om ze in de uitspraak op te merken. Daar komt nog bij dat dalende lettergrepen beter uitdrukking aan vleierij geven dan stijgende, en dat wat «*funeste*» is moet worden weergegeven door een ⁹¹dalende beweging, die triest is als de kleuren asgrauw of zwart, tinten die rouw en verdriet aangeven.

7. ⁹²De zevende fout vinden we op de laatste lettergreep van «*excez*»: hij wil dat deze stijgt. Ik daarentegen meen dat hij veeleer zou moeten dalen, aangezien de stem, na zijn eerste kracht te hebben gebruikt om de eerste lettergreep op te heffen, daarna wat moet dalen, om te voorkomen dat zij zich forceert en hees wordt, en dat het voldoende is dat de overmaat wordt uitgedrukt door een groot interval, zoals hier *de kwart*, zonder dat het nodig is dat het interval stijgt; want de weg is steeds hetzelfde. Bovendien stijgen de middenstemmen terwijl de sopraan daalt: men zou immers een veel slechter resultaat krijgen wanneer alle stemmen tegelijk zouden stijgen of dalen, want dat zou de variatie, die zo nodig is voor een fraaie compositie, schaden.

Het heeft er alle schijn van dat de heer Ban de muziek als een soort gebouw ziet, waarin alle stenen dalen, dat wil zeggen, zoveel ze kunnen op de aarde drukken, of juist als een vuur dat altijd maar omhoog gaat, maar het komt er juist op aan de vier partijen van de harmonie te zien als die van de wereld, met elementen die stijgen terwijl de andere dalen, zoals ik uitvoerig heb uitgelegd in mijn grote ⁹³*Harmonie*, en vooral in de eerste vier ⁹⁴stellingen van boek 4 over de compositie, waarin men zo ongeveer alles kan vinden wat er over de vier stemmen van de muziek te zeggen valt. Ik kan u verzekeren dat onze vakbroeders, als ze dit en de rest van het boek lezen, geen angst meer hoeven te hebben voor buitenlandse musici, en dat ze de redeneringen erachter en de muziektheorie evengoed begrijpen als de musici in onze buurlanden, zonder nog aan verdere studie behoefte te hebben.

8. ⁹⁵De achtste fout betreft de laatste lettergreep van «*amour*», die een halve toon daalt, en die, wanneer die goed wordt gezongen, een zo grote aantrekkelijkheid heeft dat men het idee krijgt dat alleen Marsyas of een van zijns gelijken zich erover kan beklagen. En ik verzeker u dat al degenen die de gecorrigeerde versie van Ban met de melodie van de heer Boësset zullen vergelijken, zullen verklaren dat laatstgenoemde van de hand van een kundig componist was, die regelmatig aan het hof vertoeft, terwijl de andere van een herder stamde, of van een dorpeling. Dat wil niet zeggen dat ⁹⁶deze [correctie] niet goed kan zijn, of dat deze bij andere gelegenheden niet zou kunnen werken, en zelfs niet dat men die hier niet zo kan toepassen, wanneer de betekenis van de tekst en hetgeen eraan vooraf gaat en erop volgt het toestaan. Niets verhindert dat twee liederen [op dezelfde tekst] allebei van goede kwaliteit zijn, maar een musicus de vrijheid te weigeren om uit twee of meer mogelijkheden te kiezen, dat zou betekenen de harmonie te tiranniseren en de muzen tot slaven te maken. Daarbij komt nog dat de andere partijen een tegenbeweging maken, zoals ik reeds dikwijls heb gezegd.

9. ⁹⁷De negende fout vinden we bij de laatste lettergrepen van «*moment*» en «*contenter*», die hij verhoogd wil zien, omwille van de *acutus*-accenten. Wat dit betreft zou hij moeten weten dat wij de laatste lettergreep niet meer beklemtonen dan de voorafgaande, waaruit volgt dat wij dat bij het zingen ook niet hoeven te doen. Ten tweede: wanneer ze tijdens het spreken beklemtoond zouden worden, kan men ze in het zingen laten dalen,

---

89. Bans brief, §15; 'Examen,' onder <5o>.

90. Margenotie Ban: 'Dit ontken ik.'

91. Margenotie Ban: 'Onzin.'

92. Bans brief, §16; 'Examen,' onder <6o>.

93. Marin Mersenne, *Harmonie universelle* (Parijs: Sébastien Cramoisy, 1636-1637).

94. Marin Mersenne, *Harmonie universelle* (Parijs: Sébastien Cramoisy, 1636-1637), 'Livre quatrième de la composition de musique', Proposition I-IV, pp. 197-216.

95. Bans brief, §16; 'Examen,' onder <6o>.

96. Mersenne schrijft hier <il>, hoewel het op niets anders dan <la correction de Monsieur Bannius> kan terugslaan.

97. Bans brief, §16, tweede alinea; 'Examen,' onder <7o>.

in het bijzonder indien men de lengte van de lettergrepen behoudt, zoals hier is gebeurd. Bovendien verhoogt het dalen van de laatste lettergreep van «*moment*» met een halve toon het vleierende en lieflijke van het lied. En tenslotte: dit *moment*, het uur van de dood, waarnaar de minnaar veinst uit te zien, of althans zegt niet te vrezen, daalt fraaier dan het zou kunnen stijgen. Hetzelfde laat zich zeggen van de laatste lettergreep van «*contenter*», die zeer lieflijk met een halve toon daalt, en daardoor een zeer goede uitdrukking is van de tevredenheid, die niets ruws heeft. En de grote terts die op de twee voorafgaande lettergrepen staat, verhoogt de charme van deze dalende halve toon.

10. ⁹⁸De tiende tekortkoming vinden we in de driedelige maat. Hij valt datgene aan, waarvan de auteur van dit lied een perfecte kennis heeft, namelijk het geven van de juiste beweging aan ieder deel van zijn lied, volgens de bedoeling van de tekst en de zijne. Ziet hij niet in dat de driedelige maat, hetzij de 3/1- hetzij de 3/2-maat, [voor de minnaar] heel geschikt is om de aandacht van zijn *wrede* [geliefde] te trekken? En dat, wanneer er sprake van is haar de *herinnering* aan alle voorbije liefdesdiensten duidelijk op het hart te drukken, deze maatsoort zeer geschikt is om haar in verwarring te brengen? Want alle grote en opmerkelijke bewegingen dienen ons immers als een soort kunstmatig geheugen, om nooit te vergeten wat die bewegingen begeleidt. U ziet dus welk een machtige kunstgreep de componist zijn minnaar laat gebruiken, welke kunstgreep hem, wanneer hij *souviens-toy* zegt, door de driedelige maatsoort op dat moment een kunstmatig geheugen verschaft, of tenminste probeert haar gedachten in beweging te zetten, om haar herinneringen terug te laten komen.

11. ⁹⁹De elfde fout betreft het woord «*cruelle*», dat hij met een *kwint* wil uitbeelden. Een dergelijke uitroep zou wellicht goed ontvangen worden in Italië, waar hij dergelijke ruwheden schijnt te hebben geleerd, en deze bruitheden in de liederen die men er zingt. Maar behalve dat de minnaar zijn geliefde voortdurend probeert te vleien, uiten wij in Frankrijk onze emoties op een minder ruwe manier. Het wrede is al voldoende naar voren gekomen in de twee stijgende hele tonen. Wat de laatste zwakke lettergreep, die stijgt, betreft: het is voldoende als die in de andere stemmen daalt, en de *wreedheid* ervan kan men dan des te beter weergeven door die te laten stijgen, en zelfs een lettergreep die kort zou moeten zijn en dalen, te verlengen. Dit alles om het tegennatuurlijke van de wreedheid te laten zien, en dat zij alles in wanorde brengt, zoals de bliksem dat doet, wanneer die de bomen splijt en alles wat hij tegenkomt omverwerpt. En wanneer men aan het einde van een periode, op de helft of aan het slot van een gedicht is gekomen, kan men de korte lettergrepen verlengen, zoals bij dichters bekend is.

12. ¹⁰⁰De twaalfde fout tenslotte heeft betrekking op «*malheureux*». Wanneer men na elkaar de melodie van de heer Boësset en de gecorrigeerde versie van de heer Ban zingt, dan merkt men dat de *malheur* ook in zijn lied is terechtgekomen, zo moeilijk is het te zingen. Eerstgenoemde heeft «*malheur*» met zo'n lieflijkheid en gemak uitgelegd, dat het lied even goed eindigt als het begonnen was, terwijl de heer Ban in zijn verbeteringen uiteindelijk even *ongelukkig* blijkt als in het lied dat hijzelf heeft gemaakt, en dat hij boven het andere prefereert.

Ziehier, mijnheer, een kleine bloemlezing uit de grote verscheidenheid aan overwegingen die ik zou kunnen wijden aan de ¹⁰¹opmerkingen die u mij hebt toegestuurd en waarover ik graag ook uw mening zou willen horen, wanneer uw zaken u de tijd ervoor vrijlaten. Ik had ook wel zin om zijn aanmerkingen op de bas door te nemen, maar u zult gemakkelijk zien wat men daarop moet antwoorden, wanneer u de redeneringen en hypothesen uit het voorafgaande heeft doorgenomen. Ik vraag u niettemin hem ervan te willen overtuigen, wanneer u hem dit overbrengt — en daarnaast verzoek ik u ervoor zorg te dragen dat onze ¹⁰²heldin dit onder ogen krijgt —, dat ik hem vanwege de opmerkingen die hij heeft gemaakt geen kwaad hart toedraag, en dat ik hem integendeel zelfs zeer verplicht ben, en dat ik in alles waarin ik hem een dienst kan bewijzen, hetzij voor zijn voortreffelijke publicaties (waarvan ik het zou betreuren als ze niet zouden verschijnen), hetzij voor iets anders dat binnen mijn vermogen ligt, dat zal doen met al de trouw en inzet die hij zich wensen kan. U dank ik intussen voor het feit dat u mij met zijn brief en zijn ideeën bekend hebt gemaakt. Ik vraag u mij te excuseren

---

98. Bans brief, §17, eerste alinea; 'Examen,' onder <8o>.

99. Bans brief, §17, tweede alinea; 'Examen,' onder <8o> en <9o>.

100. Bans brief, §18; 'Examen,' onder <10o>.

101. Bans brief aan Anna Maria van Schurman.

102. Anna Maria van Schurman.

dat ik zo lang van stof ben geweest. Als ik nu zou willen vervolgen met een verdediging van de bas van het lied van de heer Boësset en alle voortreffelijkheden ervan zou willen bespreken, zou ik een dik boek nodig hebben. Maar ik meen dat ¹⁰³hij u zelf zal ¹⁰⁴schrijven.

Ik wil u tot slot nog zeggen dat enkelen wellicht het zullen ondernemen wetten en regels voor de mooie liederen te maken, die boven de wetten van onze ¹⁰⁵Orpheus gaan, opdat uiteindelijk, zoals hij die het dichtst de stijl van Cicero benadert als de meest elegante schrijver beschouwd wordt, vanuit dat standpunt ook de componisten die de methode, die ¹⁰⁶hij gebruikt om liederen te componeren, het beste nabootsen, als de meest voortreffelijke zullen worden beschouwd. Ik ben,

mijnheer,

uw dienaar
pater Marin Mersenne.

Parijs, 14 november 1640.

Het oordeel van een ¹⁰⁷thesaurier-generaal
over de ¹⁰⁸brief van de heer [Joan Albert] Ban.

1. Allereerst zou men zich graag afvragen hoe en in welke hoedanigheid de heer Ban uit Holland de moed heeft gehad om accenten in de Franse taal aan te brengen, die daar nooit zijn geweest, tenminste, in het merendeel van de woorden ervan, en hij ons die taal anders wil laten uitspreken, accentueren en zingen dan wij ons hebben aangewend. Dat maakt goed duidelijk dat hij, Latinist, van de Franse geest, manier, verfijning en zinsbouw niet op de hoogte is. Want, hoewel veel in onze taal duidelijk afgeleid is van het Grieks en Latijn, *is hier niettemin de ruwheid* die men in de uitspraak van die talen kan tegenkomen afwezig. Ja, men spreekt deze taal tegenwoordig zelfs met veel meer verfijning uit dan honderd en tweehonderd jaar geleden, en die verandering, waarbij men steeds weer meer verfijning zoekt, gaat nog steeds door, maar ontbreekt bij het Grieks en Latijn, aangezien deze talen zich niet verder ontwikkelen. Hieruit volgt dat voor wie het Frans meester wil zijn en wil beheersen zoals het behoort, het beslist nodig is in Frankrijk omgang te hebben met de beter en beschaafd sprekenden, iets waarvan bij de heer Ban geen sprake is geweest. Maar integendeel, precies als een pedante, wereldvreemde geleerde die alleen maar zijn Latijn kent, houdt de heer Ban te veel vast aan de lengte en de accenten van de woorden, welke hij naar eigen fantasie van accenten heeft voorzien. Daar houdt men zich, zeker in het Frans, niet altijd strikt aan, maar alleen wanneer dat zo uitkomt al naar gelang het oordeel, het verstand en de verfijning van het gehoor.

2. Bovendien neemt en geeft de heer Ban om te beginnen een geheel verkeerde grondslag voor het lied waarvan sprake is (omdat het niet die grondslag heeft), want hij begint immers op bladzijde 3 te zeggen dat Boëssets systeem of octaafomvang, die hij harmonische cirkel noemt, ¹⁰⁹‘ongeschikt is om verontwaardiging en dreigende toorn weer te geven, maar van nature zacht, vriendelijk en vleiend is,’ waarbij hij niet goed doorziet dat er in het lied geen spoor van verontwaardiging, woede of dreiging aanwezig is, maar dat het slechts een zoete klacht is, en een liefdevol smachten, vol van toewijding, erop gericht medelijden op te wekken.

3. En intussen heeft hij, op basis van zijn verkeerde grondslag, met heel wat moeite slechte redenen opgesomd om te kunnen aantonen dat de accenten niet juist in acht zijn genomen, althans niet volgens zijn voorstelling, aangezien hij in sommige gevallen erop wijst dat een beweging van verontwaardiging of woede

---

103. Boësset.

104. Boësset aan Huygens, 15 november 1640 (2575A).

105. Boësset.

106. Ban.

107. Jacques de Gouy.

108. Ban aan Anna Maria van Schurman, 20 augustus 1640 (2495A).

109. Bans brief, §11: ‘[Welke toonsoort] *van nature licht, zacht en vleiend is*, zoals we hebben laten zien, en *ongeschikt voor verontwaardiging en dreigende toorn*.’

stijgend moet verlopen, terwijl deze bij de heer Boësset dalend is, hoewel dat zeer goed aansluit bij het karakter van verlangen. ¹¹⁰Op een andere plaats spreekt hij zichzelf tegen wanneer hij zegt dat dit lied te veel stijgt en te hoog gaat voor smachtende stervensklachten, alsof een mens die zijn einde nadert nooit eens zijn stem verheft voor een uitroep, zoals gezegd wordt (met eerbied en aanbidding voor het lijden van Onze Heer Jezus Christus): ¹¹¹*‘[en] hij riep met luide stem,’* zodat dit lied een mengeling is van alle soorten van lieflijkheden, weeklachten, versmachtingen, verzuchtingen, uitroepen, enz., en zeer goed kan worden behandeld in een meer gemiddeld liggende, gemengde toonsoort. Maar de heer Ban heeft uit het oog verloren dat men tegenwoordig niet meer aan de toonsoorten gebonden is om een bepaalde hartstocht of bepaalde gevoelens uit te drukken. Want men kan ze heel gemakkelijk veranderen en mengen door het gebruik van kruisen.

4. Bovendien, wanneer hij, zoals hij steeds doet, zijn methode om de accenten te plaatsen en aan te houden gedurig zou toepassen, zou blijken dat alle stemmen tegelijkertijd zouden moeten stijgen of dalen, en vooral de partijen die de melodie uitdrukken en de bas, waardoor alle verscheidenheid ontbreekt en dientengevolge ook de schoonheid in de muziek, die juist om een grote verscheidenheid vraagt, zonder welke muziek onmiddellijk vervelend wordt.

5. Daarbij komt nog bij dat, wanneer men al deze regels wil respecteren, het zeer moeilijk zou zijn de partijen zo te componeren dat zij ook nog melodius zijn, ¹¹²aangezien het al moeilijk is ze goed te plaatsen als de een stijgt en de ander daalt.

6. ¹¹³Verder heeft hij zich niet gehouden aan zijn eigen voorschriften, terwijl hij zich inlaat met correctie en nieuwe voorschriften geeft voor het stijgen van de *acutus*-accenten en dalen van de *gravis*-accenten, die zeer nauwkeurig in acht genomen moeten worden; want hijzelf overtreedt de eerste regel op meerdere plaatsen in het lied, en wel, zoals hij zelf zegt, wat betreft het ritme en de intervallen.

7. ¹¹⁴Verder heeft hij, terwijl hij een verfijnde compositie maakte, of liever, had willen maken, om aan ieders oordeel te onderwerpen, enkele dwarsstanden geschreven, die hij, hoewel men ze een enkele keer opzettelijk kan gebruiken wanneer men ze verbetert en verzacht zoals het hoort, niettemin, naar het schijnt, beter niet had kunnen gebruiken, zodat aanmerkingen op zijn lied vermeden hadden kunnen worden.

8. Hij richt zich er voortdurend te veel op om de betekenis van afzonderlijke woorden, los van de context van het betoog, te willen uitdrukken, zonder er acht op te slaan wat over het algemeen de hartstocht of het gevoel is, of wat precies de uitwerking is van een periode als geheel, of van het vers, of van het gehele betoog.

9. ¹¹⁵Bijvoorbeeld bij de uitbeelding van «*mourir*» of «*cruelle*», wil hij de eerste door lage, dalende en korte noten uitdrukken, aangezien, zo zegt hij, wanneer een mens sterft, zijn stem zacht is en wegsterft. Daarom wil hij dat er hier geen enkele herhaling geschreven wordt, alsof de dood zeer plotseling komt, en men op dat ene moment terstond van alle kracht en adem wordt beroofd.

10. ¹¹⁶Wat het tweede woord, «*cruelle*», betreft zou hij bij voorkeur de zuivere wreedheid in al zijn natuurlijke ruwheid willen uitdrukken, alsof het geheel samengevat en samengenomen niet ¹¹⁷veeleer gezien moet worden als een klacht, een lokkend en liefdevol verlangen dan als een wrede en bloedige dood, met verontwaardiging, woede, dreiging en wraakgevoel, zoals in een tragedie. Hieruit blijkt dat de heer Ban niet de ware zinsbouw, de zoetheid, de energie, de kracht en de manier van spreken in de Franse taal en poëzie beheerst.

11. Hij erkent geen enkel gebrek betreffende de harmonie en de consonantie.

---

110. Bans brief, §19.

111. Naar Marcus 15:34: ‘En op het negende uur riep Jezus met luide stem: ...’

112. Margenotitie Ban: ‘Dat is een lastig en moeilijk werk.’ Vergilius, *Aeneis*, VI, 128-129: ‘Maar [de doden] de stap terug laten nemen en te voorschijn te laten komen in de buitenlucht, | *Dat is een lastig en moeilijk werk. ...*’

113. Bans brief, §40.

114. Bans *Me veux-tu voir mourir*, maat 13. Mogelijk verwijst Gouy ook naar maat 4 (met name naar de cis2 aan het einde van de maat in de melodie) en naar maat 9 (met name naar de cis2 in de melodie tegenover de bes in de bas).

115. Bans brief, §13.

116. Bans brief, §17, tweede helft.

117. Margenotitie Ban: ‘Iedere hartstocht heeft zijn eigen toonsoort. Want het is een verontwaardiging uit liefde, en dat is dus nog altijd verontwaardiging.’

ANTOINE BOËSSET (PARIJS)
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)]
15 NOVEMBER 1640
2575A

Boëssets enige brief aan Huygens. De brief is geen antwoord op Huygens' (eerste) brief aan Boësset van 5 november 1640 (2565), die niet is aangekomen (zie Huygens' tweede brief aan Boësset van 19 januari 1641 [2614]).

Samenvatting: Boësset weerlegt Bans kritiek op zijn zetting van *Me veux-tu voir mourir*. Ban heeft de tekst verkeerd begrepen en zijn opvattingen over compositie zijn te dwangmatig om praktisch te zijn. Ban heeft zich met zijn kritiek belachelijk gemaakt.

Vermoedelijk verzonden met Mersennes brief aan Huygens van 14 november 1640 (2573A). Door Huygens op 9 december 1640 (met 2592) doorgestuurd aan Ban, samen met Mersennes brieven aan Huygens van 3 november 1640 (2564, met het 'Examen') en 14 november (2573A, met het 'Jugement'). Door Ban met zijn brief van 15 december (2597) aan Huygens teruggestuurd, tegelijk met het 'Jugement.' Door Huygens beantwoord op 19 januari 1641 (2614).

Primaire bronnen: Chartres, Bibl. Ville, Ms. 609, fol. 226v-227v: afschrift.

— Parijs, Bibl. Nat., Ms. Fr. Nouv. Acq. 6205, fols. 143r-144r (pp. 296-298): afschrift.

Vroegere uitgave: Waard 10, nr. 942, pp. 250-253: volledig.

Namen: Joan Albert Ban; Marin Mersenne; Gioseffo Zarlino.

Titels: *Me veux-tu voir mourir* (Ban 1640); *Me veux-tu voir mourir* (Boësset 1639).

Glossarium: accident (accidentie); air (lied); cadence (cadens); consonance (consonant [subst.]); chorde (toonhoogte); chorde principale (hoofdtoon [van een toonsoort]); chorde naturelle (laddereigen toonhoogte); diapason (octaaf); enfant de chœur (koorknaap); mode (tonsoort); musicien (musicus); repliche (complementair interval); tierce majeure (grote tert); tierce mineure (kleine tert).

Transcriptie

Monsieur,

Ayant appris du Révérend Père Mersenne que vous ¹n'auriez pas désagréable que je me donnasse l'honneur de vous écrire, m'y croyant obligé par l'estime que vous daignez faire de moy, ce que je n'eusse jamais entrepris sans l'assurance qu'il m'en à donnée en l'occasion des corrections du Sieur Bannius, qui vous donneront la peyne de lire ce mauvais discours que je réduiray en peu pour ne vous ennuyer, ledit Révérend Père estant aussy capable de vous ravir par son discours (qu'il vous envoie) que le mien vous sera incommode, je vous diray donc, Monsieur, que je ne doute nullement que ledit Sieur Bannius ne soit fort docte en beaucoup de choses, mais j'ose bien dire ²qu'il fait paroistre qu'il n'entend pas la langue François, puisqu'il explique les parolles de l'air *Me veux-tu voir mourir*, etc., pour un sujet d'indignation, ³de cholère et menace, ⁴veu que ce sont parolles de plaintes d'un amant qui fait l'impossible pour fleschir la personne qu'il ayme. En cela, comme dans l'ordre des consonances, il fait veoir n'avoir pas le sens commun.

Et pour l'*Examen* qu'il a fait de ce que toute la France admire, laissant à part l'explication du sens des parolles qu'il n'entend pas (comme j'ay dict), ⁵il est vray que, si le sens ⁶des parolles estoit tel qu'il les explique, j'advoue que j'aurois fait un mauvais cheoix du mode dont je me suis servy, qui est plain de douceur et plus propre à exprimer la douleur et la plainte que la cholère, son diapason estant divisé ⁷dans la cadence

---

1. Parijs: <n'avez>.

2. Parijs: <qu'il fait paroistre> ontbreekt.

3. Parijs: <de cholère et menace> ontbreekt.

4. Parijs: <puisque ce sont des paroles des plaints>.

5. Parijs: <s'il>.

6. Parijs: <des dictes parolles>.

7. Parijs: <dans la cadence> ontbreekt.

par la tierce mineure, et sa ⁸replique estant pathétique et molle. C'est pourquoy j'ay eu raison de me servir dudict | 143v | mode pour esmouvoir à pitié la personne aymée. Que sy la signification des parolles eussent esté telles que ledict ⁹Sieur Bannius se l'est imaginé, je me serois servy du mode dont il a composé le sien, qui est du 7e mode, propre à la furie, aux crys ¹⁰et ¹¹au désespoir, à cause de la division de la tierce majeure, qui est aussy virile que la tierce mineure est molle, bien que, quand il me plaira, ¹²j'exprimeray toute sorte de passion aussy bien en un mode qu'en l'autre. Et c'est une erreur de croire le contraire des accidentz, desquels l'on se peut servir avec adresse, les rendant tous esgaulx. Et je soustiens qu'il n'y ¹³a que le commencement et la fin qui les rend dissemblables. Ce n'est pas que j'improve de répéter quelquefois les chordes principales du mode dont l'on traicte, | 227r | comme dict Zarlin en plusieurs rencontres, et mesmes les cadences appartenantes ausdicts modes, mais, comme dans un discours un orateur a bonne grace de quitter son sujet pour raconter une belle histoire, de mesme le compositeur peut sortir de son mode avec le jugement requis en cest' occasion, attendu qu'à faulte d'icelluy il pourroit commettre de très-grandes absurditez, parce que, voulant faire quelque chose d'extraordinaire, il tomberoit dans un précipice, duquel il ne se pourroit retirer qu'en désordre. Mais quand la barque est conduite par le jugement, comme j'ay dict, il prevoit le chemin qu'il fault tenir pour user de ¹⁴ces chordes empruntées des aultres modes sans blesser les aureilles des auditeurs, et de rentrer aussy insensiblement dans ses cordes naturelles qu'il en est sorty, ce qui ne se peut faire sans beaucoup d'artifice et ne se peut acquérir sans travail.

Et ledict Sieur Bannius a trop estudié en philosophie | 144r | pour avoir peu acquérir le tiltre de grand musicien; et pour le faire croire aux professeurs de la France, il ne devoit pas envoyer l'*Examen* de mon ouvrage, et encores moins son air, dont il croit avoir triomphé et gagné la victoire, qui est digne de compassion plustost que d'envye, puisqu'il n'y a point d'enfant de chœur ¹⁵qui n'en puisse faire un meilleur. D'en faire un examen, c'est ce que je ne prétends pas. Je me contenteray de vous dire qu'il a imité ces misérables peintres qui, commenceant à griffonner, veulent desseigner un tableau d'importance. Ainsy je diray que, pour faire quelque chose de bien de ¹⁶sondict ouvrage, il faudroit refaire le commencement, le milieu et la fin, tant pour le sens des parolles que pour l'ordre desdictes consonances, qu'il a très-mal entendues. Et ¹⁷je tiendrois mon temps aussy mal employé à corriger les énormes fautes qu'il a commises, que celluy qu'il a perdu à faire un ouvrage sy imparfait.

Faictes donc, s'il vous plaist, Monsieur, qu'il estude en cette science une douzaine d'années, et, sy je suis en ce monde, je l'obligeray d'examiner ses ouvrages, qui seront peut-estre dignes de m'en donner la peyne.

C'est tout ce que je puis dire sur ce sujet, après vous avoir asseuré que je m'estime heureux d'avoir l'honneur d'estre cogneu de vous par l'estime que vous faictes du peu que je sçay faire, qui me donnera de l'émulation de faire mieux à l'advenir, afin de vous obliger à me continuer l'honneur de vostre bienveillance et de me dire,

Monsieur,

vostre très-humble et très-obéyssant serviteur
¹⁸Boëssset.

¹⁹A Paris, le 15 Novembre 1640.

---

8. Parijs: <replique qui est>.

9. Parijs: <Sieur> ontbreekt.

10. Parijs: <et> ontbreekt.

11. Parijs: <aux désespoirs>.

12. Parijs: <j'exprimeray aussy bien toute sorte de passion en un mode>.

13. Parijs: <a> ontbreekt.

14. Parijs: <ses>.

15. Parijs: <qu'il>.

16. Parijs: <sadict>.

17. Parijs: <je> ontbreekt.

18. Parijs: <Boisset>.

19. Parijs: plaats/datumaanduiding ontbreekt.

Vertaling

Mijnheer,

Na van de eerwaarde pater [Marin] Mersenne te hebben vernomen dat het u niet onaangenaam zou zijn dat ik, mij ertoe verplicht voelend door de achting die u zich verwaardigt jegens mij te hebben, mijzelf de eer zou gunnen aan u te schrijven, hetgeen ik nooit gedaan had zonder de verzekering die ²⁰hij mij heeft gegeven van uw achting, bij gelegenheid van de correcties van de heer [Joan Albert] Ban, welke van u zullen vereisen dit armzalige betoog te lezen dat ik, teneinde u niet te vervelen, enigszins heb ingekort, aangezien de eerwaarde pater zo boeiend is in zijn betoog (dat hij u stuurt) als ik vervelend ben in het mijne, zal ik u zeggen, mijnheer, dat ik er niet aan twijfel dat de heer Ban op vele gebieden zeer geleerd is, maar ik durf evenwel te beweren dat hij laat zien dat hij de Franse taal niet begrijpt, aangezien hij de woorden van het lied *Me veux-tu voir mourir*, enz., uitlegt als een weergave van verontwaardiging, woede en dreiging, terwijl het in werkelijkheid de klaaglijke woorden zijn van een minnaar die al het mogelijke doet om zijn beminde dame milder te stemmen. Hierin, evenals in de opeenvolgingen van de consonanten, geeft hij ervan blijk dat het hem aan gezond verstand ontbreekt.

Wat betreft het ‘Examen’ dat hij heeft opgesteld over iets dat in heel Frankrijk algemeen bewondering ontlokt, geldt dat ik, afgezien van het feit dat, zoals ik al zei, de betekenis van de tekst niet zo is als hij ze uitlegt, moet toegeven dat ik, als de betekenis van de tekst was zoals hij die interpreteert, een slechte keuze zou hebben gedaan wat betreft de toonsoort, die immers lieflijk van karakter is en eerder geschikt om verdriet en weeklaag uit te drukken dan woede, aangezien het octaaf in de cadens wordt verdeeld in de kleine terts en zijn complement [de grote sext], welke verdeling ontroerend en lieflijk is. Daarom heb ik gelijk gehad deze toonsoort te gebruiken om bij de beminde dame medelijden te kunnen oproepen. Wanneer echter de betekenis van de woorden zo was geweest, zoals de genoemde heer Ban zich die heeft voorgesteld, dan had ik de toonsoort gebruikt die hij ook heeft aangewend, namelijk de ²¹zevende modus, die geschikt is voor de woede, voor kreten en voor de wanhoop, in verband met de verdeling met de grote terts, die even krachtig is als de kleine terts week, hoewel ik, wanneer ik daar zin in heb, alle mogelijke hartstochten net zo goed in de ene modus kan uitdrukken als in de andere. En het is een misvatting anders over accidenties te denken, waarvan men zich met behendigheid kan bedienen om alle toonsoorten gelijk te maken. En ik blijf bij mijn standpunt dat het verschil alleen aan het begin en het einde merkbaar is. Dat wil niet zeggen dat ik het afkeur om zo nu en dan de primaire tonen of zelfs de cadenzen van de toonsoort in kwestie te herhalen, zoals [Gioseffo] Zarlino die op verschillende plaatsten [in zijn werken] aangeeft, maar, zoals een goed redenaar even van zijn betoog afstapt om een mooi verhaal te vertellen, zo kan een componist even de toonsoort verlaten met het voor de gelegenheid vereiste beleid, aangezien hij bij gebreke van dit beleid flagrante ongerijmdheden zou kunnen bedrijven, omdat hij, wanneer hij iets buitengewoons wil doen, in een afgrond zou kunnen vallen, waaruit hij zich niet dan in wanorde kan bevrijden. Maar wanneer, zoals ik heb gezegd, een oordeelkundige aan het roer staat, zal deze van te voren zien welke weg hij moet volgen met tonen die aan een andere toonsoort ontleend zijn zonder de oren van de toehoorders te pijnigen, en hoe hij even onmerkbaar terug kan keren naar de laddereigen tonen als hij eruit was vertrokken, hetgeen alleen met veel kunstgrepen kan geschieden en niet kan worden gerealiseerd zonder inspanning.

De genoemde heer Ban heeft teveel filosofie gestudeerd om de titel ‘groot musicus’ te kunnen verwerven; en om dat te laten geloven door de Franse geleerden had hij zijn ‘Examen’ van mijn lied niet moeten opsturen, en zeker niet zijn eigen lied, waarmee hij meende te triomferen en de overwinning te behalen, terwijl het werk eerder medelijden dan jaloezie oproept, aangezien er geen koorknaap is die het niet beter zou kunnen. Ik voor mij pretendeer niet er een onderzoek naar in te stellen. Ik zal mij ertoe beperken u te zeggen dat hij die slechte schilders imiteert die, terwijl ze beginnen met klein gekrabbel, een belangrijk schilderij willen maken. Dus zal ik zeggen dat, wanneer hij van zijn werk nog iets goeds wil maken, hij het begin, het midden en het einde

---

20. Mersenne.

21. Boësset telt hier de modi volgens het latere systeem van Zarlino, waarbij de eerste modus de authentieke op C is. De zevende modus is dan de authentieke modus op F.

opnieuw zou moeten componeren, zowel in het licht van de betekenis van de woorden, als met het oog op de volgorde van de genoemde consonanten, die hij slecht heeft begrepen. En ik zou mijn tijd voor even slecht besteed houden met de correctie van de grote fouten die hij heeft begaan als de tijd die hij heeft verloren met het vervaardigen van zo'n gebrekkig werk.

Zorg er dus maar voor, mijnheer, alstublieft, dat hij nog eens een twaalftal jaren op deze wetenschap studeert, en als ik dan nog op de wereld ben, dan zal ik hem de gunst verlenen zijn werken te onderzoeken, die het dan misschien waard zijn dat ik er moeite aan besteed.

Dit is alles wat ik u over dit onderwerp kan zeggen, na u te hebben verzekerd dat ik mij gelukkig acht bij u bekend te zijn, door de achting die u mij toedraagt voor het geringe dat ik kan maken, hetgeen mij de aansporing geeft het in de toekomst beter te willen doen, teneinde u te verplichten de eer van uw welwillendheid te continueren en mij te kunnen blijven noemen,

mijnheer,

uw nederige en gehoorzame dienaar
[Antoine] Boësset.

Parijs, 15 november 1640.

GASPAR DUARTE (ANTWERPEN)
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)]
21 NOVEMBER 1640
2581A

Antwoord op een verloren gegane brief van Huygens van early to mid November 1640, in itself an answer to Duarte's letter of 24 October 1640..

Samenvatting: Duarte says he is happy because the manteca d'azar pleased Frederik Hendrik. He asks for a confirmation of his safe-conduct of the States of Holland of 1629. He asks Huygens for a pair of Italian and French airs which he assumes have been given to Huygens by Varenne. He has other nice airs from Varenne: *Belli occhi* and *Se credi Amor*. He describes the music ensembles they make together at his home: his three daughters on spinet, lute and viol with he himself on the violin, or two daughters singing with lute and viol, or two daughters singing while he sings the bass and one plays spinet or teorbo. He suggests Huygens do the same with his four sons.

Huygens' antwoord is verloren gegaan. Huygens's answer is lost. Duarte responded to it on 9 January 1641.

Primaire bron: Den Haag. Kon. Bibl.: brief (enkelvel, 23x33cm, a | -; autograaf). Aangekocht uit particuliere collectie Robert Grossmann (Fürstenau, Zwistersland):

Namen: Isabella Alewyns; Catharina (or Isabelle) Duarte; Francisca Duarte; Leonora Duarte; Frederik Hendrik; Christiaan Huygens; Constantijn Huygens Jr.; Lodewijk Huygens; Philips Huygens; Isabella van Oostenrijk; Bernard de Varenne; Anna Roemersdochter Visscher.

Plaatsen: Deurne; Holland; Lantaarnhof (bij Antwerpen); Londen; Zevenbergen.

Titels: *Occhi belli guarci* (lied); *Se credi col ferir, Amor, darmi tormento* (lied).

Glossarium: air (lied); concert (ensemble); espinette (klavecimbel); instrument (muziekinstrument); luth (luit); musicien (musicus); musique (muziek); viole bastarde (viola bastarda); violon (viool)

Transcriptie

Monsieur,

Je suis bien aise que la manteca d'azar qu'avés présenté à Son Altesse lui a esté agréable.

Or, touchant à Vostre Mayson au Champs, j'é donné relation à celui qu'il m'en avoit parlé, lequel m'a donné commission d'en traicter avecq Mademoisele Vostre Cousine, come vous doit mander. Dont, je feray en Vostre endroit tout ce qu'il me sera possible (pour la rejouissance que j'aurei d'icelle) en cas que mon home va perseverent en son dessein, m'ayant dit estant à luy de la embellir ancor davantage d'une belle galerie.

Quant à ma sauvegarde, je vous dirai l'occasion que m'oblige à vous importuner, ce que depuis nostre revenue de Londres ne la puis trouver, pour l'avoir trop bien gardé avant nostre partement, mes bien cele de la Serenissime Infante dingne de haute memoire du sixième d'Avril 1624 et combien que cela n'inporte pas tant, aiant le tout esté recongnu tant par le Magistrat de Deuren come par après d'iceux di Sevenbergen qui me la meintenant en toute aseurance (dont je vous envoieray les copies, estant nessesaire) néanmoins, puisque l'occasion se présente m'honorer de Vostre faveur de me faire octrier une nouvelle confirmation pour ancor plus de seuretté, vous aiant envoyé la date quant je l'ay obtenu, affin de me faire la faveur d'avoir une Copie que sans doubte on doit trouver pardela sur le Register, la faisant rechercher par quelque clerq, en paiant les despences que i pour avoir, que je donnerey ici à Mademoiselle Vostre Cousine et vous demeureray grandemant obligé, me pardonnant ceste miene inportunité.

Touchant la musique, j'estimeray d'avoir une pair de ces beaux Airs Italiens e Fransois. Je pense qu'il vous sont este présenté par un gentilhome musicien, nommé La Verane, que j'ai oui chanter en Angelterre, lequel devoit passer par Hollande. Nous avons quelques airs de lui, pour le moins deus bonnes, a savoir *Ochi belli guarci*, l'autre *Se credi col ferir, Amor, darmi tormento*. Nous usons quelque fois une musique domestique en petit concert d'instruments, come avons fait entendre à Mademoiselle Anna Roomers, à savoir trois instruments aveq leur particulier, d'estre de trois filles, l'espinette, é luth, é la viole bastarde, é moy le violon, pour le 3m dessus, é pour les voix: un luth é la viole à deux dessus avecq les voix de mes deus filles, et quelques

fois deux dessus avecq une basse que je chante avecq l’espínète o téorbe pour de petites madrigales du livre. Voila quelque fois nostre passetemps pour nous divertir une foi en 15 jours, ce que vous pourés ausi avoir, quant il vous plaira, par le moien de vos quatre filse que Die conserve. Finissant je baise très-humblement le meins, demeurant,

Monsieur,

vostre très-humble et très-affectionné serviteur
G. Duarte.

En Anvers, ce 21e Novembre 1640.

Translation

Sir,

I am very content that the *manteca d’azar* that you have presented to His Highness¹ has pleased to him.²

Well, concerning your mansion,³ I have notified him⁴ who has spoken to me about it, who has given me commission to deal about it with Madame Your Cousin⁵, as she must nitofy you. Therefore, I will do on your behalf everything that will be possible for me (for the pleasure I will have from it), in case my man remains with his plans, while he has said to me that he wanted to embellish it still further with a nice galery.

As regard my safe-conduct,⁶ I will explain the occasion that forced me to disturb you, namely that after our return from London I could not find it, because I had stored it away too well before oure departure. But I could find the safe-conduct of the Serenissime Infante,⁷ worthy of high memory, of 6 April 1624, and, although the matter is not that important, because everything is recognized by the Authorities of Deurne⁸ and later by those of Zevenbergen,⁹ who keep it for me assured (of which I can send copies, if that is necessary), nonetheless, because the occasion presents itself now that you honour me with the favour of assigning to me a new confirmation, in order to have more security, having sent to you the date when I did obtain it, so that you can do me the favour of letting me have a copy, because without doubt you can find [the original] in the Register, if you have some employee to search for it, while I will pay the expenses that there can be, which I will give here to Madame Your Cousin, and I will remain greatly obliged to you, hoping that you forgive my importunity.

Concerning the music, I would appreciate to have a couple of these beautiful Italian and French airs [which] I believe they were presented to you by an nobleman musician, with the name Varenne,¹⁰ whom I

---

1 Frederik Hendrik, Stadholder of the Republic, in whose service Huygens was.

2 Manteca d’azar [=manteca de azahar], litterally “fat of orange blossom”, a kind of ointment, made of fat of a goat or a pig mixed with orange blossom. Huygens had asked Duarte for some of this in his letter of 15 October 1640 (lost) and Duarte had written on 24 October that he had found some and would send it.

3 Huygens possessed a mansion outside Antwerp, the Lantaarnhof, which he wanted to sell. This subject was also discussed in Duarte’s letter of 24 October.

4 I do not know who he is.

5 This is Isabella Alewijns. She lived in Antwerp, widow of Jacob Buycx.

6 The safeconduct is also mentioned in Duarte’s letter of 24 October. It had been delivered by the States of Holland in April 1629.

7 This is Isabella of Austria, daughter of Philips II, King of Spain. She was Governess of the Spanish Netherlands, 1598-1633.

8 Just outside (East) of Antwerp, I believe the Lantaarnhof was there.

9 Zevenbergen, today in the North-western part of Noord-Brabant, belonged formerly to the province of Holland. It was a border town, which means Duarte would enter the province of Holland there, when he was going to The Hague or elsewhere in Holland.

10 Although Duarte writes “La Verane”, I believe he refers to the musician and singer Bernard de Varenne, in the service of Quen Henrietta Maria of England. Varenne was in Holland in January 1640 and visited Huygens in The Hague and Joan Albert Ban in Haarlem. Duarte assumes he left French and Italian songs at Huygens’s premises. In his

have heard singing in England and who had to pass by Holland. We have some airs of his, at least two good ones, to know *Occhi belli guarciri*¹¹ and the other *Se credi col ferir, Amor, darmi tormento*.¹² We have sometimes a small music ensemble at home, as we did present to Miss Anna Roemers,¹³ namely, three instruments which are particularly suitable for three ladies,¹⁴ the spinet, the lute and the viola bastarda,¹⁵ and me the violin, for the third treble,¹⁶ and for the voices: one lute and one viol for two trebles with the voices of my two daughters,¹⁷ and some times two trebles with a bass which I sing, with the spinet or teorbo,¹⁸ for small madrigals of the book.¹⁹ That is how we pass the time sometimes to enjoy ourselves once every two weeks, which you can do also, if you like it, because of your four sons,²⁰ whom God may save. Ending this letter, I humbly kiss your hand, remaining,

Sir,

your humble and affectionate servant
Gaspar Duarte.

Antwerp, 21 November 1640.

---

letter of 9 January 1641 Duarte acknowledges receipt of the songs from Huygens, an Italian and a French one. Concerning the French song Duarte makes the remark that it is not, according to him, an air de cour. Because Huygens was busy in 1640 with the composition of the French and Italian airs which were later included in his *Pathodia sacra et profana* (published Paris, 1647), I believe that Huygens sent to airs of his own composition. With his letter of 9 January 1641, Duarte sent two airs to Huygens. One is certainly *Se credi col ferir Amor darmi tormento*, the other is not *Belli occhi*, because Duarte wrote he could not find it. It could be *Ognhor desta la ray* (The eye is always awake), mentioned in Duarte's letter of 27 April 1640.

11 The third word of this title is somewhat unclear in the present letter. But in the letter of Duarte of 9 January 1641 one clearly reads "guarciri", which is, however, impossible to translate. *Belli occhi* = beautiful eyes.

12 This is good Italian: If you believe, Love, to give me pain by hitting me.

13 Anna Roemersdochter Visscher is a Dutch lady of letters and so on, who visited the Duarte family in 1640. She wrote a poem on having heard Duarte making music with his daughters. See Nicolaas Beets, *Alle de gedichten van Anna Roemers Visscher* (Utrecht, 1881), Vol. 2, pp. 243-250.

14 Duarte had four daughters. Francisca is often mentioned as keyboard performer, Leonora was the composer of a set of five-part instrumental compositions for viols, so these two were the performers on spinet and viola bastarda. The two other daughters were called Catharina and Isabella. It is impossible to tell who of them was the third performing daughter/

15 Viola bastarda is a technique rather than an instrument. It refers to polyphonic playing on the viola da gamba (viol), sometimes made easier by a flatter bridge.

16 Here Duarte presents an ensemble with spinet, lute, viola da gamba and violin.

17 This is an ensemble with two daughters singing, one plays the lute and one the viol.

18 This is an ensemble with two daughters singing and Duarte singing the bass, and accompaniment by spinet or teorbo.

19 I do not know which book.

20 Huygens had four sons: Constantijn [Junior], Christiaan, Lodewijk, Philips.

MARIN MERSENNE [PARIJS]
AAN [THÉODORE HAACK (LONDEN)]
23 NOVEMBER 1640
2582A

Antwoord op Haacks brief van 16 november 1640.

Samenvatting: Mersenne deelt mee voor een nieuw notatiesysteem vooral veel van Ban en Doni te verwachten. Hij licht Haack in over de lopende controverse tussen Ban en Boëssel, en wijst hem erop dat hij afschriften van de belangrijkste brieven van Huygens zou kunnen krijgen.

Datering: Door Waard abusievelijk op 16 november 1640 geplaatst.

Primaire bron: Sheffield, Univ. Libr., Coll. Delamere, Vol. 18/2, fols. 18r-19v: afschrift (apograaf).

Vroegere uitgave: Waard 11, nr. 942bis, pp. 419-424: volledig.

Namen: Joan Albert Ban; Étienne Binet; Charles du Bosc; William Boswell; Antoine Boëssel; William Braithwaite; Cicero; Johann Amos Comenius; René Descartes; Giovanni Battista Doni; Robert Fludd; Frederik Hendrik; Janus Gruterus; Edwrad Herbert; Constantijn Huygens; Pierre Gassendi; Jean Lemaire; Jacques-Alexandre le Tenneur; Lodewijk XIII; Matthäus Merian Jr.; Matthäus Merian Sr.; Blaise Pascal; John Pell; Anna Maria van Schurman; Philips Ernst Vegelin van Claerbergen.

Plaatsen: Bourgondië; Duitsland; Engeland; Holland; Indië; Joigny; Orléans; Sens

Titel: ‘De re musicâ’ (Ban, in voorbereiding [?], 1640); *Corpus inscriptionum* Gruterus 1603); *De vita et moribus Epicuri libri VIII* (Gassendi 1647); *Effigies contracta* (Durelle 1636); *Essay des merveilles de la nature* (Binet 1621); *Essay pour les coniques* (Pascal 1640); *Me veux-tu voir mourir* (Ban 1640); *Me veux-tu voir mourir* (Boëssel 1639); *Pentalogos* (“Mercurius Cosmopolita” 1640); *Traité des quantités incommensurables* (Le Tenneur 1640); *Viri illustris ... de Peiresc .. vita* (Gassendi 1641).

Glossarium: air (lied); composer (componeren); musique (muziek).

Transcriptie

Lettre de M. Mersenne à T.H. du 23 de Novembre 1640.

Monsieur,

Je viens de recevoir votre lettre ¹de 16 Novembre, mais je n’ay point reçu le jugement du petit livret contre Flud, et n’ay veu personne qui m’en ait parlé, de sorte qu’il faudrait que vous rescrivissiez à celui à qui vous l’aviez confié, afin qu’il me le baillast. Je n’ay point aussi le livre chymiste contre Monsieur Descartes, ni ouy parler. Je voudrais bien l’avoir, quoyque je ne croye pas qu’il soit égal en science. Néanmoins il faut douter tout le monde, et faire son profit de tout. Si vous m’envoyez le petit livret Allemand, où il paroist un si grand esprit, j’essayerai à me le faire traduire pour voir ce qui est dedans, et vous mesme m’y pourrez donner quelque introduction. Au reste, je suis bien aise que vous ayez reçu le livre de *Quantitez incommensurables*, et qu’il vous ait agréé. N’eust esté que, depuis le départ de Monsieur Veglin et de Monsieur Bosch, qui sont allez en Hollande, je n’ay plus de bonne adresse pour vous escrire, je vous eusse toujours envoyé quelque chose de gentil à mon ordinaire, et mesme j’essayeray de le faire par la voye que vous me donnez, ou bien par le fils de Monsieur Merian, qui m’a apporté vostre lettre. Vous avez raison de dire, que ni Dieu, ni les sciences ne sont point liées aux langues, et en effet, chacune est capable d’expliquer toute chose. Mais le malheur est qu’il faudrait les entendre toutes, pour participer aux labeurs de ceux qui escrivent en celles qu’on n’entend pas. Si ce n’est qu’il y eust quelque excellente académie composée de 15 ou 20 honestes hommes de chaque nation, et ce ès chaque Royaume, afin qu’ils eussent soin de traduire en la langue commune de l’Europe chrétienne, qui est la Latine, ce qu’ils jugeroient digne de cette langue, afin que tous en eussent leur part.

Cette lettre servira, s’il vous plaist, pour recommencer nostre commerce, et | 29v | pour présenter mes baise-mains à Monsieur Pell et Monsieur Comenius, puisque vous avez servi d’entremetteur. Quant à Monsieur

---

1. <ce>. Waard: <ce>.

Gassend, qui devoit estre icy pour faire imprimer le gros volume de la *La vie de Monsieur de Peiresc*, il est encore en Provence, et sa *Philosophie d'atomes Épicuriens* est à mon advis acgev[e], ou peu s'en faut. Pour les autres, ils ne font rien, que je sache. Et ce René est mort, qui avait fait *Les essays de la nature*, et qui estoit Jesuite et se nommait Binet. Pour les thèses que je vous ay envoyées, elles ont été expliquées et disputées, moy présent, et j'ay mesme disputé à escient. S'il y en a quelqu'une que vous n'entendiez pas, j'essayerai de vous l'expliquer. L'opinion de Monsieur Descartes y est attaquée, comme vous avez peu voir en 2 ou 3 endroits, laquelle je défendis. Et maintenant, lettre sur lettre a esté écrite de ce sujet *pro* et *contra*, et *adhuc sub judice lis est*.

Pour la musique par nombres de vostre Braithwaite: elle est entièrement ridicule, comme vous dites fort bien, et ni ces caractères, ni ceux du Sieur Le Maire ne nous donnent rien de nouveau dans le fond de la théorie, qui est ²ce que j'estime digne de l'homme, elles ne peuvent servir qu'à la pratique. J'attends beaucoup plus des labeurs de Monsieur Dony, s'il les donne, et de Monsieur Bannius, Hollandais, qui a 5 livres tout prests, *De re Musica*. Je l'ay souvent pressé par lettres de les donner. Vostre Agent qui est en Hollande y peut beaucoup, et puisque vous le cognoissez si bien, faites qu'il vous envoie copie du Combat, que nous avons eu avec luy sur un air françois qui commence: 'Me veux-tu voir mourir', lequel ayant esté composé par Monsieur Boësset, Intendant des Musiques du Roy, et très excellent en ce genre, le Sieur Bannius a composé contre luy sur mesme paroles, et censuré son air, et voulu prouver la méliorité du sien par raisons. Sa lettre latine a 24 pages; le Sieur Boësset a respondu dans une pareille, et j'ay aussi respondu en sa faveur. Le Secrétaire du Prince d'Orange, très excellent personnage et amy de vostre dit Agent, a le tout entre les mains et partant, s'il veut, il vous en pourra impétrer copie, si vous en estes curieux, vous et vos amys. | 30r |

Quant à la Brachygraphia (βραχυγραφία), la conception en est gentille, mais elle est trop difficile. J'en voudrais trouver une, où la facilité fust plus grande et le nombre des dictionns moindre. Vous aurez veu le Tiro de Cicéron, dans Gruterus, si je ne me trompe; et au reste tout cela n'augmente point notre cognoissance.

Nostre Sieur Le Maire se vante d'avoir un Alphabet, pour escrire aussi bien aux Chinois, comme aux François, sans jamais les avoir parlé ou fait parler; et s'est disposé pour faire enseigner les trois langues, Hebraïque, Grecque et Latine, en telle sorte qu'un enfant, ou tel ignorant qu'on voudra, traduira toutes sortes de livres, ³à l'ouverture des livres écrits en ces 3 langues, et ce correctement. Qu'il a 2 mouvements perpetuels, etc.; mais comme il ne veut point estre contredit, et qu'il n'y a par consequent nul moyen de raisonner avec luy sur ses desseins, je ne vous en diray davantage. Les jours nous feront voir ce qui en est.

Si vous avez en main le livret contre Mr. des Cartes, obligez-moy que je le voye. Et cependant je vous entretiendray de nos curiosités. Donc a Joigny, 7 lieues près de Sens en Bourgogne, depuis deux ans il est né un enfant avec la teste d'un saulmon; un autre avec la teste d'un diable, avec 2 cornes, et au faubourg de Sens, un avec le visage d'un barbeau. Et là-mesme on a ouvert un homme qui, ayant receu un coup d'espée dans la pointe du cœur, qui perçoit jusques contre le ventricule, a vescu 14 jours, sans défaillance de cœur. Un soldat Escossois en Hollande lèche avec la langue le fer tout rouge 20 ou 30 fois, jusques à ce qu'il soit froid, sans se brusler, et en y trouvant du plaisir, et de la douceur. Il y a une bourgeoise d'Orleans qui fait la mesme chose. Avez-vous esprouvé l'herbe divine Té, qui empesche de dormir 2, 3 et 4 nuits et tant qu'on veut sans incommodité de sante? Le commerce en est frequent en Hollande, | 30v | d'où l'on m'en a envoyé, et d'où j'attens du Chiacellata, qui est une drogue merveilleuse des Indes, qui nous fournissent des merveilles, comme fait l'Isle de Saint Christofle, son herbe sensitive, et sa graine musquée.

Je suis maintenant à speculer le flux et le reflux de la mer.

Si vous rencontrez quelque pierr d'aymant brute et sans armure, qui lève sont pèsant de fer ou plus, vous me ferez plaisir de vous en saisir et me le retenir. Si vostre jeune homme est fidelle, je vous enverray désormais par luy qui me viendra digne de vous, comme je vous envoie dez à présent un excellent traité, qui s'explique avec 5 figures. C'est mon exemplaire, que l'auteur m'avoit donné. Car que refuseroit on à M. H. qui est si bon amy, et si libéral? Duquel je suis tousiours,

---

2. Waard: <celle>.

3. Het zinsdeel <à l'ouverture des> is voorlopig nog onbegrijpelijk.

le bien-humble serviteur
Mers.

Les controverses théologico-physico-mathématiques m'empeschent encor de pouvoir escrire à Monsieur Comenius. Suppléez encor un peu, et puis j'escriray s'il est en Allemagne. Vous me ferez plaisir de présenter de ma part à Monsieur Herbert *Les quantitez incommensurables*, quand il sera arrivé.

Vous me ferez plaisir de me faire part des curiositez de vostre Angleterre souvant vostre coustume. Vous y avez des habiles hommes, mais comme vous dites, ils ne veulent rein fair que rerendre, ce qui est ordinairement plaus aysé que de mieux faire.

Vertaling

Brief van Marin Mersenne aan Theodore Haack, 23 november 1640.

Mijnheer,

Ik heb zojuist uw brief van 16 november [1640] ontvangen, maar nog niet uw oordeel over het ⁴boekje tegen [Robert] Fludd en ik heb niemand gezien die erover met mij heeft gesproken, zodat u opnieuw moet schrijven aan hem, aan wie u het hebt toevertrouwd, opdat hij het mij brengt. Ik heb ook niet het scheikundige ⁵boekje tegen de heer [René] Descartes, noch heb ik erover horen spreken. Ik zou het wel willen hebben, al geloof ik niet dat het van hetzelfde niveau is. Men moet immers alles betwijfelen en met alles zijn voordeel doen. Als u mij het kleine Duitse boekje stuurt, waar zoveel geest uit blijkt, zal ik proberen het voor mij te laten vertalen om te zien wat erin staat, en u kunt mij ook een beetje inleiding geven. Verder doet het mij genoegen dat u het boek over de *Quantités incommensurables* hebt ontvangen en dat het u bevalt. Ware het niet dat ik na het vertrek van de heren [Philips Ernst] Vegelin [van Claerbergen] en [Charles] du Bosc, die naar Holland zijn gegaan, geen goed adres meer heb om aan u te schrijven, dan had ik u elke keer iets aardigs met de gewone post van mij gestuurd, en zelfs zou ik het proberen via het adres dat u mij heeft gegeven, ofwel via de ⁶zoon van de heer [Matthäus] Merian [Sr.], die mij uw brief heeft gebracht.

U heeft gelijk door te zeggen dat noch God, noch de wetenschap aan een taal zijn gebonden en inderdaad is elke [taal] in staat om alles uit te leggen, maar het ongeluk wil dat men alle talen moet kennen om mee te doen met de inspanningen van hen die schrijven in een taal die men niet verstaat. Was er maar een of andere uitstekende Academie bestaande uit vijftien of twintig bekwamen mensen uit elke bevolkingsgroep en dat in elk koninkrijk, zodat zij zorg konden dragen om vertalingen te maken in de gemeenschappelijk taal van de Europese christenheid, dat wil zeggen het Latijn, van hetgeen zij deze taal waard achtten, zodat iedereen zijn deel kan hebben.

Deze brief dient, alstublieft, om onze briefwisseling weer op te vatten en om mijn handkus aan te bieden aan de heren [John] Pell en [Johann Amos] Comenius, omdat u als tussenpersoon hebt gediend. Wat betreft de heer [Pierre] Gassendi, die hier moest zijn om het dikke ⁷boek over het leven van de heer Peiresc te laten drukken: hij is nog steeds in de provincie, en zijn ⁸“Filosofie van de atomen van Epicurus” is voorzover ik weet af, of vrijwel. De anderen doen niets, voorzover ik weet. En deze René [=Étienne] is dood, die zijn *Essay des merveilles de la nature* heeft geschreven en die jezuiet was en die Binet heet. Wat betreft de theses die ik u heb gestuurd: zij worden toegelicht en besproken in mijn aanwezigheid en ik het ook met kennis van zaken meegediscussieerd. Als er een is die u niet begrijpt, zal ik proberen het u uit te leggen. De opvatting van de heer Descartes wordt erin aangevallen, zoals u hebt kunnen zien in twee of drie plaatsen, die ik heb verdedigd.

---

4. Jean Durelle (Eusebius de Sancto Justo), *Effigies contracta Roberti Flud* (Lyon: Guillaume Baudry, 1636).

5. “Mercurius Cosmopolita”, *Pentalogos* (Den Haag 1640).

6. Matthäus Merian Jr.

7. Pierre Gassendi, *Viri illustris Nicolai Claudii Fabricii de Peiresc ... vita* (Parijs 1641).

8. Pierre Gassendi, *De vitâ et moribus Epicuri libri octo* (Lyon 1647).

En nu wordt brief op brief geschreven over dit onderwerp, pro en contra, en ^L het geschil is nog steeds onder de rechter.^L

Wat het systeem van notatie van muziek met getallen van uw landgenoot [William] Braithwaite betreft: dit is volkomen belachelijk, zoals u zeer terecht opmerkt; en noch deze tekens, noch die van de heer Lemaire zullen ons enige vernieuwing in het fundament van de theorie brengen, dat datgene is wat ik de mens waard acht. Zij kunnen slechts nuttig zijn voor de praktijk. Ik verwacht veel meer van de arbeid van de heer [Giovanni Battista] Doni, als hij het uitgeeft, en van de heer [Joan Albert] Ban, een Hollander, die vijf boeken met de titel *De re musicâ* heeft voltooid. Ik heb hem in brieven meermalen ertoe aangespoord ze uit te geven. De Engelse ⁹vertegenwoordiger in Holland kan er veel aan doen, en aangezien u hem zo goed kent, laat hem [Boswell] aan u een afschrift sturen van de ¹⁰strijd, die wij met hem [Ban] hebben gehad, en die gaat over een Frans lied, dat begint met de woorden *Me veux-tu voir mourir*, dat gecomponeerd was door de heer [Antoine] Boësset, hoofd van de muziek van de ¹¹koning, en zeer bedreven in dit genre, tegenover welk de heer Ban een eigen lied op dezelfde woorden heeft gecomponeerd, en welke hij [Ban] beoordeeld heeft, en waarvan hij de superioriteit met reden heeft geprobeerd aan te tonen. Zijn in het Latijn gestelde brief telt 24 kantjes. De heer Boësset heeft in een soortgelijke brief ¹²geantwoord en ik heb eveneens ¹³geantwoord in zijn [Boëssets] voordeel. De ¹⁴secretaris van de Prins van Oranje [Frederik Hendrik], een voortreffelijk iemand en vriend van de Engelse vertegenwoordiger, heeft alles in zijn bezit, en hij kan, als hij vertrekt, u een afschrift daarvan laten doen toekomen, wanneer u er benieuwd naar bent, u en uw vrienden.

Wat betreft het kortschrift, het idee is mooi, maar het is te moeilijk. Ik zou er een willen vinden die makkelijker is en met minder tekens. U heeft het systeem van Tiro van Cicero gezien, in ¹⁵Gruterus, als ik mij niet vergis. Verder vermeerdert dat alles geenszins onze kennis.

Mijn landgenoot de heer [Jean] le Maire beroemt zich erop een alfabet te hebben ontwikkeld, waar hij even gemakkelijk Chinees als Frans mee schrijft, zonder het ooit te hebben horen spreken of gesproken te hebben. En het is geschikt om de drie talen mee te leren, Hebreeuws, Grieks en Latijn, zodat dat een kind of welke onwetende dan allerlei boeken zal vertalen, die zijn geschreven in deze drie talen, en dat correct. Hij heeft ook twee *perpetuum mobile*. Maar omdat hij niet wil worden tegengesproken, en er aldus niet met hem kan worden geredeneerd over zijn ontwerpen, kan ik er verder niets over zeggen. De tijd zal leren wat het waard is.

Als u de beschikking hebt over het boek tegen de heer Descartes, zou ik het graag van u willen zien. Ondertussen onderhou ik u met curiositeiten van hier. In Joigny, op bijna zeven mijl van Sens in Bourgondië, is twee jaar geleden een kind geboren met het hoofd van een zalm, en een ander met het hoofd van een duivel, met twee hoorns, en in een buitenwijk van Sens, een met het gezicht van een barbeel. En ook aldaar heeft men een man inwendig onderzocht die, na een degensteek te hebben gehad in de punt van het hart, die tot de ventrikel doordrong, nog veertien dagen heeft geleefd zonder hartproblemen. Een Schotse soldaat in Holland likt met zijn tong twintig of dertig keer over roodgloeiend ijzer totdat het is afgekoeld, zonder zich te branden, terwijl hij er plezier aan beleeft. Een vrouw uit Orléans doet hetzelfde.

Heeft u al het goddelijke kruid thee geprobeerd, dat u twee, drie of vier nachten of zoveel u wilt uit de slaap kan houden zonder nadelen voor de gezondheid? Het wordt veelvuldig verhandeld in Holland, van waaruit het mij is toegestuurd en van waaruit ik ook chocola verwacht, een wonderbaarlijk middel uit Indië, dat ons wonderen verschaft, zoals het Eiland van Sint Christoffel, met zijn gevoelig kruid, en zijn muscusgraan.

Ik houd mij tegenwoordig bezig met de eb en de vloed van de zee.

Als u een ruwe onopgeladen magneetsteen tegenkomt, die zijn gewicht in ijzer of meer optilt, doe mij dan het plezier die te bemachtigen en voor mij te bewaren. Als uw ¹⁶jongeman betrouwbaar is, zal ik u voortaan

---

9. William Boswell.

10. Ban aan Anna Maria van Schurman, 20 augustus 1640 (2495A).

11. Lodewijk XIII.

12. Boësset aan Huygens, 15 november 1640 (2575A).

13. Mersenne aan Huygens, 14 november 1640 (2573A).

14. Constantijn Huygens.

15. Janus Gruterus, *Corpus inscriptionum* (Heidelberg 1603).

16. Matthäus Merian Jr.

via hem sturen wat mij u waard lijkt, zoals ik nu een uitmuntende ¹⁷verhandeling stuur, die bestaat uit vijf figuren. Het is mijn exemplaar dat de ¹⁸auteur mij heeft gegeven. Maar wat zou men weigeren aan de heer Haack, die zo'n goede en vrijgevige vriend is? van wie ik altijd ben,

de nederige dienaar
Marin Mersenne.

De theologisch-fysisch-mathematische controverses verhinderen mij nog om aan de heer Comenisu te schrijven. Wacht nog even en dat schrijf ik hem wanneer hij in Duitsland is. U doet mij een plezier door *Les quantités incommensurables* aan de heer [Edward] Herbert te geven, wanneer hij terug is.

U doet mij een genoegen mij de curiositeiten van Engeland mee te delen, volgens uw gewoonte. Er zijn bij u kundige mannen, maar zij willen, zoals u zegt, alleen maar berispen, wat gewoonlijk makkeleijk is dat het beter te doen.

---

17. Zeker Blaise Pascal, *Essay pour les coniques* (Parijs, 1640).

18. Blaise Pascal.

[CONSTANTIJN HUYGENS] (GRONINGEN)
AAN [AMALIA VAN SOLMS (DEN HAAG)]
25 NOVEMBER 1640
2584

Vervolg op Huygens' brief van 23 november 1640 (Worp 3, nr. 2582, pp. 123-124).

Samenvatting: Huygens heeft met stadhouder Frederik Hendrik een kerkdienst in de Grote Kerk in Groningen bezocht. Huygens, onder de indruk van de orgelbegeleiding, wil de komende winter zijn geschrift hierover [*Orgelgebruyck*] laten drukken. Frederik Hendrik belooft, dat wanneer de begeleiding van de gemeentezang door het orgel doorgang zal vinden, hij een orgel in de Hofkapel (Waalse Kerk) te Den Haag zal laten plaatsen.

Bijlagen: Frederik Hendrik aan de Staten Generaal, [25?] november 1640; Frederik Hendrik aan Cornelis Musch, [25?] november 1640.

Huygens schreef opnieuw op 27 november 1640 (Worp 3, nr. 2586, p. 125).

Primaire bron: Den Haag, Kon. Huisarch., Inv. A14, Afd. XIII, nr. 18c, nr. 1, dl. 2: brief (enkelvel, 20x30cm, ab | -; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2584, pp. 124-125: volledig.

Namen: Frederik Hendrik; Cornelis Musch; Ulrich II van Oost-Friesland; Willem II.

Plaatsen: Den Haag; Groningen; Grote of Martinikerk (Groningen); Hofkapel (Den Haag).

Titel: 'Orgelgebruyck'.

Glossarium: chant (gezag); orgue (orgel).

Transcriptie

À Groninghen, le 25e de Novembre, 1640.

Selon ma dernière je ne devois importuner Vostre Altesse de la lecture de mes lettres inutiles sans sçavoir au vray le jour qui Son Altesse determineroit pour son retour. Mais, ce messenger s'en retournant aveq de la response à Messieurs des Etats Généraulx et Greffier Musch, auxquels Son Altesse dit avoir résolu de partir dans 4 ou 5 jours d'icy, il m'a semblé que Vostre Altesse auroit agréable que je l'entretinsse de cest advis général, jusques à ce qu'un plus déterminé arrive.

Cependant la gelée règlera un peu ceste délibération, une nuict ayant desjà tant fait de glace icy que dans les prairies inondées les enfants ont courru dessus dès aujourd'huy, et semble que le temps serein et froid, qu'il fait, n'en promet pas moins pour la nuict qui vient. Forte gelée, ou nulle, nous seroyent les plus propres, mais les entredeux donneroyent d'extrêmes incommoditez.

Son Altesse fut hier prendre possession de sa place au Collège des Députez de ceste Province. Après disner elle fit le tour des beaux remparts de | b | la ville à cheval, nonobstant un extrême froid, qui amenoit une petite fascheuse neige par un grand vent. Car, graces à Dieu, la disposition de Son Altesse paroist icy à toute espreuve.

Ce matin Son Altesse, environnée de grand monde, est allée au presche de la Grande Église, et y a entendu aveq beaucoup de satisfaction la belle orgue, qui y est accompagner le chant du peuple aveq tant de gravité et majesté que c'est une merveille combien tout le monde s'en trouve édifié. Cela m'anime d'avantage à faire imprimer ceste hiver ce que j'ay escrit sur ceste matière, ne pouvant plus souffrir que nos florissantes églises demeurent frustrées d'une si belle ayde à leur ordre et dévotion. Et Son Altesse assure que, cela s'introduisant, elle seroit contente de faire remettre une orgue dans la Chapelle de la Cour.

Monsieur le Comte d'Emden donne présentement à soupper à Monseigneur le Prince Guillaume et la pluspart des seigneurs qui sont icy, ayant aujourd'huy disné aveq Son Altesse.

Vertaling

Groningen, 25 november 1640.

Volgens mijn laatste brief zou ik u niet moeten lastig vallen met de lectuur van mijn nutteloze brieven, zolang ik niet wist welke dag Zijne ¹Hoogheid had bepaald voor zijn ²terugkeer. Maar nu deze koerier terugkeert met iets van antwoord aan de Staten Generaal en aan griffier [Cornelis] Musch, aan wie Zijne Hoogheid meedeelt te hebben besloten over vier of vijf dagen te vertrekken, leek het mij dat u het zou waarderen wanneer ik u over dit globale voornemen zou informeren, alvorens er een preciezer besluit zal zijn.

Intussen zal de vorst deze overweging enigszins hebben beïnvloed, nu het in één nacht hier al zo hard heeft gevoren dat de kinderen vandaag al over de ondergelopen weilanden lopen, en het lijkt erop dat dit rustige en koude weer voor de komende nacht hetzelfde belooft. Strenge vorst of juist helemaal geen, dat zou ons het beste uitkomen, maar bij iets daartussen zouden we de grootste problemen krijgen.

Zijne Hoogheid heeft hier gisteren zijn plaats ingenomen in het College van Gedeputeerde Staten van deze provincie. Na het eten maakte hij te paard hij een rondrit langs de fraaie vestingwerken van de stad, ondanks de strenge kou en een sterke wind die een vervelend sneeuwduitje meevoerde. Want, dank zij God, leek de conditie van Zijne Hoogheid bestand tegen elke beproeving.

Vanochtend ging Zijne Hoogheid, omringd door veel volk, naar de dienst in de Grote [of Martini-]kerk, en hoorde daar met veel genoegen het fraaie orgel aldaar aanwezig, dat met zoveel ernst en waardigheid het zingen van de aanwezigen wist te begeleiden dat het een wonder is te zien hoezeer iedereen zich daardoor gesticht voelt. Dit is voor mij een reden te meer om deze winter een ³geschrift dat ik over deze aangelegenheid heb geschreven te laten drukken, aangezien ik niet langer kan verdragen dat onze bloeiende kerken verstoken blijven van een hulp die zoveel bijdraagt aan ordelijkheid en devotie. En Zijne Hoogheid verzekert dat het hem, wanneer die ⁴hulp ingevoerd zou worden, een goed idee zou lijken weer een orgel te laten plaatsen in de Hofkapel.

Mijnheer de ⁵graaf van Emden biedt momenteel een souper aan prins Willem [II] en het merendeel van de hier aanwezige hoogwaardigheidsbekleders aan, nadat hij vandaag met Zijne Hoogheid heeft gedineerd.

---

1. Frederik Hendrik.
2. Naar Den Haag.
3. 'Orgelgebruyck.'
4. De begeleiding van het orgel bij de gemeentezang.
5. Ulrich II.

[CONSTANTIJN HUYGENS] (ROLDE)
AAN [AMALIA VAN SOLMS (DEN HAAG)]
29 NOVEMBER 1640
2588

Vervolg op Huygens' brief van 27 november 1640 (Worp 3, nr. 2586, p. 125).

Samenvatting: Huygens beschrijft de voorgenomen route van de terugreis vanuit Groningen, en de gevolgen van de verschillende weersomstandigheden. Vervolgens vertelt hij van het diner dat door de Staten van Groningen was aangericht, waarbij ook blazers aanwezig waren.

Huygens schreef opnieuw op 3 december 1640 (Worp 3, nr. 2591, p. 127).

Primaire bron: Den Haag, Kon. Huisarch., Inv. A14, Afd. XIII, nr. 18C, nr. 1, dl. 2: brief (dubbelvel, 20x31cm, ab | -; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2588, p. 126: volledig.

Namen: Frederik Hendrik; Willem II.

Plaatsen: Coevorden; Groningen; Hardenberg; Zwolle.

Glossarium: accord (akkoord); flute (fluitspeler).

Transcriptie

À Rolde en Drenthe, le 29e de Novembre 1640.

Vostre Altesse aura veu par celle que j'eus l'honneur de luy escrire de Groninghe avant-hier comme Son Altesse avoit résolu de partir de là aujourd'huy. Ceste résolution a tenu en sorte, qu'après que Son Altesse eust fait son repas entre 8 et 9 heures, elle a dict adieu à tout ce monde, grand et petit, très-content et satisfait de sa gracieuse présence, est montée en carosse et arrivée en ce village au coucher du soleil, lequel pourtant nous n'avons point veu aujourd'huy, à cause du temps couvert et pluvieux qu'il a fait. Par où nous sommes assez en peine du reste de ce voyage, la gelée ayant assez bien fait rouler les roues jusques'à présent, mais le dégel nous menaçant de plus mauvais chemins pour l'advenir.

Quoyqu'il en soit, on prétend de coucher demain à Couvorden. Si de là il est possible de passer jusques'à Hardenbergh (comme on l'espère encores), l'intention de Son Altesse est d'estre Dimanche à Swoll, pour de là prendre le chemin que la saison et la gelée ou le dégel enseigneront. | b | Tout ce que je trouveray d'intervalle à faire entendre à Vostre Altesse ce que nous devenons, plus viste que nous ne pourrons porter nous mesme la nouvelle, je l'y employeray diligemment. Comme à présent il m'a semblé debvoir escarter ce messenger du chemin de Couvorden, pour en donner cognoissance à Vostre Altesse, quoyque préadvertie que telle estoit la résolution.

La chère du festin des Estats de Groninghe fut très-grande avant-hier, et repartie en trois tablées en mesme sale, où nous avons veu Son Altesse passer de l'une à l'autre aussi jovialement et aveq une complaisance si gaye et, en un mot, si incomparable, que, s'il eust esté l'hoste du convive au lieu de convié, il n'en eust peu faire davantage, ni d'un cœur plus ouvert. Les flûtes cependant y feirent de furieux accords, mais, grace à Dieu, Son Altesse ne fait pas la mine de s'en ressentir en aucune sorte, et garde le visage aussi gay que Monseigneur le Prince Guillaume.

Vertaling

Rolde in Drente, 29 november 1640.

In de brief die ik u eergisteren mocht schrijven uit Groningen zult u hebben gelezen dat Zijne Hoogheid had besloten vandaag van hier te vertrekken. Dit besluit leidde ertoe dat Zijne Hoogheid, na tussen 8 en 9 uur de maaltijd te hebben gebruikt, afscheid heeft genomen van iedereen hier, groot en klein, die allemaal zeer tevreden waren en voldaan over zijn voorkomendheid, vervolgens in de koets is gestapt en bij zonsondergang in dit dorp is aangekomen, waarvan wij vandaag echter nog niets hebben gezien ten gevolge van het betrokken

en regenachtige weer, waardoor ons veel problemen worden berokkend gedurende de verdere reis, want liet de vorst tot heden de wielen goed draaien, de dooi bedreigt ons de komende dagen met slechtere wegen.

Hoe het ook zij, men denkt morgen in Coevorden te overnachten. Als het van daaruit mogelijk is langs Hardenberg te komen (zoals men nog verwacht), wil Zijne Hoogheid zondag in Zwolle zijn om van daaruit de weg te kiezen die het seizoen en de vorst of de dooi raadzaam maken. Alle tijd die ik zal vinden om u over onze belevenissen in te lichten sneller dan wij het nieuws zelf zouden kunnen brengen, zal ik vlijtig daartoe aanwenden. Zoals het mij nu nodig leek de boodschapper van de weg naar Coevorden te halen om u daarvan in kennis te stellen, hoewel u reeds over dit besluit ingelicht was.

Het feestmaal van de Staten van Groningen was eergisteren zeer groots, verdeeld over drie tafels in dezelfde zaal, waar wij Zijne Hoogheid zó opgeruimd en met een zó vrolijke welwillendheid van tafel tot tafel zagen gaan, in één woord zo onvergelykelyk, dat hij, als hij de gastheer was geweest in plaats van de gast, er niet meer aan had kunnen bijdragen, noch meer van harte. De fluitspelers maakten er intussen een hels kabaal, maar God zij dank scheen Zijne Hoogheid zich er geenszins aan te ergeren en bleef hij even vrolijk kijken als Prins Willem.

PIETER CORNELISZOOM HOOFT (AMSTERDAM)
AAN JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
1 DECEMBER 1640
2590A

Antwoord op Bans brief van 11 november 1640 (2570A).

Samenvatting: Hooft dankt Ban voor het opnemen van contact, en looft hem vanwege zijn initiatief om zijn (Hoofts) verzen als uitgangspunt voor composities te willen nemen.

De brief werd, om onbekende reden, niet verstuurd.

Primaire bronnen: Amsterdam, Univ. Bibl., Hs. II c 11, p. 472: ontwerp (autograaf).

— Amsterdam, Univ. Bibl., Hs. II c 11, p. 935: afschrift (autograaf).

— Leiden, Univ. Bibl., Cod. Pap., 13,: later afschrift (apograaf).

— Leiden, Univ. Bibl., Cod. Pap., 13: later afschrift (Aernout Hellemans Hooft).

Vroegere uitgaven: Vloten 3, nr. 774, p. 381: volledig.

— Tricht 3, nr. 1053, pp. 319-320: volledig, met Nederlandse vertaling.

Namen: Lucretius; Michel de Montaigne; Persius; Maria Tesselschade Roemersdochter Visscher.

Titels: *De rerum naturâ* (Lucretius); *Essais* (Montaigne); *Satyrae* (Persius).

Glossarium: versus (vers).

Transcriptie

¹Joanni Alberto Bannio, Harlemum.

²Vir amplissime,

³Quod prior, nulloque provocatus officio, studium in me tuum litteris, et quidem tali manu allatis, testari non gravatus sis, insuperque dignatus cultissimam tuam musam inconditis meis versibus aptare, eo sanè nomine plurimum me tibi debere fateor. Quamvis autem honorificum istud tuum de illis iudicium magis ab humanitate tuâ profectum esse quam te penitus ita sentire mihi persuadeam, me tamen eo plus satis lætatum fuisse haud negaverim.

⁴Neque enim mihi cornea fibra est.

Nec vulgo poëtarum me eximere ausim, quibus solenne semper fuit suis ineptiis plaudere, adè ut non temere enunciaverit ille: ⁵‘Cum omnes opifices sua adamant opera, amantiorem suorum poëtis esse neminem.’

Verum quænam voluptas, ⁶vel animi, solida, since- | Leiden nr. 5: b | -raque reperiri queat in terris?

⁷... Medio de fonte leporum,

Surgit amari aliquid, quod in ipsis floribus angat.

---

1. Leiden, nr. 5: <Johani>; Leiden, nr. 6: <Johanni>.

2. Leiden, nrs. 5-6: aanhef ontbreekt.

3. Leiden nr. 5: met de opmerking: ‘Niet gezonden’.

4. Persius, *Satyrae*, I, 45-48: ‘Non ego, cum scribo, si forte quid aptius exit, | Quando hæc rara avis est, si quid tamen aptius exit, | Laudari metuam, *neque enim mihi cornea fibra est*, | Sed recti finemque extremumque recuso.’

5. Montaigne, *Essais*, II, 8: ‘Car, selon Aristote, de tous les ouvriers, le poëte nommément est le plus amoureux de son ouvrage.’

6. Leiden, nrs. 5-6, Vloten: <vel animi> ontbreekt.

7. Lucretius, *De rerum naturâ*, IV, 1131-1134: ‘Eximia veste et victu convivia, ludi, | Pocula crebra, unguenta coronæ sarta parantur, | Nequiquam, quoniam *medio de fonte leporum* | *Surgit amari aliquid, quod in ipsis floribus angat*.’

Itaque et ille meo mixtus est gaudio dolor, me nihil tibi posse retribuere, quod muneribus tuis aliquatenus respondere videatur. Attamen, si amicitiae, non factis æquè ac affectu, metiendæ sunt, habes amicum, qui invitus cedat cuiquam, tibi que inservire gloriæ ducat. Vale. Amsterodami, Kalendis Decembribus MDCXL.

Obstrictissimus
Petrus Cornelii Hoofdus.

Vertaling

Aan Joan Albert Ban, te Haarlem

Waarde heer,

Dat u er geen bezwaar in hebt willen zien om als eerste, door geen eerdere dienst daartoe aangezet, uw belangstelling voor mij te hebben willen tonen in een brief door zulk een ⁸hand bezorgd, en dat u zich bovendien heeft verwaardigd uw beschaafde muze bij mijn ruwe verzen te passen, uit dien hoofde moet ik toegeven u beslist veel verschuldigd te zijn. Hoezeer ik de mening toegedaan blijf dat uw vleierende oordeel over die [verzen] meer uit uw wellevendheid is voortgekomen dan zo bij u wordt gevoeld, zou ik toch niet willen ontkennen mij daarover des te meer te hebben verheugd.

⁹‘Noch zijn immers mijn vezels gevoelloos als hoorn,’

noch zou ik mij durven uitzonderen van het gros der dichters, voor wie het altijd heilig was de eigen onbeholpenheden te bejubelen, zodat die bekende ¹⁰schrijver niet zonder reden kon zeggen: ‘Hoewel alle handwerkslieden verliefd zijn op hun eigen werk, verliefder dan de dichters op hun werk is er niemand.’

Maar kan men wel een genot, tenminste van de geest, op aarde vinden, dat duurzaam en eerlijk is?

¹¹‘... [aangezien] temidden van de scherts,

Iets van bitterheid opwelt, dat zelfs in deze bloei benauwend is.’

Zodoende heeft ook mijn vreugde zich vermengd met de smart die hierin bestaat dat ik niets voor u terug kan doen, dat op enigerlei wijze zou beantwoorden aan uw giften. Maar toch, als vriendschappen niet zozeer afgemeten moeten worden aan daden als aan innerlijke genegenheid, dan heeft u een vriend die ongaarne voor wie dan ook onderdoet en die u te dienen als roem beschouwt. Gegroet. Amsterdam, 1 december 1640.

Uw toegenege
Pieter Corneliszoon Hooft.

---

8. Die van Maria Tesselschade Roemersdochter Visscher?

9. Persius, *Satiræ*, I, 45-48: ‘Als ik toevallig iets schrijf wat goed is, | [...] | Ben ik niet bevreesd te worden geprezen, aangezien *mijn vezels niet gevoelloos als hoorn zijn*, | Maar ik weiger te geloven dat het het beste is wat er kan zijn.’

10. Montaigne, *Essais*, II, 8: ‘Want, volgens Aristoteles, zijn van alle werklieden speciaal de dichters verliefd op hun werk.’ Mogelijk naar aanleiding van Aristoteles’ *Rhetorica*, I, 11, 27.

11. Lucretius, *De rerum naturâ libri sex*, IV, 1131-1134: ‘Uitzinnige gastmalen worden bereid | Met vele spijzen en dranken, | Tevergeefs, aangezien *te midden van de scherts* | *Iets van bitterheid opwelt dat zelfs in deze bloei benauwend is.*’

LOUIS BAUTERNE (PARIJS)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)
14 DECEMBER 1640
2596

Antwoord op een verloren gegane brief van Huygens.

Samenvatting: Bouterne bericht Huygens onder meer over de op handen zijnde uitvoering van een zeer luisterrijk ballet aan het Franse hof.

Bijlage: Bouterne aan Rechinevoisin, 14? december 1640 (verloren?).

Huygens' antwoord is verloren gegaan. Bouterne schreef opnieuw op 23 januari 1641 (Worp 3, nr. 2619, p. 137).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 21x30cm, abc | d; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2596, p. 129: onvolledig (<qu'enfin vous avez ... estions en Flandres>; <Par là vous pouvez ... nos conquestes>); rest samengevat.

Namen: Bellona; Maurice de Coligny; Charles Rechinevoisin (heer van Les Loges); Johan van Euskerken; Frederik Hendrik; Mars; Momus; Petit-Bocq; Richelieu.

Plaatsen: Holland; Vlaanderen.

Titel: *Ballet de la prospérité des armes de France* (1641).

Glossarium: baladin (danser); ballet (ballet).

Transcriptie

À Monsieur

Monsieur de Zuylichem,

à La Haye.

Monsieur,

J'ay veu par la lettre que m'avez fait l'honneur de m'escire, et qui m'a esté rendue par la voie de Monsieur Heusquerque, qu'en fin vous avez receu les livres que vous m'aviez prié de vous faire venir, lorsque nous estions en Flandres. J'eusse esté bien aise que vous les eussiez eus plutost. Une autre fois (pourveu que l'affaire dépende de moy) j'y mettray si bon ordre que vostre curiosité ne languira pas si longtemps. Je vous supplie très-humblement, Monsieur, que, quant vous avez besoin de quelque-chose pardeçà, de m'employer librement, vous assurant que je tiendray à grande faveur, lorsque je seray si heureux de vous pouvoir rendre service. Quant cela arrivera, la chose sera bien selon mon inclination, car elle est absolument portée à vous honorer parfaitement.

Vous me priez par vostre lettre que je me fasse rembourser par Monsieur Eusquerque. Je vous assure, Monsieur, que je satisferois à ce que vous désirez de moy, si j'avois païé quelque-chose pour vos livres que je vous ay envoieez, mais, m'ayant esté donnez, vous m'obligerez de les recevoir en la mesme condition, avec promesse, que je vous fais, que, lorsque je vous en envoieeray d'autres, et qui me cousteront de l'argent, je le demanderay librement, puisque vous le désirez, et aussy que j'auerois peur que cela vous empechast de vous servir de moy, comme je désire de tout mon cœur que vous fassiez, avec une libre franchise qui me ravira.

Estant arrivé en ceste ville depuis quatre jours, j'ay appris qu'un Cappitaine du régiment de Monsieur de Colligny est mort. Je ne say si Monseigneur le Prince aura pourveu à ceste compagnie en la faveur du Sieur de Petitboc, ou du lieutenant du mort. Monsieur le Comte | b | de Colligny en a escrit à Son Altesse, et le supplie de la donner au premier, et au cas que ceste supplication obtienne quelque-chose, mondit Seigneur de Colligny tesmoigne à Monseigneur le Prince, qui souhaitteroit passionnément, qui voulust agréer que j'entrasse en la

place du Sieur de Petitboc, pour estre lieutenant de sa Collonelle. Je ne say si je m'oserois promettre ce bonheur, mais je m'asseure bien, Monsieur, que si vous me pouvez rendre office en ce rencontre, vous le ferez, et fort efficacieusement.

Quoyque ceste charge ne soit pas au-dessus de ma condition, je m'en tiendray toutefois grandement honoré, dans le passionné dessein que j'ay de me pouvoir establir en Hollande, ayant tousjours eu une aussy grande affection pour le service de Messeigneurs les Estats, que j'ay de répugnance et d'aversion pour celuy-cy, où ceux de nostre réligion ne trouvent que difficilement leur satisfaction. Ceste raison jointe à mon inclination me feroit grandement souhaitter quelque establissement pardelà, et quoyqu'il feust médiocre, j'en ferois tousjours grand estat, et attendrois avec patience que la fortune et la faveur de mes amis m'en procurassent un plus relevé. Si vous trouvez à propos, Monsieur, d'en tesmoigner quelque-chose à Son Altesse, cela dépendra de vous. Tout ce que vous en ferez, soit dans le silence, ou en parlant, sera entièrement approuvé de moy. Et j'ose espérer que par la première que je recevray de vous, j'appendray comment aura réussy ceste affaire.

Si des personnes mieux averties que moy ne prenoient le soin de vous mander des nouvelles, je vous en débiterois quelques-unes; mais je say bien que vous les apprenez plus particulièrement, et plus véritablement par le Sieur Eusquerque, car quant elles viennent à nous, elles sont si corompues que l'on ne peut sans erreur y adjoûter foy. Je me contenteray de vous dire, qu'on se prépare en ceste cour à bien passer le temps, et que Mars et Bellone | c | sont endormis jusqu'au printemps, et ses déitez seront bien aysé de se reposer, et faire entrer sur la scène des plaisirs Mome avec ses divertissemens, qui nous fera voir à ce carnaval un ballet qui estacera, à ce que l'on croit, le lustre de tous ceux qui ce sont jamais dansez, tant en son invention, qu'en sa grande despence.

Il y aura 28 seigneurs de qualité, sans comprendre un nombre de baladins, et des machines merveilleuses, inventées par des Italiens, que l'on a fait venir exprès, les François n'estant pas assez ingénieux pour satisfaire en ce sujet Monseigneur le Cardinal. Quelques personnes intelligentes en ce genre de plaisir m'ont asseuré que la despence de ce ballet pourra monter à quatre cens mil livres. Par là vous pouvez juger de nostre puissance, car si pour une affaire de plaisir on consomme libéralement une si grande somme, jugez ce que l'on fera aux choses essentielles, quant il sera question, à ce printemps, d'augmenter nos conquestes. Voilà, monsieur, les nouvelles que vous aurez de moy pour ce voiage. Je me reserveray à vous depeindre la magnificence du ballet, si je suis assez heureux pour le voir. Au moins je vous promets de vous envoyer l'imprimé. Je suis,

Monsieur,

vostre très-humble et très-affectionné serviteur
Bouterne.

À Paris, ce 14 Decembre 1640.

Je vous supplie de commander à un des vostres de porter la lettre que j'escris à Monsieur des Loges.

Vertaling

Aan de heer van Zuylichem,

te Den Haag.

Mijnheer,

Uit de brief die u mij hebt willen schrijven en die mij via de heer [Johan van] Euskerken heeft bereikt, heb ik begrepen dat u uiteindelijk de boeken hebt ontvangen die u mij had gevraagd aan u te zenden, toen wij in Vlaanderen waren. Ik had gaarne gezien dat u ze eerder had gekregen. Een volgende keer zal ik (gesteld dat

de zaken van mij afhangen) ervoor zorgen zo stipt te werk te gaan dat uw nieuwsgierigheid niet meer zo lang op de proef zal worden gesteld. Ik verzoek u nederig, mijnheer, wanneer u iets uit deze omgeving nodig hebt, vrijelijk van mij gebruik te maken, daar ik u kan verzekeren dat ik het als een grote gunst zal beschouwen, wanneer ik zo gelukkig zal mogen zijn u te kunnen dienen. Wanneer dat zal gebeuren, zal dat geheel naar mijn wil zijn, die er immers geheel op is gericht u volkomen te eren.

U vraagt mij in uw brief via de heer van Euskerken een terugbetaling te ontvangen. Ik verzeker u, mijnheer, dat ik graag aan uw wens tegemoet was gekomen, wanneer ik kosten zou hebben gemaakt voor de boeken die ik u heb gezonden, maar daar ze mij voor niets zijn gegeven, zou u mij verplichten ze op diezelfde voorwaarde te ontvangen, met de belofte dat wanneer ik andermaal boeken zal zenden waarvoor ik geld zal moeten betalen, ik u zonder terughoudendheid zal vragen mij terug te betalen, aangezien dat uw wens is, maar ook uit vrees dat dat u ervan zou weerhouden van mijn diensten gebruik te maken, terwijl ik juist met heel mijn hart wens dat u dat moge doen, met een openhartigheid die mij in verrukking zal brengen.

Na vier dagen geleden in deze stad te zijn aangekomen, heb ik vernomen dat een kapitein van het regiment van de heer [Maurice] de Coligny is overleden. Het is mij niet bekend of mijnheer de ¹prins voor die compagnie al heeft voorzien ten gunste van de heer van Petit-Bocq, of van de luitenant van de overledene. De heer [Maurice] graaf van Coligny heeft erover geschreven aan Zijne Hoogheid en heeft hem verzocht de eerste te benoemen, en in geval dit verzoek wordt ingewilligd, getuigt genoemde heer de Coligny aan de prins dat hij hartstochtelijk wenst dat ²hij ermee moge instemmen dat ik de plaats van de heer van Petit-Bocq zal overnemen, om luitenant te worden van diens kolonel. Ik weet niet of ik mij een dergelijk geluk zou durven beloven, maar ik ben er zeker van, mijnheer, dat wanneer u in de gelegenheid bent in dezen mij een dienst te bewijzen, u dat zult doen, en met succes.

Hoewel deze functie misschien niet naar mijn stand is, zal ik deze in ieder geval als een grote eer beschouwen, aangezien ik de hartstochtelijke wens heb mij in Holland te vestigen, daar ik immer de wens heb gekoesterd een dienstverband onder de heren Staten [Generaal van de Republiek der Verenigde Nederlanden] te vervullen, evenzeer als ik afkeer en weerzin heb tegen de [heren] van hier, waar mensen van mijn godsdienstige ³richting slechts met veel moeite genoegdoening kunnen krijgen. Zowel deze reden als mijn eigen voorkeur doen mij buitengewoon verlangen naar een mogelijkheid mij daar [in Holland] te vestigen, en hoe bescheiden die vestiging zou zijn, ik zou ik veel waarde aan hechten, en ik zou geduldig afwachten tot het lot en de gunst van mijn vrienden mij een betere zouden verschaffen. Of u het raadzaam acht, mijnheer, daarover Zijne Hoogheid iets mee te delen, dat hangt van u af. Alles wat u in dit opzicht doet, hetzij in stilte hetzij door het ter sprake te brengen, heeft mijn volledige goedkeuring. En ik durf te hopen dat ik uit de eerstvolgende brief die ik van u krijg zal vernemen welke wending deze zaak zal hebben genomen.

Wanneer niet enkele beter ingelichte personen dan ik de moeite namen ervoor te zorgen dat de laatste berichten u bereiken, dan zou ik u er enkele meedelen. Maar ik weet best dat u ze in het bijzonder en waarheidsgetrouwer verneemt van de heer [Johan van] Euskerken, want wanneer [de berichten] bij ons terecht komen zijn ze zo verdraaid dat men er geen geloof aan kan hechten zonder op een dwaalspoor te worden gebracht. Ik zal mij ermee tevreden stellen u te melden dat men aan dit hof voorbereidingen treft om de tijd aangenaam door te komen, en dat Mars en Bellona zullen doorslapen tot de lente en dat deze godheden zichzelf graag wat rust willen gunnen, en [dat men zich voorbereidt] om op het schouwtoneel Momus met zijn vermakelijkheden te laten optreden, die ons dit carnaval een ⁴ballet zal laten zien dat, zo gelooft men, luisterrijker zal zijn dan er ooit gedanst is, zowel wat betreft inventie als de grote kosten.

Er zullen 28 heren van stand zijn, zonder een aantal balletdansers mee te rekenen, terwijl er ook fantastische toneelmachines komen, uitgevonden door Italianen, die men speciaal daarvoor heeft laten komen, aangezien de Fransen niet vernuftig genoeg zijn om op dit punt mijnheer de kardinaal [Richelieu] te bevredigen. Enkele goed ingelichte lieden over dit soort van vermaak hebben mij verzekerd dat de kosten voor dit ballet zullen kunnen oplopen tot 400000 pond. Hieruit kunt u afleiden hoe groot onze kracht is, want wanneer men voor

---

1. Frederik Hendrik.

2. Frederik Hendrik.

3. Nl. het protestantisme.

4. Namelijk het *Ballet de la prospérité des armes de France*, voor het eerst gegeven op 7 februari 1641.

een zaak van amusement zonder blikken of blozen een zo grote som gelds uittrekt, oordeelt u dan zelf maar wat men zal doen wanneer het om essentiële dingen gaat, wanneer er in de lente sprake zal zijn van het uitbreiden van onze veroveringen. Ziehier, mijnheer, het nieuws dat u in deze briefzending van mij krijgt. Ik zal mij beschikbaar houden u een beschrijving te geven van de pracht en praal van het ballet, als ik zo gelukkig zal zijn dat te kunnen zien. In ieder geval beloof ik u het gedrukte libretto te zenden. Ik ben,

mijnheer,

uw nederige en toegewijde dienaar
[Louis] Bouterne.

Parijs, 14 december 1640.

Ik verzoek u een der uwen op te dragen de brief die ik heb geschreven te overhandigen aan de ⁵heer van Les Loges.

---

5. Charles Rechinevoisin, heer van Les Loges.

JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)]
15 DECEMBER 1640
2597

Antwoord op Huygens' brief van 9 december 1640 (2592).

Samenvatting: Ban beklagt zich bij Huygens over de kritiek van de Fransen [Mersenne, Gouy, Boësset]. Hij verwijt hun dat ze geen enkel redelijk argument aanvoeren. Hij overweegt daarom niet verder met hen te discussiëren, maar in plaats daarvan de airs naar verschillende hoven te sturen, om ze door de aldaar aanwezige musici te laten beoordelen.

Bijlagen: Mersenne aan Huygens, 14 november 1640 (2573A), met het 'Jugement' (Gouy 1640); Boësset aan Huygens, 15 november 1640 (2575A).

Ban schreef opnieuw op 12 januari 1641 (2606A).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 22x33cm, a | -; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2597, p. 127: samenvatting.

Namen: Averroës; Antoine Boësset; Jacob van der Burgh; Ferdinand III; Jacques de Gouy; Marin Mersenne; Pythagoras.

Plaatsen: Engeland; Rome; Spanje.

Titels: *Me veux-tu voir mourir* (Ban 1640); *Me veux-tu voir mourir* (Boësset 1639).

Glossarium: musicus (musicus); modulatio (muziekstuk).

Transcriptie

Cum crabronibus, vir nobilissime, qui seipsos adversum me excitarunt, aut cum carbonibus, mihi negotium, tanquam cum iis qui in alienâ sunt potestate, gerendum esse videtur. Lædunt, non ludunt; pungunt, non ungent; obumbrant omnia, et nihil illustrant. Unicum hoc argumentum omnibus ubique familiare esse videtur: 'αὐτὸς ἔφα.' Vel ut ille clarius inquit: 'Sic volo, sic jubeo'; 'stat pro ratione voluntas'. Ergo verum est. Arguta hæc capita sunt, quibus tyro quivis appositè respondeat cum Averroë, olim libros Moyses περὶ τῆς γενέσεως legente: 'Hi homines multa dicunt, sed pauca probant.' Et sanè à me aliud responsum mereri non videntur, qui rationes non attendunt, nec rationes replicant. Verum discincti propemodum ut nepotes sine grano salis omnia effutiunt, nihil præterea satagunt quam - posticæ occurrere sannæ.

Quid igitur? Num prorsus tacebo, ut eos fatigem silentio? Cavillari, maledicere et injuriarum actiones prosequi genio et ingenio meo usque aded alienum est ut ejusmodi chartas vix libeat inspicere, nedum legere aut legendas admittere. Nihil itaque melius mihi agendum hâc in re videtur quam ut Mersenni consilium observetur, et utriusque nostra modulatio Gallica ad aulam Imperatoris et Romam, et ad regia Angliæ Hispaniæque palatia transmittantur, ab optimis musicis ibidem censenda. Quod ego te illi perscribere omninò atque suadere opto.

Cæterum post dies aliquot responsionem ad ista Gallica crepundia tibi transmittam, tuo judicio probandam, an transmittare eam suadeas? Interim epistolam Boësseti et censuram Generalis Thesaurarii, à me exemplatas, remitto; cætera postea redditurus. Vanderburgio verò, communi amico, memoriam refrica ut Gallicè aliquid, prout condixerat, Boësseto meis verbis, at peregrino nomine, replicet. Vale, vir nobilissime, et me amare perge.

Tuus servus
J. Alb. Bannius, 1640.

Harlemi, XV Decembris.

Vertaling

Met horzels, waarde heer, die zichzelf vanwege mij prikkelen, ofwel met kladderaars schijn ik te maken te moeten hebben, alsof met personen door een vreemde macht bezeten. Ze kwetsen, en spelen niet; ze steken,

en strelen niet; ze verduisteren alles, en verlichten niets. Slechts dit ene argument schijnt hun bekend te zijn, dat ze overal gebruiken: ^Lde ^lmeester heeft het toch zelf zo gezegd,^l of, zoals hij het duidelijker zegt: ‘zo wil ik het, en zo beveel ik het’, ofwel: ‘de wens komt vóór de rede’. Daarom is het waar. Geslepen zijn deze koppen, tegen wie een beginner gepast terugzegt met Averroës, toen deze eertijds de boeken van Mozes ^Lover de schepping^l las: ‘Deze mensen zeggen veel, maar bewijzen weinig.’ En inderdaad lijken deze mensen het niet te verdienen van mij enig antwoord te krijgen, zij die de rede niet in acht nemen en redelijke voorstellen niet beantwoorden. Ze gedragen zich lichtzinnig, bijna als kleine kinderen die er zonder terughouding van alles uitflappen, en maken zich over niets anders druk dan - te geraken in een grimas van achteren.

Wat dus? Ik zal toch niet verder zwijgen om hen met mijn stilzwijgen te vermoeien? Drogredenen te bedenken, te hanteren en onrechtvaardig te handelen is aan mijn stelling en instelling zo vreemd dat ik nauwelijks lust heb die papieren te bekijken, laat staan ze te lezen of lezenswaardig te achten. Ik schijn in deze zaak niets anders te kunnen doen dan de ²raad van Mersenne op te volgen dat ons beider composities naar het hof van de ³keizer en naar Rome worden gezonden, evenals naar de koninklijke paleizen van Engeland en Spanje, om door de beste musici aldaar beoordeeld te worden. Ik vraag u om dat uitdrukkelijk aan hem voor te leggen en hem ertoe te bewegen.

Verder zal ik over enkele dagen mijn antwoord op het Franse gewauwel aan u zenden om uw oordeel te verkrijgen of u het raadzaam vindt dat op te sturen. Ondertussen zend ik de ⁴brief van [Antoine] Boësset en het ⁵oordeel van de ⁶thesaurier-generaal, door mij gekopieerd, aan u terug; de ⁷rest zend ik later. Herinner [de heer Jacob] van der Burgh, onze gemeenschappelijke vriend, eraan dat hij, zoals afgesproken, iets in het Frans aan [de heer] Boësset antwoordt, met mijn woorden, maar onder een andere naam. Gegroet, edele heer, blijf denken aan mij,

uw dienaar
Joan Albert Ban, 1640.

Haarlem, 15 december.

-
1. Pythagoras.
  2. Mersenne doet de bedoelde suggestie in zijn brief aan Huygens van 3 november 1640 (2564).
  3. Ferdinand III.
  4. Boësset aan Huygens, 15 november 1640 (2575A).
  5. Gouy's 'Jugement'.
  6. Jacques de Gouy.
  7. Mersenne aan Huygens, 3 november 1640 (2564, met het 'Examen') en 14 november 1640 (2573A).
-

[RENÉ DESCARTES (LEIDEN)]
AAN [JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)]
[DECEMBER 1640]
2600A

Antwoord op een verloren gegane brief van Ban aan Descartes, met een afschrift van Bans brief aan Anna Maria van Schurman van 20 augustus 1640 (2495A).

Samenvatting: Op verzoek van Ban reageert Descartes op zijn aanmerkingen op de air van Boësset *Me veux-tu voir mourir*. Descartes verdedigt de laatste. Volgens hem heeft Ban de tekst van de air verkeerd geïnterpreteerd. Bovendien zijn Bans opmerkingen over het gebruik van accenten in het Frans niet terecht, aangezien in deze taal accenten niet voorkomen op dezelfde manier als in het Nederlandse. Descartes verdedigt voorts een aantal compositietechnische details van Boëssets zetting, met name op het gebied van de muzikale weergave van tekstelementen.

Datering: De datering van deze brief is hoogst onzeker. Noch Ban, noch Descartes reppen in hun briefwisseling uit de jaren 1640-1644 met Huygens en Mersenne over deze brief. Descartes lijkt op twee plekken (par 3 halverwege, par 7 vooraan) te verwijzen naar Franse kritiek op Bans brief aan Anna Maria van Schurman. Als hij deze via Ban heeft ingezien of vernomen, kan Bans verzoek aan Descartes niet van vóór medio december 1640 zijn. Maar deze briefwisseling tussen Ban en Descartes (de enige bekende) kan ook heel goed in 1641 of zelfs in 1642 hebben plaatsgevonden.

Over een antwoord van Ban is niets bekend. Descartes stuurde een afschrift van de onderhavige brief aan Huygens mee met zijn brief van 30 november 1646 (4493B).

Primaire bron: Parijs, Bibl., Nat., Ms. Fr. Nouv. Acq. 23084, fols. 247-250; later afschrift, na verzending, vermoedelijke voor Mersenne vervaardigd (autograaf).

Vroegere uitgaven: Roth 1926, Appendix D, nr. 122, pp. 293-298: volledig.

— Adam&Milhaud 4, nr. 280, pp. 225-236: volledig, met Franse vertaling.

— Adam 3R, pp. 829-834 = Roth 1926.

Namen: Antoine Boësset; Anna Maria van Schurman.

Titel: *Me veux-tu voir mourir* (Boësset 1639).

Glossarium: accentus (accent); accentus acutus (acutus-accent); accentus gravis (gravis-accent); cantilena (lied); cantare (zingen); cantor (zanger); cantus (sopraan[partij]); consonantia (consonant); circulus (toonsoort); componere (componeren); concentus (samenklank); gradus (stap); intervallum (interval); membrum (frase); mensura tripla (driedelige maat); modulatio (muziekstuk); musica (muziek); musicus (muzikaal); musurgus (muziektheoreticus); numerus (ritme); quarta (kwart); saltus (sprong); semiditonus (kleine tert); semitonium (halve toon); sexta major (grote sext); sonus (toon); versus (tekst); vox (stem); vox acuta (sopraanpartij); vox gravis (baspartij); vox solitaria (onbegeleide stem).

Transcriptie

Vir clarissime,

[1.] Cum tuas in modulationem à Boësset compositam, et in patriâ meâ laudatissimam, reprehensiones ad me miseris, ut meum de iis iudicium rescriberem, non mirari debes si forte ob nimium honorem mihi à te hac in re exhibitum insolens fiam, et pro gente meâ contra te stare ausim. Quidni enim ego superbiam, quod tu, in omni re musicâ peritissimus et consummatissimus, me, quem nosti in eâ tam rudem ut nullam consonantiam auribus dijudicare aut voce proferre unquam potuerim, nihilominus sententiam meam hic proferre velis? Et quia tu Batavus heroinam Batavam Annam à Schuerman tibi patronam in hac causâ ellegisti, non immeritò ego Gallus etiam Gallo patrocinabor.

[2.] Primum itaque non laudas quod Boësset circulum elegerit ¹ex naturâ suâ lenem, mollem et blandum, quoniam in hac cantilenâ supponis affectus indignationis et iræ minacis contineri. Sed patere Gallos meos, si tibi inferiores sint in musicæ scientiâ, saltem in amatoriiis nugis intelligendis esse magis exercitatos, et scito illos hic nullam planè indignationem, nec iram, sed blandissimos tantum amoris, abjectionis, tristitiæ et obedientiæ affectus agnoscere. Quo enim melius ista possunt significari quam his verbis quibus 4 priorum versuum sensus exprimitur: Tam extrèmè te amo, et tuæ voluntati obsequi, tibi que placere sic studeo, ut si delecteris meâ morte, jamjam mihi manus inferre velim? | 247v |

[3.] Non igitur indignantis interrogatio est «*Me veux-tu voir mourir*», sed amantis ad obsequium paratissimi et mœstissimi vitæ suæ oblatio, cui affectui semitonium syllabæ «*voir*» et depressio sequentium aptissimè conveniunt, atque, ut optimè ipse scribis, actus moriendi remissione spiritus et intervalli insinuat. Eleganter etiam post verbum «*mourir*» vox attollitur sextâ maiore in verbo «*trop aymable*». Ut enim cogitatio mortis remissionem spiritus, ita cogitatio rei amabilis ejusdem elevationem requirit, et minor saltus inter duas cogitationes tam diversas esse non debuit. Quæ de accentibus verborum «*donner funeste*» et aliorum scribis, ignosce nostris, si ea non admittant, nec se ab extraneo in suâ linguâ doceri sinant, in quâ nempe syllabas quidem unas longiores alias breviores agnoscimus, sed nullos accentus qui vocis sonum attollere vel deprimere jubeant, atque ideo acuti et graves sint appellandi. Aut certè, si qui sint, mille modis illi in unoquoque vocabulo pro ratione locorum in quibus usurpatur possunt mutari. Optimè attollitur prima syllaba in «*l'excès*», quia jam concepta verbi significatio, antequam proferri inciperet, meritò in primâ ejus syllabâ exprimitur. Attollitur autem intervallo quartæ ad hoc aptissimæ, et eodem sequens syllaba deprimitur, tum ut ista vocis elevatio in quâ est significationis character melius appareat, tum ut vox inde per gradus ascendat usque ad primam verbi «*amour*», in quo etiam elegantia est; et ejus ultima semitonio mollitur, patheticè. Nec sine arte voces «*amour*» et «*haine*», hæc remissius, illa altius, expressæ sunt. Vox etiam | 248r | «*moment*», ad vocem «*amour*» relata, eodem quo illa semitonio rectè mollitur; atque in eo est pathos quod amans jamjam et sine morâ ut amicæ placeat mori velit.

[4.] Quantum autem ad ultimos duos versus, notandum in iis aliquo modo mutari sententiam priorum. Postquam enim amans summam obedientiam testatus est, hic de ultione nonnullâ incipit cogitare. Vult enim ut amica recordetur se mori miserum et vixisse fidelem, sperans fore ut ipsam postea crudelitatis suæ pœniteat ejusque desiderio torqueatur. Quæ mutatio affectus clarissimè à poëta per quinti versus abbreviationem, et artificiosissimè à musurgo per triplam mensuram expressa est. Ultio enim multò concitatioem motum quam tristissima obedientia requirit. Præcipuum etiam artificium in eo est quod priorum quatuor versuum membra omnia in gravem sonum desinant (eo tantum excepto in quo est verbum «*plaisir*», ejusque conjugati verbi «*désir*» syllabâ ultimâ, quæ cum speciali gratiâ nonnihil elevatur) et membra omnia duorum posteriorum desinant in acutum, quia nempe ut obedientis vox deprimi debebat, ita postea monentis, ut meminerit, et quamdam ultionem quasi minantis, debuit attolli. Et ob eandem causam syllabæ vocabuli «*cruelle*» pulcherrimè gradatim elevantur et producuntur, quia effertur in vocativo, et moris est, cum voce debili et querulâ aliquem vocamus, ut ejus nominis posteriores | 248v | syllabas acuamus, et, etiam contra ipsarum naturam producimus, ut scilicet facilius et diutius audiantur. Neque putandum est in iisdem syllabis eosdem semper accentus esse retinendos, sed pro diversitate affectuum et temporum sæpè mutandos.

[5.] In concentu, certum quidem est ad verborum perceptionem multum juvare, si nunquam à diversis cantoribus diversa verba vel diversæ syllabæ eodem temporis momento proferantur. Sed adhuc magis ad istud conferret, si nunquam nisi una vox solitaria cantaret, vel (si forte ad tegendos ejus defectus plures requirantur) saltem si non ederent diversos sonos, sed planè idem omnes cantarent. Quod cum non fiat, indicium est aliud quæri ex concentu quam facilitatem perceptionis verborum. Nempe quæritur expressio diversorum affectuum qui ab iisdem verbis in diversis hominibus possunt excitari, simulque ex varietate delectatio. Cui fini non sola diversitas sonorum, sed etiam numerorum et temporum est accommodata. Cum autem plures audiunt eundem concentum, ad eam quisque vocem maximè attendit, à quâ suum affectum melius exprimi sentit atque ab illa præcipuè movetur. Præterea, cum eorum omnium ²quæ in communi vitâ accidunt musica esse debeat imitatrix,

---

1. Bans brief aan Anna Maria van Schurman, 20 augustus 1640 (2495A), §11: 'Quippe ex naturâ suâ lenis, mollis ac blandus est, ut supra ostendimus, adeoque indignatione et iræ minaci ineptus est.'

2. <qua>.

sæpe autem in rixis et tumultibus plures eodem tempore diversa loquantur, quare non etiam confusionis istius imitationem ei concedemus? Fateor tamen illâ varietate non nisi cum iudicio et temperatè esse | 249r | utendum, ne forte semper in musicâ tumultus repræsententur.

[6.] Atqui hæc omnia mihi videntur accuratissimè à nostro Gallo fuisse observata. Nam in voce gravi non tam humilem obedientiam, sed aliquanto plus querimoniæ quam in acutâ voluit exprimere. Ideoque gravis prior incipit, quia nempe qui queri volunt plura habent dicenda quam qui sine obmurmuratione obediunt. In his verbis «*Me veux-tu voir mourir*» semper ascendit, quod querelæ et interrogationi convenit. Verbum «*aymable*» attollit, «*inhumaine*» deprimit, utrumque artificiosè. «*Viens donner*» attollit, repetit, et celerius pronuntiat, quæ omnia querentis sunt; et celeritas pronuntiationis cum elevatione vocis rectè consentit. «*Plaisir*» deprimit, quia, cum sit magis querulus quam in voce acutâ, et proinde minus obediens, non vult isto amicæ oblectamento assentiri. «*L'excès de mon amour*» rectè repetit ad amoris sui exuperantiam ostendendam, nec in eo est confusio syllabarum, quæ enim à canentibus repetuntur et satis celeriter pronuntiantur, ut hic facilius solent audiri quam quæ tantum semel et lentius efferuntur. Elevatio ultimæ syllabæ in voce «*haine*» querela est, ut et semiditonus tristis potius quam blandus. Sed sanè quid vetat amatorem, dum odium dominæ deprecatur, blandè illam alloqui, et ipsum odii nomen blandè efferre? Ac præterea hic semiditonus non est in | 249v | cantu, sed in concentu, qui totus blandus et tristis esse debet, nec pro variâ singulorum verborum significatione mutari.

[7.] Quæ in vocibus «*désir*», «*souviens*», «*cruelle*» observas, nullo modo à nobis advertuntur. Sed in illis omnibus vox gravis, quamvis acutæ adversatrix, eundem cum illâ nihilominus affectum appositissimè exprimit. Denique hæc verba «*Si je meurs malheureux*» non sine ratione cum ascensu et acumine intervallorum repetuntur, ut nempe melius audiantur et advertantur ab amasiâ. Neque hic exprimi ullo modo debet actus moriendi, etiamsi nominetur «*mors*», sed cum vocis elevatione inculcandus metus pœnitentiæ, quæ crudelem istam amasiam torquet postquam miserum amantem coegerit mori. At moriantur profectò isti nugatores si ipsis placet, nos verò interim rideamus.

[8.] Et scias hæc me ludibundum effudisse, non ut tibi serio contradicam, sed ut tester istiusmodi rationes, quæ non tam à musicæ scientiâ quam ab interpretatione carminis Gallici pendebant, nec mathematicas, nec physicas, sed morales tantum mihi videri, talesque ut ³illarum ope non solum alteri, sed etiam mihi ipsi contradicere facile possim. Vale.

Vertaling

Edele heer,

1. Aangezien u uw aanmerkingen op de compositie van [de heer Antoine] Boësset, die in mijn vaderland zeer geprezen wordt, aan mij hebt gezonden met de bedoeling dat ik u mijn oordeel over die [aanmerkingen] zou meedelen, moet u zich niet verbazen als ik soms wat overmoedig word doordat u mij in deze aangelegenheid teveel eer bewijst, en ik daardoor mijn landgenoten tegen u in durf te verdedigen. Waarom zou ik niet overmoedig zijn, omdat u, in alle muzikale zaken kundig en volleerd, mij, die, zoals u weet, daarin zó onge oefend is dat ik geen enkele consonant met mijn oren kan onderscheiden noch met mijn stem kan voortbrengen, niettemin hier mijn mening naar voren wilt laten brengen? En, omdat u als Nederlander uw Nederlandse heldin Anna [Maria] van Schurman als beschermvrouwe in uw zaak hebt uitverkoren, zal ik als Fransman niet ten onrechte de Fransman in bescherming nemen.

2. In de eerste plaats bent u het er niet mee eens dat Boësset een toonsoort heeft gekozen ⁴die van nature gematigd, zacht en teder is, aangezien u ervan uitgaat dat in dit lied gevoelens van verontwaardiging en dreigende toorn zijn vervat. Maar geef toe dat mijn Franse vrienden, al zijn zij in uw ogen de mindere in de wetenschap der muziek, althans in het begrijpen van de beuzelarijen der liefde beter geoefend zijn, en u moet

---

3. <illorum>.

4. Zie Bans brief aan Anna Maria van Schurman van 20 augustus 1640 (2495A), §11: ‘... en omdat die [toonsoort] van nature licht, zacht en aangenaam is, zoals we hebben laten zien, en tegelijk ongeschikt voor verontwaardiging en dreigende toorn.’

weten dat zij hierin in het geheel geen verontwaardiging, noch toorn, maar slechts de tederste gevoelens van liefde, ⁵neerslachtigheid, droefheid en toewijding herkennen. Waardoor kunnen dan die [zaken] beter worden samengevat dan door de volgende woorden, waarmee de betekenis van de woorden van de eerste vier versregels wordt uitgedrukt: *Ik hou zoveel van u en streef er zo zeer naar om uw wil te gehoorzamen en u te behagen, dat ik, indien u in mijn dood behagen zou scheppen, onmiddellijk de hand aan mijzelf zou slaan?*

3. Daarom is «*Me veux-tu voir mourir*» [maat 1-3] niet de vraag van een verontwaardigde, maar het opofferen van zijn leven door een treurige geliefde, die tot volledige onderwerping bereid is, voor welk gevoelen de halve toon op de lettergreep «*voir*» [maat 2] en het dalen van de volgende [lettergrepen] volstrekt passend is. En, zoals u zelf treffend schrijft, de handeling van het sterven wordt gesuggereerd door het afnemen van de adem en het interval.

⁶Heel aardig is het ook dat na het woord «*mourir*» [maat 2-3] de stem een grote sext stijgt bij het woord «*trop aimable*» [maat 4]. Zoals immers de gedachte aan de dood een afname van de geest vereist, zo vereist de gedachte aan het voorwerp van de liefde een verheffing van de geest, en hoeft er geen kleinere sprong te zijn tussen twee zo uiteenlopende gedachten.

⁷Vergeef mijn ⁸landgenoten wanneer zij het niet eens zijn met wat u over de accenten van de woorden «*donner*» [maat 6-7], «*funeste*» [maat 8-9] en andere schrijft, en wanneer zij zich niet door een buitenlander in hun eigen taal laten onderwijzen, waarin wij wel sommige lettergrepen als langer en andere als korter onderkennen, maar geen accenten die de toon van de stem omhoog of omlaag moeten brengen en daarom 'hoog' (*acutus*) of 'laag' (*gravis*) genoemd moeten worden, of, als ze er wel zouden zijn, op duizend manieren veranderd kunnen worden in een of ander woord, afhankelijk van de plaatsen waar het wordt gebruikt.

⁹De eerste lettergreep van «*l'excès*» [maat 11] kan heel goed de hoogste zijn, omdat de erin vervatte betekenis van het woord, alvorens het zich begint te ontvouwen, terecht al in de eerste lettergreep duidelijk wordt. Een stijging van een kwart is hier zeer goed, evenals een daling met hetzelfde interval bij de volgende lettergreep, in de eerste plaats omdat deze verheffing van de lettergreep waarin het karakter van de betekenis ligt des te beter uitkomt, in de tweede plaats omdat de stem vandaar trapsgewijs stijgt tot de eerste [lettergreep] van het woord «*amour*» [12-13], waarin ook sierlijkheid ligt; en de laatste lettergreep [van «*amour*»] wordt, heel gevoelig, door een halve toon verzacht.

¹⁰Niet zonder kundigheid zijn de woorden «*amour*» [maat 12-13] en «*haine*» [maat 15-16] tot uitdrukking gebracht, het laatste laag [van melodie], het eerste hoog [van melodie]. Ook de melodie bij «*moment*» [17-18], die verwant is aan die bij «*amour*», wordt terecht door diezelfde halve toon verzacht; en daarin is het gevoelen dat de geliefde terstond zou willen sterven om zijn vriendin te behagen.

4. ¹¹Met betrekking tot de laatste twee versregels [maat 21-30] moet worden opgemerkt dat de zin van de eerdere regels hier een andere draai krijgt. Nadat immers de geliefde eerst de uiterste onderdanigheid heeft getoond, begint hij hier toch enigszins aan wraak te denken. Hij wil immers dat zijn vriendin zich realiseert dat hij ongelukkig sterft na trouw te hebben geleefd, in de hoop dat haar wreedheid haar naderhand zal berouwen en dat zij zal worden gekweld door ¹²verlangen naar hem. Deze verandering van gevoelen is door de dichter overduidelijk met de ¹³korthed van de vijfde versregel en door de componist doeltreffend met de driedelige maatsoort weergegeven.¹⁴ De wraak vereist immers een veel meer opgewonden beweging dan de droevige onderwerping. Met name bijzonder is de kunstgreep die erin bestaat dat de frasen van de eerste vier regels alle dalend eindigen (behalve die met het woord «*plaisir*» [maat 9-10] en de laatste lettergreep van het rijmwoord «*désir*» [19-20], die met bijzondere gratie stijgen),¹⁵ terwijl die van de laatste twee versregels

---

5. Adam&Milhaud: <humilité>.

6. Zie Bans brief, §14.

7. Zie Bans brief, §15.

8. Verwijst naar de brief van Mersenne aan Huygens van 14 november 1640 (2573A), §6.

9. Zie Bans brief, §16, en Mersennes brief, §7.

10. Zie Bans brief, §16, en Mersennes brief §8.

11. Zie Bans brief, §17.

12. Adam&Milhaud: 'le regret qu'elle aura de lui'.

13. Negen in plaats van twaalf of dertien lettergrepen.

14. Het argument is niet zo toepasselijk, omdat het voorafgaande ook al grotendeels in een driedelige maatsoort staat.

15. Het argument is niet zo toepasselijk, omdat van de eerste vier regels er twee stijgend en twee dalend eindigen.

stijgend eindigen, omdat immers, zoals de stem van een gehoorzame moest dalen, daarna die van de waarschuwendende, zodat zij zich [het gezegde] goed zal herinneren, en die van een als het ware met een of andere wraak dreigende, moest stijgen.

En om dezelfde reden worden de lettergrepen van het woord «*cruelle*» fraai stapsgewijs stijgend weergegeven en uitgesproken, omdat ze in de vocativus staan en het gewoonte is, wanneer wij op zachte en vragende toon iemand aanspreken, dat we onze stem bij de laatste lettergrepen van die naam verheffen en zelfs tegen hun natuur benadrukken, opdat ze des te duidelijker en langduriger worden gehoord. En het is niet juist om te denken dat die lettergrepen altijd dezelfde accenten moeten behouden; integendeel, ze moeten dikwijls afhankelijk van de gevoelens en de omstandigheden worden veranderd.

5. ¹⁶In de meerstemmige zetting komt het zeker de verstaanbaarheid van de tekst ten goede, wanneer verschillende zangers nooit op hetzelfde moment verschillende woorden of lettergrepen zingen. Nog meer helpt het als er nooit meer dan één stem zou klinken, of (als er meer zijn vereist om de onvolkomenheden van de ene stem te maskeren) als ze tenminste niet verschillende klanken maar allemaal precies hetzelfde zouden zingen. Als dat [laatste] niet het geval is, is het een teken dat er iets anders wordt nagestreefd dan alleen maar de goede verstaanbaarheid van de woorden. In dat geval gaat het om de uitdrukking van verschillende gevoelens die door dezelfde woorden bij verschillende mensen kunnen worden opgewekt, en ook om de aangename uitwerking van afwisseling. Tot dat doel dient niet alleen de afwisseling van toonhoogte, maar ook van ritme en maatsoort. Wanneer verschillende mensen dezelfde meerstemmige bewerking horen, schenkt ieder het meeste aandacht aan die stem, die zijn gevoel het beste weergeeft en waardoor hij het meest wordt geroerd. Bovendien, omdat de muziek de nabootser moet zijn van alles wat in het gewone leven voorvalt, [en] dikwijls mensen in twist en verwarring verschillende woorden door elkaar spreken, waarom staan wij dan de nabootsing van die verwarring niet toe [in de muziek]? Ik geef echter toe dat deze verscheidenheid met beleid en met mate moet worden toegepast, omdat anders de muziek wel altijd een tumult lijkt.

6. Het komt mij nu voor dat onze ¹⁷Fransman precies rekening heeft gehouden met deze zaken. Want in de baspartij heeft hij niet zozeer nederige gehoorzaamheid willen uitdrukken, maar wat meer van een klacht dan in de hoge stem. ¹⁸Daarom begint de baspartij het eerst, omdat immers zij die iets te klagen hebben, meer te zeggen hebben dan zij die zonder gemor gehoorzamen. ¹⁹Bij de woorden «*Me veux-tu voir mourir*» [maat 1-3] stijgt [de baspartij] voortdurend, hetgeen bij een klacht en vraag past. Hij laat het woord «*aymable*» [maat 4-5] stijgen, het woord «*inhumaine*» [maat 5-6] dalen, en beide kunstig.

Hij laat «*Viens donner*» [maat 6-7] stijgen en ²⁰herhaald en sneller uitgesproken worden, hetgeen alles des klagers is; en de versnelling van de uitspraak past goed bij de stemverheffing.

²¹«*Plaisir*» [maat 9-10] laat hij dalen, omdat hij, ²²aangezien hij [daar] meer klagend is dan in de hoge stem en daardoor minder gehoorzaam, niet wil toestemmen in dat vermaak van zijn vriendin.

²³Hij herhaalt terecht «*L'excès de mon amour*» [10-13] om de omvang van zijn liefde te tonen, en daar is geen door-elkaar-klinken van de lettergrepen, die immers door de zingenden worden herhaald en voldoende snel worden uitgesproken, zodat ze hier gemakkelijker plegen te worden gehoord dan wanneer ze slechts éénmaal en langzamer naar voren zouden zijn gebracht.

²⁴De verheffing van de laatste lettergreep in de melodie van «*haine*» [maat 15-16] is klagend, zoals ook de kleine terts eerder droevig dan vleierend is. Maar wat zou de minnaar verbieden om de haat van zijn geliefde jegens hem te verwensen, [maar] haar [toch] vleierend aan te spreken en het woord *haat* te vleierend te noemen? En bovendien is deze kleine terts niet in een van de stemmen, maar in de samenklank, die in zijn geheel vleierend

---

16. Zie Bans brief §24.

17. Boësset.

18. Zie Bans brief, §27, onder 'Primus error' (De eerste fout).

19. Zie Bans brief, §27, onder 'Alter [error]' (De tweede fout).

20. Zie Bans Brief, §27, onder 'Tertiò' (Ten derde).

21. Zie Bans brief, §27, onder 'Quartò' (Ten vierde).

22. Adam&Milhaud: 'c'est qu'il se plaint moins qu'avec un ton aigu'.

23. Zie Bans brief, §28, onder 'Quintò' (Ten vijfde).

24. Zie Bans brief, §28, onder 'Sextò' (Ten zesde)

en droevig moet zijn, en niet voor de verschillende betekenissen van de woorden afzonderlijk [steeds] moet worden veranderd.

7. ²⁵Wat u over de woorden «*désir*» [maat 19-20], «*souviens*» [maat 22] en «*cruelle*» [maat 23-24] opmerkt, wordt door mijn ²⁶landgenoten geenszins gedeeld. Maar in al deze gevallen drukt de baspartij, ²⁷alhoewel in tegenbeweging met de sopraanpartij, niettemin daarmee hetzelfde gevoelen uitstekend uit.

²⁸Vervolgens worden de woorden «*Si je meurs malheureux*» [maat 24-28] niet zonder reden met een stijgende lijn op muziek gezet en nog eens herhaald, opdat ze beter door de geliefde worden gehoord en opgemerkt kunnen worden. En niet hoeft hier de handeling van het sterven te worden uitgebeeld, zelfs niet als het woord 'dood' wordt genoemd, maar wel, door hogere noten, de vrees voor het berouw dat deze wrede geliefde zal kwellen nadat zij de ongelukkige minnaar heeft gedwongen te sterven.

8. En laten deze grappenmakers inderdaad sterven als het hun behaagt; laten wij echter intussen lachen. En u moet weten dat ik mij zo speels moet uitspreken, niet om u die serieus bent tegen te spreken, maar om te laten zien dat overwegingen van deze aard, die niet zozeer afhangen van de wetenschap van de muziek, dan wel van de interpretatie van het Franse gedicht, mij noch wiskundig, noch natuurkundig voorkomen, maar uitsluitend zedekundig, en van zodanige aard dat ik met behulp van die overwegingen niet alleen een ander, maar ook gemakkelijk mijzelf kan tegenspreken. Gegroet.

---

25. Zie Bans brief, §28, onder 'Septimè' (Ten zevende), §29, onder 'Octavè' (Ten achtste) en 'Nonè' (Ten negende).

26. Verwijst vermoedelijk naar de brief van Mersenne aan Huygens van 14 november 1640 (2573A), §10-11.

27. Adam&Milhaud: 'bien qu'ennemi de l'aigu'.

28. Zie Bans brief, §29, onder 'Decimè' (Ten tiende)

[RENÉ DESCARTES (LEIDEN)]
AAN [MARIN] MERSENNE [(PARIJS)]
[DECEMBER 1640]
2600A

Samenvatting: Descartes schrijft over zijn controverse met pater Bourdin. Hij vergelijkt Bans en Boëssets zettingen van *Me veux-tu voir mourir*. Hij schrijft nog over verschillende andere zaken, waaronder zijn nog niet gepubliceerde *Meditationes* en *Le monde* en de controverse tussen Huygens en Saumaise naar aanleiding van Huygens' gedicht in Heinsius' *Sacrarum exercitationum libri XX*.

Datering: Zowel Adam & Tannery als De Waard geven 10 of 17 december 1640 als mogelijke schrijfdatum.

Een antwoord van Mersenne is niet bekend.

Primaire bronnen: *Lettres ... Tome second* (Descartes/Clerselier 1659), nr. 49, pp. 271-276.

— *Brieven ... Tweede deel* (Descartes/Clerselier/Glazemaker 1661), nr. 49, pp. 259-264.

— *Epistolæ ... Pars secunda* (Descartes/ 1668), nr. 49, pp. 192-196.

Vroegere uitgaven: Adam 3, no. 222, pp. 253-262: volledig (naar Clerselier).

— De Waard 10, No. 952, pp. 323-332: volledig (vooral naar Adam 3).

— Adam&Milhaud 4, nr. ***, pp. 217-***: volledig (naar Adam 3).

Namen: Anselmus; Augustinus; Jean-Louis Guez de Balzac; Joan Albert Ban; Anthoine Boësset; Pierre Bourdin; Cicero; Girard Desargues; Eustachius à Sancto Paulo; Giovanni Francesco Guidi di Bagno; Daniël Heinsius; Cornelis van Hooghelande; Constantijn Huygens; Gabriël Naudé; Potier; André Rivet; Claude de Saumaise.

Titels: *Discours de la méthode* (Descartes 1637); *Sacrarum exercitationum ad Novum Testamentum libri XX* (Heinsius 1639); *De modo usurarum liber* (Saumaise 1639); 'In veri summi Danielis Heinsii Equitis ad libros Novi Fœderis exercitationes' (gedicht; Huygens 1539); *Summa philosophiæ quadripartita* (Eustachius à Sancto Paulo 1609); *Me veux-tu voir mourir* (Ban 1640); *Me veux-tu voir mourir* (Boësset 1640); *Le monde* (Descartes 1644); *Meditationes de primâ philosophiâ* (Descartes 1641).

Glossarium: air (lied); musicien (musicus); musique (muziek).

Transcriptie

Mon Révérend Père,

Je ne puis manquer de vous envoyer la lettre François du Père Bourdin, puisque vous la demandez, mais je ne sçay comment vous la luy pourrez rendre, à cause que vous avez écrit dessus, et qu'il y a aussi à la marge un apostille de ma main, que j'y ay mis cy-devant, en l'envoyant à un de mes amis pour la luy faire voir. Car je ne vous puis celer que je l' ay monstrée à plusieurs, et comme les Jésuites ont partout des intelligences, et mesme qu'il y en a un en cette ville fort familier à un de mes amis (duquel pourtant il n'a rien appris que l'autre ait crû estre à mon préjudice, car c'est un amy qui m'est très-fidelle), peut-estre qu'ils sçavent desjà que vous m'avez envoyé cette lettre. C'est pourquoy, sauf meilleur avis, il seroit, ce me semble, aussi bon de luy dire franchement que vous me l'aviez envoyée, pensant luy faire plaisir en cela. Car, en effet, il ne peut y avoir aucune raison, au moins qui luy soit honneste à confesser, pour laquelle il puisse dire vous l'avoir envoyée, que pour la mesme il n'ayt dû [272] aussi trouver bon que je la visse; et il ne le peut trouver mauvais, qu'il ne témoigne par là que le sujet qui luy a fait écrire, a esté pour vous faire croire qu'il vouloit maintenir des choses contre moy, qu'il n'ose pourtant ny ne peut maintenir devant moy. Et cependant il en a composé de gros Traitez pour les débiter à ses disciples; car un Danois m'a dit icy en avoir vû un entre les mains d'un des soutenans, nommé Potier, duquel il s'estoit promis d'avoir copie, mais il n'a pû; peut-estre que le Père Bourdin l'a empêché.

Mais je vous envoie derechef la réponse que j'avois faite à leur lettre Latine, afin que vous leur puissiez faire voir toute seule, s'il vous plaist. Car il me semble nécessaire qu'ils sçachent en quel sens j'ay pris leurs paroles, et si vous trouvez bon d'avouer au Père Bourdin que vous m' aviez envoyé sa lettre, vous pourrez aussi luy faire voir en confidence la réponse que j'y avois faite, et luy dire que vous n'avez pas voulu luy

monstrer auparavant, à cause que vous la jugiez trop rude, et craigniez que cela n'empeschast que nous ne pussions devenir amis. Et enfin, en confessant toute la pure vérité, je croy que vous ferez plaisir à l'un et à l'autre; car j'espère que, voyant que j'ay bec et ongle pour me deffendre, il sera d'autant plus retenu, quand il voudra parler de moy à l'avenir. Et bien qu'il me seroit peut-estre plus avantageux d'estre en guerre ouverte contre eux, et que j'y sois entièrement résolu, s'ils m'en donnent juste sujet. J'ayme toutesfois beaucoup mieux la paix, pourveu qu'ils s'abstiennent de parler.

Au reste, je suis extrêmement obligé à Monsieur des Argues de ce qu'il veut prendre la peine de catéchiser le Père Bourdin. C'est la meilleure in[ter]vention qu'il est possible, pour faire qu'il chante la palinodie de bonne grâce, au moins s'il se veut laisser convertir. S'il le fait, je seray très-aise de dissimuler le passé, et mesme d'estre particulièrement son serviteur; et j'en auray beaucoup meilleure opinion de luy et des siens.

Pour la musique de Monsieur Ban, je croy qu'elle diffère de l'air de Boësset, comme la creye d'un escolier qui a voulu [273] pratiquer toutes les règles de sa réthorique diffère d'une oraison de Cicéron, où il est malaisé de les reconnoistre. Je luy en ay dit la mesme chose, et je croy qu'il l'avoue à présent. Mais cela n'empesche pas qu'il ne soit très-bon musicien, et d'ailleurs fort honneste homme, et mon bon amy, ny aussi que les règles ne soient bonnes, aussi bien en musique qu'en réthorique.

Je vous remercie de la lettre qu'il vous a plû faire transcrire pour moy; mais je n'y trouve rien qui me serve, ny qui ne me semble aussi peu probable que la philosophie de l'École.

Pour vostre difficulté, à sçavoir pourquoy les parties très-subtiles s'applatissent plutost, pour remplir les angles des cors, que ne font celles qui sont plus grosses, nonobstant que la matière des unes et des autres ne diffère en rien du tout, elle est aisée à soudre par cette seule considération, que, plus un cors est petit, plus il a de superficie à raison de la quantité intérieure de sa matière. Comme, par exemple, un cube qui n'aura que la huitiesme partie d'autant de matière qu'un autre, n'aura pas seulement un[e] huitiesme de sa superficie, mais deux huitiesmes, ou un quart, et ainsi des autres figures. Car c'est de la quantité intérieure que dépend la dureté ou résistance à la division; et c'est, au contraire, la grandeur de la superficie qui la facilite, et avec cela l'extrême vitesse de cette matière très-subtile.

Je ne connois pas assez la nature de l'or pour déterminer comment se meuvent ses parties dans l'eau forte autrement que par l'exemple de celles du sel, que j'ay décrites en mes Météores. Mais il y a un million d'expériences qui peuvent prouver le mouvement des parties de l'eau qu'on ne voit point à l'œil. Comme, quand on a dissout dedans du salpêtre, comment est-ce que toutes les parties de ce sel se vont attacher en formes de ballons au fonds et aux costez du vaisseau, si elles ne se remuent en y allant? Enfin, jettez une goûte de vin rouge dans de l'eau, et vous verrez à l'œil comme il coule par tout pour se mesler avec elle. Je croy bien que les parties de l'or, et des autres cors durs, ont quel-[274]-que mouvement, à cause de la matière subtile qui passe par leurs pores, mais non pas qui les sépare, comme les feuilles et branches des arbres font ébranlées par le vent, sans en estre détachées.

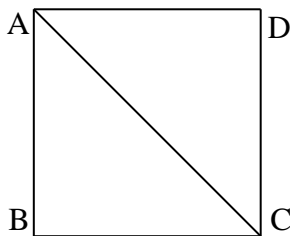
Pour la pression de la Lune, elle ne peut estre sensible sur les lacs, à cause qu'ils n'ont aucune proportion avec toute la masse de la Terre, à laquelle cette pression se raporte.

Le Sieur Saumaise a grand tort, s'il me prend pour amy de Heinsius, auquel je n'ay encore jamais parlé, et que j'ay sceu avoir aversion de moy, il y a longtemps, à cause que j'estois amy de Balzac et qu'il est pédant. Mais Monsieur Saumaise est ingénieux à se forger des adversaires. Heinsius a fait imprimer un vers à la fin de son Livre sur le Nouveau Testament, composé en sa faveur par Monsieur de Zuylichem. Il a déclamé contre ce vers, en la Préface de son second tome *De Usuris*, que ceux qui flatent ainsi les auteurs des livres qu'ils n'ont point veus, *Utrem inflare pergunt* etc. Monsieur de Zuylichem s'en plaignit à Monsieur Rivet, auquel Monsieur Saumaife écrivit une lettre, non tant pour s'en excuser, que pour se deffendre. Et Monsieur de Zuylichem a fait quelques remarques sur cette lettre, lesquelles il m'envoya pour me les faire voir, et je luy en manday mon sentiment, en telle sorte que je suis assuré, bienque je ne me souviene plus de ce qui estoit en ma lettre, qui estoit si peu estudiée que je n'en avois pas fait de brouillon, de n'y avoir rien mis au désavantage de Monsieur de Saumaife, sinon peut-estre qu'il estoit un peu trop aisé à offenser. Ce qu'il vérifie en s'offensant de moy pour cette lettre; car c'est celle qu'il dit avoir veue, et je n'ay d'ailleurs jamais eu grande familiarité avec luy.

Je ne suis pas marry que les ministres fulminent contre le mouvement de la Terre; cela conviera peut-estre nos prédicateurs à l'approuver. Et à propos de cecy, si vous écrivez à ce médecin du Cardinal de Baigné, je

serois bien aise que vous l'avertissiez que rien ne m'a empesché jusques icy de publier ma Philosophie, que la deffense du mouvement de la terre, [275] lequel je n'en sçauois séparer, à cause que toute ma physique en dépend; mais que je seray peut-estre bien-tost contraint de la publier, à cause des calomnies de plusieurs, qui, faute d'entendre mes principes, veulent persuader au monde que j'ay des sentimens fort éloignez de la vérité. Et que vous le priez de sonder son Cardinal sur ce sujet, à cause qu'estant extrêmement son serviteur, je serois très-marry de luy déplaire, et qu'estant très-zélé à la religion Catholique, j'en révère généralement tous les chefs. Je n'adjouste point que je ne me veux pas mettre au hazard de leur censure; car, croyant très-fermement l'infailibilité de l'Église, et ne doutant point aussi de mes raisons, je ne puis craindre qu'une vérité soit contraire à l'autre.

Vous avez raison de dire que nous sommes assurez de nostre libre Arbitre que d'aucune autre notion première; car c'en est véritablement une. Quand une chandelle s'allume à une autre, ce n'est qu'un mesme feu qui s'estend d'une mesche à l'autre, pour ce que les parties de la flamme, agitées par la matière très-subtile, ont la force d'agiter et de séparer celles de cette autre mesche. Et ainsi ce feu s'augmente, puis il est divisé en deux feux, quand on sépare ces deux mesches. Mais je ne puis bien expliquer le feu qu'en donnant toute ma Philosophie, et je vous diray, entre nous, que je commence à en faire un Abrégé, où je mettray tout le cours par ordre, pour le faire imprimer avec un Abrégé de la Philosophie de l'École, tel que celui du Frère Eustache, sur lequel j'ajouteray mes notes à la fin de chaque question, qui contiendront les diverses opinions des auteurs, ce qu'on en doit croire de toutes, et leur utilité. Ce que je croy pouvoir faire en telle sorte, qu'on verra facilement la comparaison de l'une avec l'autre, et que ceux qui n'ont point encore appris la philosophie de l'École, l'apprendront beaucoup plus aisément de ce livre que de leurs maiftres, à cause qu'ils apprendront par mesme moyen à la mépriser, et tous les moindres maistres seront capables d'enseigner la mienne par ce seul livre. Si le Père Eustache à Saint Paul vit encore, je ne me serviray pas de son livre sans [276] sa permission; mais il n'est pas encore temps de la demander, ny mesmes d'en parler, à cause qu'il faut voir auparavant comment mes Méditations de Métaphysique seront receues.

Tout ce que vous m'écrivez touchant la réflexion et la réfraction est entièrement selon mes pensées, et je suis bien aise que ce qu'a écrit le Père Bourdin vous ait convié à les mieux examiner; et ce que vous dites des deux diverses déterminations, l'une d'A vers D, qui demeure tousjours la mesme, et l'autre d'A vers B, qui, changeant tant qu'on voudra, n'empesche pas que le mobile n'arrive tousjours en temps égal à quelque point de la ligne DC, est une chose si claire, et une si belle façon pour expliquer ma démonstration, que le Père Bourdin, ne l'ayant pas voulu entendre, a montré par là qu'il aime mieux que ce soit Monsieur des Argues que vous, qui ait l'honneur de sa conversion.

Je croy que ce que je vous écris pour eux en Latin est suffisant pour l'obliger à m'envoyer ses objections, s'il en a envie, sans qu'il soit besoin que je luy en écrive plus particulièrement; car je mande que, puis qu'il n'y a rien eu qui l'ait empesché de me les envoyer, sinon qu'il n'avoit pas lu la page 75 de ma Préface, ou de ma Méthode, je me promets qu'il n'y manquera pas d'oresnavant, puis qu'il sçait ce qu'elle contient.

Je verray Saint Anselme à la première occasion. Vous m'aviez cy-devant averty d'un passage de Saint Augustin, touchant mon *je pense, donc je suis*, que vous m'avez, ce me semble, redemandé depuis. Il est au livre onzième *De civitate Dei*, Chapitre 26. Je suis,

Mon R. P.

[etc.]

Vertaling

Eerwaarde pater,

Ik kan niet weigeren u de Franse ¹brief van Pater [Pierre] Bourdin te sturen, omdat u die vraagt. Maar ik weet niet hoe ik u die kan doen toekomen, vanwege wat u erboven hebt geschreven en omdat er ook een kanttekening van mij in de marge is, die ik ervoor heb geplaatst toen ik hem aan een van mijn vrienden stuurde om hem de brief te laten zien. Want ik kan u niet verhelen dat ik hem aan verschillende personen heb laten zien. En aangezien de Jezüieten overal hun spionnen hebben en er zelfs één in deze stad is die goed bevriend is met ²een van mijn vrienden (van wie hij overigens niets heeft vernomen dat de ander tot mijn nadeel zou kunnen beschouwen, want het is een zeer trouwe vriend). Misschien weten zij al dat u mij deze brief hebt gestuurd. Daarom zou het, lijkt mij, tenzij u een beter idee heeft, even goed zijn hem eerlijk te zeggen dat u de brief aan mij hebt gestuurd, in de veronderstelling hem daarmee een plezier te doen. Want, werkelijk, er kan geen reden zijn, tenminste niet een reden die hij naar behoren naar voren kan brengen, waarom hij zou kunnen zeggen hem naar u te hebben gestuurd terwijl hij het niet goed zou vinden dat ik hem zag. En hij kan het niet slecht vinden omdat hij daardoor ervan getuigt dat het onderwerp dat hem deed schrijven u heeft doen geloven dat hij zaken tegen mij naar voren wilde brengen, die hij tegenover mij niet durfde of kon naar voren brengen. En inmiddels heeft hij omvangrijke geschriften geschreven om ze aan zijn leerlingen voor te zetten. Want een ³Deen heeft mij hier gezegd dat hij er een heeft gezien in handen van een van zijn studenten, genaamd Potier, die hem beloofd heeft hem een afschrift te bezorgen, maar dat was niet mogelijk. Misschien heeft pater Bourdin het verhinderd.

Maar ik zend u opnieuw het ⁴antwoord dat ik heb geschreven op hun Latijnse ⁵brief zodat u hen die alleen zou kunnen laten zien, als u dat wilt. Want het lijkt mij nodig dat zij weten hoe ik hun woorden opvat, en als u ermee instemt om aan Pater Bourdin te bekennen dat u zijn brief aan mij hebt gezonden, dan kunt u hem ook in vertrouwen mijn antwoord laten zien en hem zeggen dat u hem dat niet eerder hebt willen laten zien omdat u het te onbehouden vond en u bang was dat het zou verhinderen dat we vrienden konden worden. Uiteindelijk, door de waarheid te vertellen, geloof ik dat u de een [Bourdin] en de ander [Descartes] een plezier doet. Want ik hoop dat hij, nu hij ziet dat ik snavel en klauw heb om mij te verdedigen, zich iets meer zal inhouden wanneer hij in de toekomst nog over mij spreekt. En ook dat het misschien voordeliger zou zijn in een openlijke oorlog met hen te zijn, en dat ik daartoe geheel besloten ben, als zij mij de juiste aanleiding geven. Ik heb trouwens veel liever vrede, gesteld dat zij zich onthouden van verder commentaar.

Verder ben ik buitengewoon verplicht aan de heer [Girard] Desargues dat hij de moeite wil nemen Pater Bourdin de les te lezen. Het is de beste tussenkomst die mogelijk is om hem vrijwillige de ⁶palinodie te laten zingen, als hij zich tenminste laat bekeren. Als hij dat doet, vergeef ik graag het verleden en ben zelfs in het bijzonder zijn dienaar. En ik zal een veel hogere dunk van hem en de zijnen hebben.

Wat betreft de ⁷muziek van de heer [Joan Albert] Ban, ik geloof dat die verschilt van het ⁸lied van [Antoine] Boësset zoals de oefening van een scholier die alle regels van de retorica wil proberen verschilt van een redevoering van Cicero, waar het moeilijk is die regels te herkennen. Ik heb hem dit ⁹gezegd, en ik geloof dat hij dat nu wel inziet. Maar dat verhindert niet dat hij een goede musicus kan zijn en hij een oprecht mens is en een goede vriend van mij, noch dat de regels niet goed zouden zijn, hetzij in de muziek hetzij in de retorica.

---

1. Bourdin aan Mersenne, september 1640 (verloren), door Mersenne aan Descartes gestuurd.

2. Vrijwel zeker Cornelis van Hooghelande.

3. Waarschijnlijk Thomas Bartholin, student in Leiden, in 1640 Parijs en weer terug.

4. Descartes aan Mersenne, 28 oktober 1640 (Adam 3, nr. 211, pp. 221-228, De Waard 10, nr. 929, pp. 183-189).

5. Bourdin aan Mersenne, oktober-november 1640 (verloren).

6. In de Oudheid een gezang waarin eerdere denkbeelden worden afgezworen.

7. Joan Albert Ban, *Me veux tu voir mourir* (1640).

8. Antoine Boësset, *Me veux tu voir mourir* (1639).

9. In Descartes' brief aan Ban van december 1640 (2600A) komt deze vergelijking niet voor. Wellicht hebben de twee heren elkaar ontmoet in de tweede helft van 1640.

Ik dank u voor de ¹⁰brief die u voor mij willen laten afschrijven. Maar ik vind erin niets wat voor mij van belang is en niets wat niet even waarschijnlijk is als de filosofie van de Schola.

Wat betreft uw probleem, namelijk waarom de subtiele deeltjes zich eerder afplatten om de hoeken van lichamen te vullen dan de grotere deeltjes, al verschilt de materie van de subtiele en grotere deeltjes in helemaal niets: dat is gemakkelijk op te lossen door de constatering dat hoe kleiner een lichaam is, hoe meer oppervlak het heeft in verhouding tot zijn inhoud. Zoals bijvoorbeeld een kubus die slechts een achtste hoeveelheid materie heeft van een andere, niet slechts een achtste heeft van het oppervlak van die andere, maar twee achtsten, ofwel een kwart, en zo is het met de andere vormen. Want het is de inhoud waarvan de hardheid of de weerstand tegen verdeling afhangt. En het is daarentegen de grootte van het oppervlak die de verdeling gemakkelijk maakt, en daarmee de grote snelheid van deze subtiele materie.

Ik ken de eigenschappen van het goud niet goed genoeg om te bepalen hoe de deeltjes zich bewegen in sterk water anders dan naar het voorbeeld van zoutdeeltjes dat ik heb beschreven in [mijn ¹¹verhandeling over] de meteoren. Omdat, als men salpeter oplost, hoe kan het dat alle deeltjes van dit zout zich hechten als bolletjes aan de bodem en de zijanten van het vat, als zij zich niet bewegen in hun gang daarheen? Welnu, schenkt een druppel wijn in water en u zult zien hoe die zich overal verspreidt om zich te mengen met het water, Ik geloof wel dat deeltjes van goud en van andere harde lichamen enige beweging hebben, vanwege de subtiele materie die door hun poriën gaat, maar die hen niet scheidt. Zoals de bladeren en de takken van bomen door de wind door elkaar worden geschud zonder van de boom te worden afgerukt.

Wat betreft de druk van de maan: die kan niet worden gevoeld in meren, omdat deze geen enkele verhouding hebben met de massa van de Aarde, waar deze druk betrekking op heeft.

De heer [Claude] de Saumaise heeft zeer ongelijk als hij mij voor een vriend van [Daniel] Heinsius houdt, met wie ik nog nooit heb gesproken en van wie ik weet dat hij sinds lang een afkeer van mij heeft, omdat ik een vriend was van [Jean-Louis Guez de] Balzac, en die een pendant is. Maar de heer Saumaise is er goed in om zich tegenstanders te bezorgen. Heinsius heeft een ¹²gedicht laten drukken aan het einde van zijn ¹³boek over het Nieuwe Testament, voor hem gemaakt door de heer [Constantijn Huygens van] Zuylichem. Hij heeft tegen dit gedicht verklaard, in het voorwoord van het tweede ¹⁴deel van zijn *De usuris*, dat zij die zo de schrijvers vleien van boeken die ze niet hebben doorgaan ¹⁵beiden op te blazen¹, enzovoorts. De heer van Zuylichem heeft zich erover beklagd tegenover de heer [André] Rivet, aan wie de heer Saumaise een ¹⁵brief schreef, niet om zich te verontschuldigen, maar om zich te verdedigen. En de heer van Zuylichem heeft enkele opmerkingen op deze brief geschreven, die hij mij heeft gezonden om ze te laten zien, en ik heb hem mijn mening gegeven, zodanig dat ik er zeker van ben, hoewel ik mij niet meer herinner wat er in mijn ¹⁶brief stond, die zo weinig doordacht was dat ik er geen ontwerp van heb gemaakt, dat ik er niets ten nadele van de heer Saumaise in het gezet, behalve misschien dat hij een beetje te gemakkelijk te beledigen was. Hetgeen bevestigd wordt doordat hij zich door deze brief door mij beledigd voelt. Want hij ¹⁷zegt die te hebben gezien en overigens heb ik nooit met hem een grote vertrouwelijkheid gehad.

Ik ben niet ontstemd dat de [Calvinistische] predikanten tegen de beweging van de aarde te keer gaan; dat zal misschien de [Rooms-katholieke] predikers er toe brengen die te erkennen. En naar aanleiding hiervan: als u schrijft aan de ¹⁸arts van kardinaal [Giovanni Francesco ¹⁹Guidi] di Bagno, zou ik het prettig vinden als u

---

10. Mogelijk de brief van Villiers aan Mersenne, 24 november 1640 (De Waard 10, nr. 946, pp. 275-283).

11. "Les météores", in *Discours de la méthode* (Leiden 1637), p. 188.

12. Huygens, 'In veri summi Danielis Heinsii Equitis ad libros Novi Foederis exercitationes' (12 januari 1639; Gedichten 3, pp. 119-120). Over deze kwestie Roth 1926, App. H, pp. 310-337, waar alle stukken *in extenso* zijn weergegeven, alsmede Kluyver 1929, Horst 1934, p. 130.

13. Daniël Heinsius, *Sacrarum exercitationum ad Novum Testamentum libri XX* (Leiden: Elzevier, 1639). Het gedicht staat op pp. 963-964.

14. Claude de Saumaise (Claudius Salmasius), *De modo usurarum liber* (Leiden: Elzevier, 1639);

15. Saumaise aan Rivet, eind oktober 1639 (Roth 1927, pp. 310-333, met de commentaren van Huygens).

16. Descartes aan Huygens, 12 december 1639 (2280A), postscriptum.

17. Saumaise aan Rivet, april 1640 (Roth 1927, pp. 333-337).

18. Gabriël Naudé.

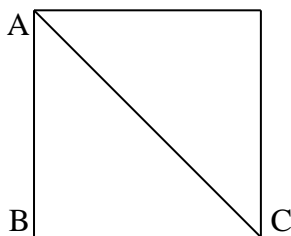
19. Giovanni Francesco Guidi di Bagno (1578-1641), kardinaal in 1629.

hem meedeelt dat niets anders tot nu toe mij heeft weerhouden mijn ²⁰filosofie te publiceren dan de verdediging van de beweging van de aarde, omdat mijn hele Physica ervan afhangt. Maar dat ik misschien binnenkort gedwongen zal zijn het werk te publiceren vanwege de lasteringen van deze en gene die, in plaats van mijn principes te begrijpen, iedereen willen overtuigen dat ik gedachten heb die geheel onwaar zijn, en dat u hem vraagt na te gaan wat zijn kardinaal hiervan vindt. Omdat ik ten eerste zijn dienaar ben, zou ik het vervelend vinden hem ongenoegen te doen, en omdat ik zeer gehecht ben aan de Rooms-katholieke godsdienst, vereer ik in het algemeen al de leiders ervan. Ik zeg niet dat ik mij niet aan de willekeur van hun censuur wil blootstellen. Want, omdat ik vast geloof in de onfeilbaarheid van de kerk en ook niet twijfel aan mijn redeneringen, hoef ik niet te vrezen dat de ene waarheid in strijd zou zijn met de andere.

U hebt gelijk te zeggen dat wij even goed verzekerd zijn van ons vrije oordeel als van elke andere primaire notie, want het is er werkelijk een.

Wanneer een kaars met een andere wordt aangestoken, is het slechts hetzelfde vuur dat zich van de ene lont naar de andere verplaatst, omdat de delen van de vlam, in beweging gebracht door de subtiële materie, de kracht hebben beweging te veroorzaken en de vlam van de andere lont te scheiden. En zo breidt het vuur zich uit, en vervolgens deelt het zich in twee vuren wanneer men de lonten van elkaar vandaan haalt.

Maar ik kan het vuur niet goed verklaren zonder mijn hele Filosofie weer te geven. Ik zeg u, onder ons, dat ik begonnen ben om een uittreksel ervan te maken, waar ik hele leergang op een rijtje zal zetten, om die te laten drukken met een uittreksel van de filosofie van de Schola, zoals ²¹dat van Pater Eustachius, waaraan ik aan het einde van elk hoofdstuk mijn opmerkingen zal toevoegen, die verschillende opvattingen van de schrijvers zullen bevatten, wat men van alle moet geloven, en hun nut. Hetgeen ik meen zo te kunnen doen dat men gemakkelijk de ene opvatting met de andere kan vergelijken, en dat zij die de Filosofie van de Schola nog niet hebben geleerd, deze uit dit boek veel gemakkelijker zullen leren dan van hun meesters, omdat zij tegelijk zullen leren er afstand van te nemen, en alle kleinere meesters zullen in staat zijn mijn filosofie te onderwijzen uit dit boek alleen. Als Pater Eustachius à Sancto Paulo nog ²²leeft, zou ik mij niet van zijn boek bedienen zonder zijn toestemming. Maar er is geen tijd meer het te vragen, noch om erover de spreken, omdat ik eerst moet zien hoe mijn ²³meditaties over de metafysica zullen worden ontvangen.

Alles wat u mij schrijft over de weerkaatsing en breking [van licht] is geheel volgens mijn gedachten en ik ben verheugd dat wat Pater Bourdin heeft geschreven u ertoe hebt gebracht deze beter te bestuderen, en wat u zegt over de twee verschillende wijzen van bepalen, de ene van A naar D, die altijd hetzelfde blijft, en de andere van A naar B die, veranderd naar believen, niet verhindert dat het bewegende altijd in dezelfde tijd aankomt op enig punt van de lijn DC, is een zo duidelijke zaak en een zo mooie manier om mijn redenering uit te leggen dat Pater Bourdin, die hem nog niet heeft willen horen,

daardoor heeft laten zien dat hij liever heeft dat het de heer Desargues is dan u die de eer heeft van zijn bekering. Ik geloof dat wat ik u voor hen in het Latijn heb geschreven voldoende is om hem te verplichten mij zijn bezwaren te sturen, want ik meld dat, omdat er niets is geweest dat hem heeft verhindert die mij te sturen tenzij hij pagina 75 van mijn voorwoord, of methode, niet heeft gelezen, ik mij verbeeld dat hij voortaan niet zal verzuimen wanneer hij weet wat die bladzijde bevat.

Ik zal Sint Anselmus raadplegen bij de eerste gelegenheid. U had mij al eerder gewezen op een passage van Sint Augustinus, aangaande mijn “Ik denk, dus ik besta”, die u daarna, als ik mij niet vergis, aan mij hebt gevraagd: hij is ik het elfde boek van De civitate Dei, hoofdstuk 26.

Ik ben,

mijn eerwaarde pater,

---

20. Descartes, *Le monde* (Parijs, 1644).

21. Eustachius à Sancto Paulo, *Summa philosophiae quadripartita* (Parijs, 1609, en herdrukken).

22. Eustachius à Sancto Paulo overleed in Parijs op 26 december 1640.

23. Descartes, *Meditationes de primâ philosophiâ* (Parijs 1641).
